

**PSALM 51 IN HET 17E-EEUWSE NEDERLANDSE
GEREFORMEERDE PROTESTANTISME:
DE BERIJMINGEN VAN REVIUS, WESTERBAEN EN BRUNO**

Mirjam S. Leentvaar

Masterscriptie Theologie
Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap
Rijksuniversiteit Groningen
Augustus 2015

Begeleider: dr J.R. Luth
Meelezer: dr J.E.A. Kroesen

Inhoud

INLEIDING, PROBLEEMSTELLING EN VRAAGSTELLING	3
1 DE BERIJMING VAN JACOBUS REVIUS, 1640	7
1.1 Over de predikant en dichter Revius.....	7
1.2 Over de psalmberijming	9
1.2.1 Geïllustreerd titelblad	10
1.2.2 Tweede titelblad.....	10
1.2.3 Voorwoord ‘Aen den Christelijcken Leser ende Sanger’	11
1.2.4 Voorwoord ‘Aende Gemeynthe onses Salichmakers Jesu Christi’	12
1.3 Analyse van de berijmde psalm.....	15
1.3.1 De verhouding van Revius’ berijming tot zijn bronnen.....	15
1.3.1.1 Verhouding tot Datheen.....	15
1.3.1.2 Verhouding tot de Statenvertaling.....	19
1.3.1.3 De verhouding tot Marnix’ berijming.....	23
1.3.2 De berijming als dichtwerk.....	26
1.3.3 Inhoudelijke analyse van de berijming.....	30
2 DE BERIJMING VAN JACOB WESTERBAEN, 1655	36
2.1 Jacob Westerbaen, godgeleerd student, arts, landedelman en dichter	36
2.2 Over de psalmberijming	38
2.2.1 Geïllustreerd titelblad	38
2.2.2 Tweede titelblad.....	39
2.2.3 Voorwoord ‘Aen den Leser ende Zanger’.....	39
2.2.3.1 Polemieck met Voorloper	42
2.2.4 Lofdicht.....	45
2.3 Analyse van de berijmde psalm.....	46
2.3.1 De verhouding van Westerbaens berijmde psalm tot zijn bronnen	47
2.3.1.1 Verhouding tot Statenvertaling en commentaren	47
2.3.1.2 Verhouding tot andere berijmingen.....	52
2.3.2 De berijming als dichtwerk.....	55
2.3.3 Inhoudelijke analyse van de berijming.....	59
3 DE BERIJMING VAN HENRICK BRUNO, 1656.....	64
3.1 Over de dichter Bruno	64
3.2 Over de psalmberijming	65
3.2.1 Titelblad.....	65

3.2.2	Approbatie van de classis van Hoorn	66
3.2.3	Lofdichten van Huygens	67
3.2.4	Opdracht.....	67
3.2.5	Voorreden ‘Aan de ‘Beminde Leser’	68
3.2.6	Vier lofdichten	69
3.2.7	Registers	71
3.2.8	Handgeschreven voorwoord	71
3.3	Analyse van de berijmde psalm.....	72
3.3.1	De verhouding van Bruno’s berijming tot zijn bronnen	72
3.3.1.1	Verhouding tot Statenvertaling en Hebreeuws	72
3.3.1.2	Verhouding tot De Brune	74
3.3.1.3	Verhouding tot Datheen.....	75
3.3.1.4	Conclusie	77
3.3.2	De berijming als dichtwerk.....	77
3.3.3	Inhoudelijke analyse van de berijming.....	81
4	CONCLUSIES	87
	Achtergrond en doelstellingen van de berijmers.....	87
	Werkwijze, criteria, omgang met de bronteksten	88
	Interpretatie van psalm 51	89
	De veelkleurigheid van het 17 ^e -eeuwse Nederlandse gereformeerde protestantisme	91
	LITERATUUR.....	93
	BIJLAGEN.....	99

INLEIDING, PROBLEEMSTELLING EN VRAAGSTELLING

“Keine Musik hat je mehr Eindruck auf das Herz – keine, die großem Wirkungen, die die Alten von ihrer Musik behaupteten, gewissermaßen begreiflich gemacht, keine, je die Seele zu den Empfindungen des tiefsten Schauders...als dieß Miserere”.

Aldus de reactie van een toehoorder op de koorzetting van psalm 51 door Gregorio Allegri (1582-1652), die hij in 1784 had gehoord in de pauselijke kapel.¹ Van dergelijke reacties zijn er vele bekend uit de geschiedenis. Het effect op de hoorders valt deels te verklaren door de factoren ‘ruimte’ en ‘tijd’; de traditie vermeldt dat Allegri’s Miserere ruim twee eeuwen lang alleen mocht worden uitgevoerd in de pauselijke kapel, waar het stuk een plaats had in de vieringen van de Goede Week. Deze vieringen werden door de aanwezigen als zeer indrukwekkend ervaren. Daarnaast speelt de koorzetting een belangrijke rol, met name de latere versie waarin versieringen zijn aangebracht en een herhaaldelijk solistisch klinkende hoge c. Een deel van het appèl op de toehoorder gaat echter uit van de combinatie van deze muziek met de tekst, de integrale weergave van (de Vulgaattekst van) psalm 51.

Psalm 51 behoort samen met zes andere psalmen tot de categorie van de boetepsalmen waarin schuldbesef over begane zonden centraal staat. Wat deze psalm binnen dit corpus bijzonder maakt, is het ongekend diepe besef van de psalmist dat het menselijk tekortschieten niet beperkt blijft tot een specifieke zonde maar ten diepste verbonden is met het bestaan vanaf de moederschoot: de commentator Kraus duidt dit aan als de “wurzelhafte Schuldverfallenheit der menschlichen Existenz”²; alleen een radicale vernieuwing door God zelf kan een bestaan van de mens coram Deo mogelijk maken. Het is dit besef dat in de muzikale zetting van Allegri op volle kracht doorklinkt, als een tijdloze waarheid over het menselijk bestaan.

Als koorzanger leerde ik ruim tien jaar geleden Allegri’s zetting kennen en voor mij was dit de eerste echte kennismaking met psalm 51. Ook op mij maakte de uitvoering diepe indruk en ik raakte gefascineerd door muziek en tekst. Ik ontdekte dat de psalmttekst eigenlijk twee gezichten heeft; tegenover het intense schuldbesef staat een ongekend krachtig appèl op goddelijke genade; het openingsvers lijkt deze ‘haast onontkoombaar’ af te willen dwingen. De hoop op vergeving en vernieuwing door God is even sterk als het diepe schuldbesef dat hier tegenover staat. Het is daarom naast een ‘sombere’ psalm juist ook een hoopvolle tekst.

De dynamiek van deze beide aspecten fascineerde mij, in de wetenschap dat de thema’s ‘schuld’, ‘boete’ en ‘genade’ in het Christendom van alle tijden en plaatsen een cruciale rol spelen. In de geschiedenis van mijn eigen kerkelijke denominatie, de PKN, zijn ze in ieder geval op twee scharniermomenten richtinggevend geweest: de kerkelijke praktijken rondom boetedoening vormden een belangrijke aanleiding voor de Reformatie in het begin van de 16e eeuw; en vragen rondom menselijke schuld en het verkrijgen van goddelijke genade speelden een grote rol bij de strijd tussen remonstranten en contraremonstranten die uitmondde in de nationale synode van Dordrecht 1618/1619. De meningen rond beide kwesties liepen zeer uiteen en raakten mensen in de kern van hun geloofsleven en bestaan; felle debatten en soms vurige strijd tussen aanhangers van verschillende richting waren het gevolg. Deze twee momenten markeren respectievelijk het ontstaan van de gereformeerde traditie in het algemeen en de uitkristallisatie van deze traditie in een gereformeerde kerk in Nederland.

Het dubbele perspectief dat psalm 51 biedt, een blik op de diepte van zowel de menselijke schuld als ook van de goddelijke genade, werpt voor mij de vraag op naar de manier waarop deze psalm heeft gefunctioneerd in kerkelijk leven en geloofsleven. Heel concreet is deze vraag

¹ Citaat weergegeven in: Graham O’Reilly, *A unique singers’ manuscript from the 19th century: Domenico Mustafa’s version of the Miserere of Tommaso Bai and Gregorio Allegri* (York 2010), voetnoot 1. Digitale versie: <http://www.york.ac.uk/music/conferences/nema/oreilly/>, 20 juli 2015.

² H.J. Kraus, *Psalmen I* (BKAT XV/1) (5. Auflage; Neukirchen-Vluyn 1978) 544.

op basis van bovenstaande te stellen voor de gereformeerde traditie in Nederland in de 16e en 17e eeuw.

Vanuit deze achtergrond heb ik een eerste oriëntatie ondernomen op de receptiegeschiedenis van de psalm in deze periode. Deze leverde enkele gegevens op ten aanzien van de gebruiksfrequentie; vermoed kan worden dat deze hoog was zowel in de tijd vóór de Reformatie als ook in de begintijd van de Reformatie en in de 17e en 18e eeuw. In zijn inventarisatie van wat er vóór de Reformatie aan psalmen op rijm in de volkstaal bekend was, vond Lenselink dat psalm 51 zowel in het Nederlandse als Duitse taalgebied één van de zeer weinige psalmen is waarvan vertalingen op rijm gevonden zijn in middeleeuwse manuscripten. In Frankrijk bestonden al volledige psalters op rijm; daarnaast circuleerden echter ook zeer populaire verzamelingen van de zeven boetepsalmen.³ In de begintijd van de Reformatie is psalm 51 vervolgens één van het kleine aantal psalmen dat direct werd berijmd voor liturgisch gebruik, een indicatie dat de psalm belangrijk was in de liturgie; in zowel de eerste Duitstalige, Franstalige als Nederlandstalige bundel met selecties van berijmingen is psalm 51 één van de opgenomen psalmen.⁴ Ten aanzien van de 17e en 18e eeuw vormt de citaatfrequentie van de psalmmelodie in (Nederlandstalige) liedboeken een aanwijzing: aangezien deze melodieën primair in kerkdiensten fungeerden geeft de citaatfrequentie een indicatie van de gebruiksfrequentie van de psalm in de liturgie. Bronnenonderzoek van Luth en Pollman toont aan dat slechts een klein deel van de melodieën vaak geciteerd wordt; psalm 51 behoort tot deze kleine selectie.⁵

Over de interpretatie van de psalm en de wijze waarop deze in kerkelijk leven en geloofsleven heeft gefunctioneerd maakt dit echter weinig duidelijk. Om concretere gegevens op dit gebied te vinden verrichtte ik vervolgens een nader onderzoek naar de plaatsbepaling van psalm 51 in de 16^e- en 17^e-eeuwse Nederlandse gereformeerde liturgie en ontdekte dat het voorhanden zijnde bronnenmateriaal slechts een zeer fragmentarisch antwoord op deze vraag mogelijk maakt.⁶ Johan Meijer bereikte eerder een vergelijkbare conclusie ten aanzien van psalm 23 in zijn afstudeeronderzoek naar de receptie van deze psalm in de gereformeerde traditie⁷; ook de dissertatie van Luth over de gemeentezang in het Nederlandse gereformeerde protestantisme tussen 1550 en 1852 ondersteunt deze vaststelling ten aanzien van de plaatsbepaling van specifieke psalmen in de liturgie.⁸

Op één punt echter biedt met name de 17e eeuw wél een schat aan informatie; in de liturgie van de gereformeerde kerk werd gebruik gemaakt van berijmingen, bewerkingen van psalmen tot strofische gedichten met als doel ze zingbaar te maken in de liturgie. Van dergelijke berijmingen verschenen er in de 17e eeuw vele⁹; ze werden geschreven door dichters uit alle lagen van de samenleving en beoogden een verbetering te zijn van het materiaal dat er al was.

³ S.J. Lenselink, *De Nederlandse Psalmberijmingen van de Souterliedekens tot Datheen met hun voorgangers in Duitsland en Frankrijk* (Assen 1959) 35-64.

⁴ Lenselink, *Nederlandse Psalmberijmingen*, 85.118.252 (waar de eerste bundels met berijmde psalmen worden beschreven in respectievelijk het Duitstalige, Franstalige en Nederlandstalige gebied).

⁵ J.R. Luth, 'Daer wert om 't seerste uytgekreten...'. *Bijdragen tot een geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse Gereformeerde protestantisme ± 1550 – ± 1852* (2 delen) (Kampen 1986) 160.

⁶ M.S. Leentvaar, *Miserere Mei, Deus. Liturgisch gebruik van de berijmde psalm 51 in de Nederlandse gereformeerde traditie van 1550 tot 1773* (Groningen 2010) (ongepubliceerde bachelorscriptie geschreven aan de faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen).

⁷ J. Meijer, *Het zingt van vergezichten. Verschijningsvormen, liturgisch gebruik en populariteit van gezongen berijmingen en bewerkingen van psalm 23 in gereformeerd protestants Nederland* (Groningen 2002)

(ongepubliceerde doctoraalscriptie geschreven aan de faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen).

⁸ Titelgegevens van dit werk bij voetnoot 5.

⁹ Een overzicht van 17^e- (en 18^e-) eeuwse berijmingen wordt gevonden bij Hasper: H. Hasper, *Calvijns beginsel voor de zang in de eredienst. Verklaard uit de heilige schrift en uit de geschiedenis der kerk. Een kerkhistorisch en hymnologisch onderzoek* (Deel II) (Den Haag 1976) 431-586.

Met deze berijmingen diende zich een nieuwe invalshoek aan voor onderzoek. Door de berijmingen te analyseren, te vergelijken met het bronnenmateriaal dat eraan ten grondslag ligt en ze te plaatsen tegen de achtergrond van de auteur en de theologische ontwikkelingen van de betreffende tijd, kunnen deze berijmingen mogelijk inzicht verschaffen in de wijze waarop psalm 51 is geïnterpreteerd en heeft gefunctioneerd in de 17^e-eeuwse Nederlandse gereformeerde traditie. Deze invalshoek heeft dan ook de basis gevormd voor het onderzoek in de voorliggende scriptie.

Het stellen van de vraag naar de interpretatie van een specifieke psalm in de 17^e-eeuwse gereformeerde kerk in de Republiek der Nederlanden brengt een bredere vraag in beeld. De 17^e eeuw was voor de gereformeerde kerk een periode van consolidatie en opbouw. Na de synode van Dordrecht in 1618/1619 was het kerkelijk klimaat rijp voor de opbouw van kerkelijk leven en leer, predikantsopleidingen en catechetisch onderwijs. De uniformerende basis hiervoor vormden de belijdenisgeschriften die in Dordrecht als richtinggevend waren aangenomen. Naar buiten toe grensde de kerk zich af tegenover andere confessies maar ook tegenover andersdenkenden als filosofen en wetenschappers door onder meer disputaties en pamfletten. In hoeverre echter daadwerkelijk sprake is geweest van de binnenkerkelijke eenheid en segregatie van de buitenwereld die kerkelijke documentatie over deze periode als werkelijkheid of doel presenteert, is maar de vraag. In de geschiedschrijving over deze periode wordt gewezen op de confessionele pluriformiteit van de Republiek in de 17^e eeuw; hoewel de calvinistische kerk in het publieke domein de (alleen)heersende kerk was, bleek er in de praktijk sprake van een “pragmatische tolerantie en omgangsoecumene”¹⁰ waarmee praktische belangen op het gebied van bijvoorbeeld de handel werden gediend. In toenemende mate komt in de geschiedschrijving echter ook oog voor het feit dat de 17e-eeuwse gereformeerde kerk zélf veelkleuriger blijkt te zijn dan leerstellige documenten doen vermoeden. Zo stelt Selderhuis dat de meeste handboeken voor Nederlandse kerkgeschiedenis de scholastieke gereformeerde theologiebeoefening van de 17e eeuw ten onrechte als een “monoliet” beschouwen en geen aandacht hebben voor de “variaties en pluriformiteit van de gereformeerde orthodoxie zelf”.¹¹ Ook de opmerkingen van Luth dat besluiten van kerkelijke vergaderingen niet altijd navolging vonden¹² en dat er in de periode 1600-1750 geen eenstemmigheid bestond over wat er mocht worden gezongen in de kerk¹³, vormen een indicatie voor pluriformiteit. Dit geldt eveneens voor de vele psalmberijmingen die de 17^e eeuw heeft opgeleverd en het gegeven dat deze ook tegelijkertijd gezongen werden in de liturgie. Een antwoord op de vraag naar de interpretatie van een bijbeltekst in deze 17^e-eeuwse Nederlandse gereformeerde kerk kan daarom een bijdrage leveren aan het inzicht in de mate waarin dit kerkelijke landschap uniform was of juist veelkleurig.

De hoofdvraag van mijn onderzoek luidt:

Hoe verhouden zich 17^e-eeuwse berijmingen van psalm 51 die geschreven zijn voor de liturgie van de Nederlandse gereformeerde kerk tot het bronnenmateriaal dat aan deze berijmingen ten grondslag ligt en welke conclusies kunnen hieruit worden getrokken ten aanzien van de interpretatie van psalm 51 in de Nederlandse gereformeerde kerk in de 17^e eeuw?

¹⁰ P. Nissen, *Geloven in de Lage Landen. Scharniermomenten in de geschiedenis van het Christendom* (Leuven 2004) 145.

¹¹ Herman J. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen 2006) 471.

¹² Luth, ‘*Daer wert om ’t seerste uytgekreten...*’, 68.

¹³ *Ibidem*, 144.

Om deze vraag te beantwoorden, stel ik de volgende deelvragen aan de orde:

1. Welke historische achtergrond, persoonlijke kwaliteiten en eigenschappen kenmerken de berijmer?
2. Welk doel en/ of welke doelgroep heeft de berijmer op het oog?
3. Wat is de werkwijze van de berijmer; welke bronnen gebruikt hij en welke criteria hanteert hij daarbij?
4. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de berijming en de gebruikte bronteksten?
5. Welke aanwijzingen levert de analyse van de berijming op aangaande de inhoudelijke interpretatie van de psalm door de berijmer?

Uit de overvloed aan 17^e-eeuwse berijmingen is gekozen voor de berijmingen van Jacobus Revius (1640), Jacob Westerbaen (1655) en Henricus Bruno (1656). Deze drie auteurs hebben bij het schrijven van hun berijming rekening gehouden met de mogelijkheid dat deze kerkelijk ingevoerd zou worden. De berijmers waren tijdgenoten maar hun persoonlijke achtergronden zijn verschillend en dat geldt ook voor de werkwijze en de gebruikte bronnen. Met deze verscheidenheid is getracht de reikwijdte van het onderzoek zo breed mogelijk te maken.

De drie berijmingen zullen ieder in een apart hoofdstuk worden besproken waarbij de volgende indeling wordt gehanteerd; in de eerste paragraaf worden biografische gegevens van de berijmer geschetst; in de tweede paragraaf worden de verschillende onderdelen van de berijming geanalyseerd zoals titelbladen en voorwoorden; in de derde paragraaf worden achtereenvolgens onderzocht de verhouding van de berijming tot de bronteksten, de relatie van de berijming tot andere berijmingen, dichterlijke aspecten van de berijming en de inhoudelijke receptie van de brontekst door de berijmer. Na deze drie hoofdstukken volgt een afsluitend hoofdstuk met resultaten en conclusies. Op basis daarvan wordt een antwoord geformuleerd op de hoofdvraag. Tevens zal worden geschetst welke bijdrage dit onderzoek heeft opgeleverd aan de kennisvorming omtrent de veronderstelde veelkleurigheid van het gereformeerde kerkelijke landschap in de 17^e-eeuwse Republiek.

1 DE BERIJMING VAN JACOBUS REVIUS, 1640

1.1 Over de predikant en dichter Revius

Jacobus Revius werd in 1586 in Deventer geboren als zoon van Rijck Reefs, burgemeester van Deventer, en Cornelia Heynck.¹⁴ Diverse leden uit de families Reefs en Heynck bekleedden aanzienlijke posities als bestuurder en regent. Beide families beijverden zich voor de gereformeerde leer, wat zij moesten bekopen met enkele periodes van ballingschap.¹⁵ Dit lot trof ook Jacobus Revius: toen Deventer in 1587 in Spaanse handen viel verhuisde het gezin naar Amsterdam waar Revius zijn verdere jeugd doorbracht. Hier bezocht hij de Latijnse school waar hij een grondige scholing ontving in taal en letteren (Frans, Grieks en Latijn), geschiedenis en filosofie. In 1604 begon hij in Leiden met zijn studie theologie; deze zette hij vanaf 1607 voort in Franeker. Reden voor deze verhuizing was enerzijds de twist over de uitverkiezingsleer die op dat moment in Leiden woedde tussen Arminius en Gomarus; anderzijds Revius' wens om zich in Franeker onder leiding van Drusius nader te bekwamen in het Hebreeuws.

Na een studiereis door Frankrijk van 1610 tot 1612 werd hij in 1613 predikant, aanvankelijk in Zeddam, later dat jaar in Winterswijk en Aalten. Aan de beurs die hij tijdens zijn studie van zijn vaderstad Deventer had ontvangen was echter de voorwaarde verbonden dat hij zich na zijn studie voor deze stad beschikbaar zou stellen. Reeds in 1614 kwam daar een plaats vrij en werd hij beroepen. In 1615 trouwde hij met burgemeestersdochter Cristina Augustinus. Het huwelijk bracht negen kinderen voort van wie er zes reeds jong overleden. Één zoon vertoonde gedragsproblemen; dit bracht Jacobus Revius regelmatig in contact (en soms in conflict) met de lokale autoriteiten.¹⁶ In 1643 overleed zijn vrouw; drie dagen erna overleed een dochter. In 1646 hertrouwde hij met de weduwe Tanneke Berten.

Hij heeft als predikant de gemeente Deventer gediend tot hij in 1642 de functie aanvaardde van regent aan het Staten-College te Leiden; in deze hoedanigheid zag hij toe op het leven en de opleiding van de vaak nog jonge theologiestudenten (bursalen) en had hij de leiding over de wekelijkse disputaties van de studenten. Deze functie bracht met zich mee dat hem een doctoraat in de theologie werd verleend. Nog in functie als regent overleed Revius in 1658 na een kort ziekbed.

Revius was ijverig, veelzijdig en bezat een praktisch onovertroffen talenkennis. De vele activiteiten die hij ondernam naast zijn werk als predikant en regent geven hiervan blijk: hij was vrijwel vanaf het begin van zijn predikantstijd actief in classis en provinciale synode; in de periode 1629-1634 was hij één van de revisoren van het oudtestamentische gedeelte van de

¹⁴ De biografische gegevens zijn ontleend aan; B.A. Venemans, 'Revius, Jacobus', in: D. Nauta e.a. (red.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* (Deel 3) (Kampen 1988) 300-304; E.J.W. Posthumus Meyjes, *Jacobus Revius, zijn Leven en Werken* (Amsterdam 1895); W.A.P. Smit, *De dichter Revius* (Amsterdam 1928) en E. de Bruijn, *Eerst de waarheid, dan de vrede. Jacob Revius 1586-1658* (Zoetermeer 2012).

¹⁵ De Bruijn, *Jacob Revius*, 39-49.

¹⁶ Venemans merkt op dat Revius' deelname aan plaatselijke twisten in Deventer niet verwonderlijk was "gelet op de heerszuchtige trek in zijn karakter": Venemans, *Revius, Jacobus*, 301. Deze verwijzing is mogelijk ontleend aan Posthumus Meyes die een eeuw eerder aan deze karaktertrek refereert. Posthumus Meyes brengt er enig begrip voor op; hij wijt haar deels aan de invloedrijke plaats die Revius innam in Deventer en deels aan Revius' ongelukkige privé-omstandigheden met betrekking tot zijn kinderen: Posthumus Meyes, *Revius*, 77. De term "heerszucht" is ook door Smit overgenomen, maar deze verbindt de term met Revius' religieuze ijver; die leidt tot "hardheid, omdat hij alle consequenties van Gods eisch aanvaardden wil en anderen daartoe tracht te dwingen": Smit, *De dichter Revius*, 99.

nieuwe bijbelvertaling, later bekend geworden als Statenvertaling¹⁷, waartoe de synode van Dordrecht van 1618-1619 opdracht gegeven had; in de stad Deventer was hij betrokken bij de oprichting van het Athenaeum Illustre in 1630 en van het Deventer Collegium Musicum; hij was bibliothecaris; daarnaast was hij de auteur van een groot aantal Nederlandse, Latijnse en Franse theologische en kerkhistorische geschriften.

Naast al zijn werkzaamheden was Revius actief als dichter; als zijn belangrijkste werk geldt de bundel ‘Over-Ysselsche sangen en dichtten’ die in 1630 verscheen en in 1634 opnieuw door hem werd uitgegeven (voorzien van een uitbreiding). De bundel bestaat uit drie boeken: in de eerste twee wisselen vurige lof op Gods heilsgeschiedenis en een al even vurige boeteprediking over de menselijke afkeer van het heil elkaar af; het derde deel betreft wereldse gelegenheidsdichten. De vermanende toonzetting die veel van de gedichten kenmerkt was wellicht één van de redenen voor de geringe afname van de bundel¹⁸, evenals de verbondenheid van auteur en dichtwerk met de regio Overijssel¹⁹ en het hoge intellectuele niveau van zijn werk.²⁰

Iets meer succes had hij met zijn psalmberijming (1640)²¹. De Raad van de stad Deventer nam dankbaar de haar aangeboden exemplaren in ontvangst en keerde voor deze 20 exemplaren in juni 1640 een bedrag van vijftig gouden guldens uit. De classis had in april 1640 reeds goedkeuring verleend voor het drukken van de berijming; in mei 1641 gaf zij echter te kennen de beslissing ten aanzien van officiële invoer van de berijming voor kerkelijk gebruik voor te leggen aan een hogere vergadering, de provinciale synode van Overijssel.²² De provinciale synode meldde in juni 1641 dat dit een kwestie was voor de nationale synode. Met deze vaststelling eindigde de poging de berijming officieel ingevoerd te krijgen aangezien de nationale synode ten tijde van de Republiek niet meer bijeengekomen is. Desondanks was de vraag naar de bundel groot genoeg om in 1651 een tweede druk te rechtvaardigen.

Als dichter en als theoloog kenmerkte Revius zich door zijn voortdurende en nauwgezette oriëntatie op de bijbel (zowel naar de letter als naar de objectieve openbaringswaarheid die hij daarin opgetekend zag)²³ alsmede zijn grote trouw aan de orthodoxe gereformeerde leer. Met zijn tong en zijn pen stelde hij zich te weer tegen alles wat daarmee zijns inziens in tegenspraak was en dit betrof in het bijzonder het gedachtegoed van remonstranten, cartesianen en socinianen. De tekst waarmee hij in 1617 zijn strijdschrift tegen de remonstranten aanbood aan de magistraat van Deventer werpt licht op de motivatie van zijn stellingname tegenover de remonstranten: de hoop, dat “blycken sal de heyligheid der Gereformeerder leere, die inden handel der saligheydt niets den mensche, maer alles der genade Godts toe-schryvende, ons hooghste goet in sijne bewaringe vast ende seker stelt”. Het uit de kast halen van de “langhe

¹⁷ De naam is ontleend aan de bekostiging van het project door de Staten-Generaal. Een team van vertalers en revisoren heeft ruim tien jaar aan de vertaling gewerkt en werkte met instructies van de synode die samengevat het volgende inhielden: zo dicht mogelijk bij de tekst blijven en bij de spreekwijze van de oorspronkelijke talen; zo weinig mogelijk woorden toevoegen; een korte inhoud aan ieder boek en hoofdstuk toevoegen en gelijkkluidende bijbelplaatsen benoemen; en korte verklaringen bij lastige passages voegen. In 1637 was de eerste druk gereed; in de twintig jaren daarna volgden nog een half miljoen exemplaren.

¹⁸ Aldus Smit. De bringer van een dergelijke boodschap “laat men liefst als profeet in zijn eenzaamheid”: Smit, *De dichter Revius*, 109.

¹⁹ In navolging van Haspels geeft Smit aan dat de regio Overijssel voor Hollanders een “afgelegen” streek was, “bedenklijk dicht bij Duitschland”: Smit, *De dichter Revius*, 108-109.

²⁰ M.A. Schenkeveld, *Dutch Literature in the Age of Rembrandt. Themes and Ideas. Utrecht Publications in General and Comparative Literature* 28 (Amsterdam / Philadelphia 1991) 47-48.

²¹ Volledig titelgegevens in de literatuurlijst.

²² Posthumus Meyjes, *Revius*, 296-297.

²³ Revius gaat weliswaar niet zo ver dat hij spreekt van een woordelijk geïnspireerde tekst maar geeft wel aan dat God de bijbelschrijvers “zó bestuurd [heeft], dat Hij hen van alle fouten gevrijwaard heeft”: De Bruijn, *Jacob Revius*, 268.

verworpenen Vryen- wille” zou daarentegen “onse saligheyt op een gladt ijs” stellen.”²⁴ Met het cartesianisme kwam hij vooral in aanraking ten tijde van zijn regentschap in Leiden: in felle bewoordingen bestreed hij de filosofische concepten van het ‘kennende subject’ en de ‘methodische twijfel’ die lijnrecht stonden tegenover zijn visie op een objectieve goddelijke waarheid zoals vervat in de bijbel en de wijze waarop een mens kan kennen, met hulp van de Geest en uitgelegd door de Kerk. De bestrijding van socinianen, die centrale begrippen in de gereformeerde leer ontkenden zoals de goddelijkheid van Christus, vormde de rode draad in zijn vierde en laatste bundel met disputaties die hij in Leiden uitgaf.²⁵

In al zijn werk en zijn geschriften, als theoloog, dichter, en historicus, heeft Revius consequent dezelfde sterke bezieling aan de dag gelegd voor geloof en kerk. Het leidde tot een leven dat werd gekenmerkt door een strijdlust die in zijn tijd bewonderaars kende maar ook aversie heeft gewekt.²⁶ Een grote verbreiding heeft zijn werk aanvankelijk niet gekend. Pas vanaf de negentiende eeuw kreeg het hernieuwde aandacht en volgden er biografieën en heruitgaven. Dit leidde er toe dat verschillende van Revius’ gedichten bekend zijn gebleven tot in de huidige tijd; dichtregels als ‘T en sijn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten,’ en ‘De mensch lijdt dikwijls ’t meest, door ’t lijden dat hij vreest....’ maken deel uit van de literaire bagage van een groot publiek.

1.2 Over de psalmberijming

Revius’ psalmberijming uit 1640 wordt voorafgegaan door een titelblad met illustratie en verkorte titel, een titelblad met uitgebreidere titelgegevens, een voorrede in proza, één in dichtvorm en een psalmentabel.²⁷ Wat daarbij opvalt in vergelijking met berijmingen van tijdgenoten (onder meer Westerbaen en Bruno)²⁸ is de afwezigheid van lofdichten van collega’s. Dergelijke lofdichten zijn wel te vinden in andere werken van Revius, zoals de dichtbundel ‘Over-Ysselsche sangen en dichten’ uit 1630; dichterlijke bescheidenheid als reden voor het ontbreken ervan ligt daarom niet voor de hand. Ook de vermelding van een opdracht en van een classicale approbatie ontbreekt hoewel de classis haar goedkeuring wel had gegeven. Revius kiest er niet voor zijn psalmberijming te introduceren op grond van zijn persoonlijke merites als dichter of de autoriteit van de uitgave te onderstrepen op basis van het gezag van een classis of opdrachtgever. Hij laat zijn berijming echter niet geheel zonder aanbevelingen; de beide titelbladen en voorwoorden maken duidelijk op grond waarvan hij de waardering van de lezer wil verdienen.

²⁴ Citaten: Posthumus Meyes, *Revius*, 122.

²⁵ De Bruijn, *Jacob Revius*, 499.

²⁶ Opmerkelijk tegen deze achtergrond is de visie van Hasper. Wanneer hij op het verschil wijst tussen de felle en hartstochtelijke toonzetting in Datheens berijming en de “zoetere bewoordingen en schonere beeldspraak” bij Revius, zoekt hij de oorzaak in de veranderde omstandigheden: “de periode van geloofsvervolging (...) was voorbij.(...) Hierdoor komen bij Revius, vooral wanneer het over vijanden en afgodendienst gaat, rustige uitdrukkingen in plaats van de soms schampere en afgebeten bewoordingen van Datheen”: Hasper, *Calvijs beginsel voor de zang in de eredienst*, 433.

²⁷ Voor deze scriptie is gebruik gemaakt van de volgende uitgave: *De CL. PSALMEN DAVIDS, Eerst in Nederlantschen dichte gebracht Door Petrum Dathenum, Ende nu in sin ende rijmen gebetert Door Jacobum Revius. Mitsgaders den Christelijcken Catechismo/kerckelijcke formulieren/en gebeden/insgelijcx verbeteret na de nieuwe oversettinge des Bybels.* Tot Deventer, By Nathanaël Cost, Boeck-drucker ordinaris der E.M.Heeren Staten van Overyssel. Anno 1640.

²⁸ Deze berijmingen worden in volgende hoofdstukken besproken. Volledige titelgegevens van deze berijmingen worden aldaar vermeld en in de literatuurlijst.

1.2.1 Geïllustreerd titelblad

Titelbladen waren in de 17^e eeuw van groot belang; boeken lagen doorgaans ongebonden in boekwinkels, in losse vellen of ingenaaid met een simpele papieren kaft. Het inbinden ervan kon een koper in tweede instantie naar eigen inzicht laten doen. Een titelblad was derhalve het eerste dat men van een boek zag.²⁹

Wat een 17^e-eeuwse lezer van Revius' berijming bij het geïllustreerde titelblad direct opgevallen zal zijn, is dat de afgebeelde gravure dezelfde is als die op het titelblad van de Statenvertaling van 1637. Het tekstvak met de titelgegevens is in dezelfde renaissancistische omlijsting vervat; in het geval van de Statenvertaling wordt boven de omlijsting een bijbel afgebeeld, bij de berijming is dit een harp; daarboven in beide gevallen een afbeelding van een stralende zon met daarin het tetragrammaton; aan de voet van beide titelpagina's het wapen van de plaats waar de uitgave in druk verscheen, met daaronder bij de Statenvertaling een afbeelding van Leiden; bij de berijming worden hier de gegevens van de drukker en het jaartal vermeld.

Dat Revius deze reminiscentie wilde oproepen is verklaarbaar: niet alleen was hij zelf als revisor zeer nauw betrokken geweest bij de totstandkoming van de vertaling, ook zag hij het werk aan een nieuwe berijming in het verlengde hiervan, wat hij verderop in zijn eerste voorwoord benoemt. Daarbij was voor de filologisch zeer bekwame Revius het verband tussen zijn berijming en een goede brontekst essentieel; enerzijds wilde hij recht doen aan de betekenis van de tekst, de belangrijkste taak die hij voor een psalmberijmer zag weggelegd zoals hij in zijn tweede voorwoord beschrijft; anderzijds wilde hij ook de letter van de bijbeltekst zo zuiver mogelijk weergeven. Voor de koper ten slotte zal het verband met de nieuwe, geautoriseerde bijbelvertaling de autoriteit van de berijming hebben onderstreept.

De titelweergave is kort: "De CL PSALMEN DAVIDS, Eerst in Nederlantschē dichte gebracht door Petrum Dathenum, ende nu in sin ende rijmen gebetert door IACOBUM REVIUM." Revius duidt hiermee de gevolgde methode aan die hij verderop in zijn voorwoord toelicht: het is geen compleet nieuwe berijming geworden maar een bewerking van de bestaande berijming van Datheen. Met deze vermelding op het titelblad sprak hij twee groepen aan; wie gehecht was aan Datheen zou in de bundel herkenning vinden; Datheens critici zouden er de nodige verbeteringen opmerken.

De belangrijkste aanbeveling voor de berijming maakt Revius echter duidelijk met de veelbetekenende opbouw van het titelblad: helemaal bovenaan staat het tetragrammaton, midden in een stralende zon. Het licht van deze zon omstraalt de harp die eronder wordt afgebeeld. Daaronder volgen de titelgegevens, waarin de naam van de auteur in groot kapitaal voorop gaat, pas verderop gevolgd door de namen van beide berijmers in iets kleinere letters. Revius wijst zo van de berijmers af naar de auteur van de psalmteksten en daarvandaan naar de inspiratiebron voor deze teksten, God zelf; hiermee duidt hij aan wat de berijming zijns inziens haar autoriteit verleent. De psalmberijmer Revius is dezelfde als de predikant Revius, die niet zichzelf maar Woord en leer voorop stelt, en de dichter Revius, die in het openingsgedicht van zijn 'Over-Ysselsche sangen en dichten' schrijft: "Versekeret dat hy die eeuwichlijcken leeft, mijn tong' tot sijnen roem alleen geschapen heeft".³⁰

1.2.2 Tweede titelblad

Het eerste, geïllustreerde titelblad wordt gevolgd door een tweede titelblad waarop de gravure ontbreekt en alleen de titel, de plaats van druk en de gegevens van de drukker worden vermeld.

²⁹ Hierop wijst Grootes: E.K. Grootes, *Het literaire leven in de zeventiende eeuw* (Leiden 1988) 50.

³⁰ Dit zijn de slotregels van 'Lof Gods', het gedicht waarmee de bundel opent: Jacobus Revius, *Over-Ysselsche sangen en dichten* (1630), W.A.P. Smit (red.) (2 delen; Amsterdam 1930 en 1935) 9.

De gegevens omtrent titel en drukker zijn hier uitgebreid. Aan de titel is toegevoegd ‘mitsgaders den Christelijcken Catechismo / kerckelijcke formulieren / en gebeden ; insgelijcx verbetert na de nieuwe oversettinge des Bijbels’. Als reden om ze op te nemen in zijn berijming noemt hij in zijn voorwoord dat deze “tot gerief des lesers plegen gedrukt te worden” achter de psalmen. De door hem uitgevoerde verbetering bestond uit het aanpassen van de “manieren van spreken, insonderheit de schriftuer-plaetsen daer in aengetogen” aan de nieuwe vertaling.

Wat hij in de titel niet vermeldt maar in zijn voorwoord wel, is dat hij aan de psalmen ook de “andere Gesangen in de kercke gebruyckelijck” toevoegt. Mogelijk laat hij een vermelding in de titel achterwege omdat hierbij geen sprake is geweest van een redactie van zijn kant. Dat overwegingen omtrent de toelaatbaarheid van deze gezangen in de liturgie een rol hebben gespeeld bij het niet-vermelden in de titel lijkt onwaarschijnlijk. Als de orthodoxie ervan een discussiepunt was geweest, zou Revius hier enige woorden aan hebben gewijd, trouw als hij was aan leer en kerkelijk gezag. Dit doet hij echter niet. Een tweede argument is de eigen koers die de provincie Overijssel voer ten aanzien van het gebruik van gezangen in de liturgie. In zijn dissertatie beschrijft Luth hoe uit de besluitvorming van kerkelijke vergaderingen in de eerste helft van de 17e eeuw blijkt, dat het herhaalde voorschrift ten aanzien van nationale eenheid in gebruik van psalmen en gezangen in de liturgie eerder een wens was dan realiteit. De provincie Overijssel was één van de provincies waar in ieder geval ook andere gezangen dan de voorgeschrevene werden gebruikt en waar de eigen kerkorde na 1619 bleef bestaan naast de nationale kerkorde.³¹

De vermelding van de drukker, Nathanaël Cost, breidt Revius uit met ‘Boeck-drucker ordinarius der E.M.Heeren Staten van Overijssel’, een titel die een zekere status moet hebben vertegenwoordigd.

1.2.3 Voorwoord ‘Aen den Christelijcken Leser ende Sanger’

In het eerste voorwoord licht Revius toe “tgene van my in dit wercxken gedaen is” en welk “oogemerck” hij hiermee had. Dat een nieuwe bijbelvertaling gevolgd moet worden door een “verbeteringe der Psalme” is het “eendrachtich gevoelen van alle verstandige”. Revius geeft drie meningen weer van tijdgenoten over hoe deze verbetering kan worden bereikt: het verminderen of veranderen van de psalmmelodieën vanwege hun “menichvuldicheyt” en de “swaerheit van sommige derselve”, naar analogie van het Engelse psalmboek dat maar weinig melodieën bevat; het invoeren van een nieuwe berijming van een van de “cloecke mannen” zoals bijvoorbeeld Marnix; of het behouden van Datheens berijming nadat de nodige verbeteringen hierin zijn aangebracht. Revius verwerpt de eerste optie omdat de melodieën zijns inziens “uytnemende goet, en niet wel te verbeteren zijn” en om de overeenstemming met Frankrijk en Duitsland te bewaren op het gebied van godsdienst en manier van zingen. Hij is niet ongevoelig voor het argument van de “nutticheyt der gemeene ende eenvoudige Christenen”, maar ziet de oplossing van de problemen in “vlijtige oeffeninge” van de melodieën. Ook de tweede optie, invoer van een andere berijming, heeft niet zijn voorkeur; voor Marnix’ psalmen geldt het bezwaar van een “sekere oude ende nu ter tijt ongewoone manier van spreken” die zowel “by den gemeenen man” als “by den laetst-gehouden Nationalen synode” op weerstand stuitte; over andere berijmingen laat hij zich “om redenen” niet uit. De derde optie, het verbeteren van Datheen, vindt Revius de beste, aangezien deze het “minste aenstoot soude geven” en “lichtelijcxxt aengenomen” zou worden. Deze optie geeft bovendien “het gevoelen van velen” weer, aldus Revius.

Het verbeteren bleek bewerklijker dan gedacht; de “herstellinge der lamme ende losse leden” en het “wechnemen van stop-woorden ende diergelijcke” moest worden gecombineerd

³¹ Zie: Luth, ‘Daer wert om ’t seerste uytgekreten...’, 136-146.

met “verbeteringe van den sin”, waarbij de nieuwe bijbelvertaling zeer behulpzaam was, en met het acht geven op “een vaste, ende niettemin vloeyende ‘tsamenstellinge” waarbij ook het aantal verzen van Datheen gehandhaafd moest worden voor het geval “datse te-gelijke gesongen wierden”. Om deze redenen nam Revius zich “te meer vryheyt int veranderen”, waarbij hij liet staan wat door Datheen “redelijcker wijse getroffen” was zonder zich “int overige aen syne woorden alte nau te willen binden”.

Kort maakt hij vervolgens nog melding van wat hij aan de psalmen had toegevoegd, namelijk de “andere Gesangen in de kercke gebruyckelijck”, een vertaling op rijm van de Franse voorrede van De Bèze alsmede de catechismus, kerkelijke formulieren en gebeden. Zijn “oogemerck” zal hij hebben bereikt als zijn werk “de gemeente Jesu Christi aengenaem is” en voor alles “God zal dancken”.

In deze voorrede is de signatuur van Revius op allerlei manieren herkenbaar. In de vorm ervan herkent men de methodische aanpak die ook zijn polemische werken kenmerkt en die zijn belangstelling voor scholastiek verraadt. Zijn retorische vaardigheden blijken uit het voorzichtig laveren rondom heikele punten maar ook uit retorische middelen als het appèl aan het “eendrachtich gevoelen van alle verstandige”. Zijn keuze om alle psalmmelodieën te handhaven is verklaarbaar uit zijn eigen muzikaliteit. Het vertrouwen in de mogelijkheden om moeilijke melodieën en tekstgedeelten aan de gemeente te onderwijzen, kenschetst de veelzijdige berijmer die zich ook op onderwijsgebied veel inspanningen getroostte. De verlangde liturgische overeenstemming met Frankrijk en Duitsland duidt op het grotere, Europese verband van het zich ontwikkelende calvinisme waarvan de gereformeerde kerk en haar predikanten in de Republiek zich onderdeel voelden; daarnaast kende Revius deze beide landen uit eigen ervaring. De dichterlijke verbeteringen die hij benoemt, liggen hem vanuit zijn eigen dichterschap en muzikaliteit na aan het hart. Groter dan zijn dichterlijke verlangen blijkt echter zijn zorg om de gemeente en zijn oogmerk om deze gemeente te dienen en daarmee God zelf. Bij al zijn eruditie en veelzijdigheid benoemt Revius dit steeds weer als kern en doel van zijn werk.

Met de uiteenzetting van werkwijze en dichterlijke principes geeft Revius in zijn eerste voorwoord de aanbeveling dat de lezer hier een berijming zal treffen die aansluit bij wat hij kent, maar die naar “rijmen” en “sin” de nodige verbeteringen zal laten zien en beter te begrijpen zal zijn.

1.2.4 Voorwoord ‘Aende Gemeeynte onses Salichmakers Jesu Christi’

Na Revius’ eigen voorwoord volgt een tweede voorwoord. Dit is een Nederlandse vertaling in rijm van het gedicht ‘à l’Eglise de nostre Seigneur’ van de hand van Théodore de Bèze³² dat als voorwoord was opgenomen in het Franse psalter van 1562. In zijn eerste voorrede meldt Revius deze voorrede “voor desen onder den name Datheni in Nederduytsch uytgegaen (...) na gelegenheyt beschaeft ende vercortet” te hebben.³³ De Franse berijmer had zijn gedicht

³² Théodore de Bèze (1519-1605) was afkomstig uit Frankrijk en werd katholiek opgevoed. Na een ernstige ziekte volgde een bekeringservaring waarna hij in 1548 het katholicisme de rug toekeerde en vertrok naar Genève. Al snel volgde samenwerking met Calvijn. Hoewel Genève tot het einde van zijn leven als thuisbasis fungeerde, bleef De Bèze ook betrokken bij de ontwikkelingen in Frankrijk: hij trok als kapelaan mee met het leger van de Hugenoten tijdens de eerste godsdienstoorlog, was afgevaardigde naar het colloquium van Poissy in 1561, waar hij de protestantse delegatie leidde in een door de vorst georganiseerd godsdienstgesprek tussen protestanten en katholieken, en was voorzitter van de synode van La Rochelle in 1571 (zie ook artikel over De Bèze op www.museeprotestant.org/en/notice/, ‘Théodore de Bèze (1519-1605)’, 23 mei 2015).

³³ Niet alle uitgaven van Datheens psalmberijming bevatten deze voorrede. Lenselink geeft van de tien oudste nog bekende uitgaven uit 1566 en 1567 titelbladen en beschrijvingen weer; deze edities bevatten geen van allen de bedoelde voorrede (Lenselink, *Nederlandse Psalmberijmingen*, 498-511). De uitgave die voor deze scriptie is

geschreven in het jaar dat de onderdrukking van het protestantisme in Frankrijk zich zou ontwikkelen tot een reeks godsdienstoorlogen die pas in 1598 een voorlopig einde zou kennen. De situatie van vervolging, marteling en geweld tegen de kleine protestantse minderheid blijkt duidelijk uit het gedicht.

De berijming wordt opgedragen, in de vertaling van Revius, aan de “cleyne schaer, wiens cleynicheyt veracht - te boven gaet de werelts groote macht”. Zij wordt opgeroepen te luisteren naar de stem van de herder, “dien Godes Geest tot singen heeft gedreven”; deze zal “lust” en “verquicking” geven en van “quael” en “cranckheyt” genezen. De kleine kudde staat echter aan allerlei gevaren bloot: zij wordt “van buyten aengerandt” en dreigt “binnen in haer heyning” overmand te worden; zij wordt schrik aangejaagd door het “spooock (...) ’t welc op het hoofd drie goudē croonē draecht” (mogelijk een verwijzing naar de paus, die bij zijn kroning een tiara met drie gouden kronen droeg). Hulp is er van de “Vorst die tracht dit quaet te wrecken” en van de “Maget” die met open armen degenen verwelkomt die vluchten naar de zee (dit lijken verwijzingen te zijn naar respectievelijk Louis de Bourbon, een Franse prins, en Elizabeth I, vorstin van Engeland).³⁴ De verstrooide schare wordt opgeroepen in alle tegenspoed acht te blijven slaan op Gods “ondoorgrondelijcke wercken, in wiens geley ons leven is gestelt, die op ons hoofd de haren heeft getelt” (een uitgebreide parafrase van Revius op het Franse “bontez de ce grand Dieu”). Zelfs wanneer brandstapel of marteldood naderen zij nog het “lof-gesanck aangeheven” van “dees heylige gebeden” (de psalmen). Opdat niemand een excuus heeft om deze lofzang niet te laten klinken heeft Marot de psalmen in het Frans gedicht, een taak die De Bèze “met grooten roem heeft voltogen”, aldus Revius.

Waar het gaat over de opvolging van Marot maakt Revius een overstap naar de Nederlandse situatie. In de Nederlanden heeft Datheen het “meesterstück” (het volledige psalter van Marot en De Bèze) “na syn vermogen tot ons gebruyck” aan het licht gebracht. Revius heeft Datheens ijver nagevolgd door “tgeen by hem wat rou is en on-even, een reyner clanck en rechter stant te geven”. De kritische geesten en dichters die menen dat de “vollen luyster” van de psalmen door Revius nog geen recht is gedaan, daagt hij uit het werk zelf ter hand te nemen. Hij vermaant dezen echter wel zich “tot het begrijp der cleynen” te vernederen en de “ongemeyne tael” en “diep-gehaelde reden” voor een ander moment te bewaren; “Soeckt claerheyt, soeckt eenvoudicheyt alhier. En wijcket niet van Davids soete lier, poocht synen, en niet uwen sin te treffen”. Hoewel de dichtregels in dit deel van zijn eigen hand zijn, sluit Revius daarmee wel aan bij de thematische gedachtegang van De Bèze, die de hoogdravende dichters uit zijn tijd (“esprits de celeste origine”) vraagt niet langer het vergankelijke wereldse vermaak te verheerlijken, maar de pen op te nemen voor de lof van God (“a louer Dieu”) in taal die het gewone volk (“peuple bas”) begrijpt.

Het slot van het gedicht vormt weer een parafrase op De Bèze’s tekst. Wat de berijmer met zijn dichtwerk heeft beoogd is de lofprijzing van God, waarvan de IJssel en haar oevers de weerklink zullen laten horen (De Bèze laat de oevers van het meer van Genève en de Alpen de lofzang op God verklanken). Aan God wordt de bede gericht om het werk dat Hij begon (met de inspiratie tot berijmen) te voleindigen; “Op dat het mach u cleyne schaer behagen die ick het heb wil-veerdich opgedragen”.

gebruikt, een herdruk van een editie uit 1566, bevat deze evenmin. Van de door Revius aangeduide Nederlandse weergave van Beza’s voorwoord door Datheen heb ik zelf geen voorbeeld gevonden.

³⁴ Louis de Bourbon, prins van Condé, organiseerde de eerste gewapende opstand van de Hugenoten maar werd al snel gevangen genomen ([en.wikipedia.org/wiki/](http://en.wikipedia.org/wiki/Louis,_Prince_of_Condé), ‘Louis, Prince of Condé (1530-1569)’, 23 mei 2015). Théodore de Bèze trok als kapelaan mee met de troepen van Condé. Elizabeth I, vorstin van Engeland sinds 1553, had de bijnaam ‘The Maiden Queen’ omdat zij al vroeg duidelijk maakte niet te zullen trouwen. Zij was protestanten gunstig gezind, mede vanuit de wens om in Engeland tot een politiek stabiele situatie te komen, en bood ook elders in Europa hulp in de strijd tegen katholicisme en katholieke mogendheden zoals Spanje ([nl.wikipedia.org/wiki/](http://nl.wikipedia.org/wiki/Elizabeth_I_van_Engeland), ‘Elizabeth I van Engeland’, 23 mei 2015).

Het gedicht is sterk gekleurd door zijn oorspronkelijke historische context; het kan daarom verwondering wekken dat Revius dit bijna 80 jaar na dato opnam in zijn berijming. De aanleiding hiervoor zou het streven kunnen zijn om een zo volledig mogelijke berijming aan te bieden tegenover het werk van Datheen. Het feit dat er ook uitgaven van Datheen in omloop waren zonder dit gedicht en het gedicht in berijmingen van Revius' tijdgenoten niet voorkwam, maakt het echter waarschijnlijk dat ook andere factoren een rol hebben gespeeld. Allereerst zal juist deze historische context Revius hebben aangesproken. De toespelingen op de situatie van de Hugenoten en concrete historische gebeurtenissen in het algemeen konden op zijn interesse rekenen. Daarnaast kan hij zich in de situatie van vervolging hebben herkend: weliswaar was deze in de Republiek inmiddels minder actueel, maar zijn familie en hijzelf hadden deze in het recente verleden meegemaakt en ook de stad Deventer had onder oorlogsgeweld geleden. Bedreigingen voor de gemeente, zowel van buitenaf als van binnenuit, signaleerde Revius in zijn eigen tijd nog steeds in de vorm van tegenstanders van de rechte gereformeerde leer tegen wie hij veelvuldig polemiseerde. De katholieke kerk was daar één van; de verwijzing naar de paus zal hem hebben aangesproken getuige de pausengeschiedenis die hij in 1632 had uitgegeven.

Belangrijker echter was de visie op de psalmen en op het berijmen ervan zoals deze door De Bèze werd geschetst en waarin de invloedssfeer van Calvijn valt te herkennen. Deze relatie met Calvijns ideeën was voor Revius mogelijk een motivatie om De Bèzes gedicht op te nemen; Calvijn vormde voor Revius één van zijn belangrijkste inspiratiebronnen.³⁵ De Bèze draagt in zijn gedicht de berijming op aan de gemeente, voor wie de psalmen waren bedoeld; Revius had deze opdracht zelf ook meegegeven in zijn eigen voorwoord. Psalmen zijn door Gods geest zelf geïnspireerd, wat Revius zelf al had aangeduid met het tetragrammaton op het titelblad. De psalmen werken troostend, geven raad, lust en verkwikking en genezing; de predikant Revius die zo vol overtuiging leefde en werkte vanuit het principe 'Sola Scriptura' zal dit zeker hebben onderschreven. De psalmen zijn echter ook "heilige gebeden" waarmee de gemeente getuigenis moet geven van Gods waarheid en Zijn lof moet bezingen ten overstaan van God en "syn uytgelesen boden" ("Dieu & ses Anges"); dat Revius de lof Gods voor de mens als centrale opdracht beschouwde, evenals het geven van getuigenis van de rechte leer, maakt zijn hele leven en werken duidelijk. Ook ten aanzien van de poëtische kwaliteit van de berijming zijn De Bèze en Revius eensgezind: deze kwaliteit is zeer belangrijk maar wel onderschikt aan het belang van de brontekst, waarvan de betekenis moet worden weergegeven in begrijpelijke taal.

Calvijns ideeën ten aanzien van psalmen en berijmingen zijn onder andere weergegeven door Lenselink³⁶ en Söhngen³⁷. In De Bèzes gedicht zijn veel elementen terug te vinden uit de visie van Calvijn: Calvijns stellige overtuiging dat de psalmen aan de gemeente toekomen, vanuit de gedachte dat het de gebeden der kerk zijn³⁸; zijn bewoording dat de psalmen in de kerk gezongen worden "en la presence de Dieu et de ses anges"³⁹; zijn overtuiging dat de psalmen goddelijk geïnspireerd zijn ("Les pseumes de David, lesquels le saint Esprit luy a dicté et faits"⁴⁰; zijn uitspraak over "l'usage de la chanterie" dat deze werkt als "un organe à louer Dieu et eslever nos cueurs à luy pour nous consoler et meditant sa vertu, bonté, sagesse et iustice"⁴¹, wat het allermeeft het geval is bij de psalmen omdat deze goddelijk geïnspireerd zijn; de centrale plaats die Calvijn in leven en lied van de gemeente geeft aan het brengen van eer en lof aan God⁴²; en zijn eis dat wat er gezongen wordt, begrepen wordt⁴³ (het belang van de tekst staat altijd voorop).

³⁵ Hierop wijst De Bruijn diverse malen in haar dissertatie. Zie bijvoorbeeld: De Bruijn, *Jacob Revius*, 34.284.403.

³⁶ Lenselink, *De Nederlandse psalmberijmingen*, 158-169.

³⁷ O. Söhngen, *Theologie der Musik* (Kassel 1967) 60-79.

³⁸ Söhngen, *Theologie*, 68.72-73.

³⁹ Lenselink, *De Nederlandse psalmberijmingen*, 159.

⁴⁰ *Ibidem*, 161.

⁴¹ *Ibidem*, 160.

⁴² Söhngen, *Theologie*, 63-65.

⁴³ *Ibidem*, 68-69.

Revius' tweede voorwoord beschrijft, in aanvulling op zijn eerste voorwoord, de grote waarde van het psalmboek alsmede het gegeven dat het principieel aan de gemeente toebehoort; voor het berijmen van een dergelijk werk is dichterlijke kwaliteit van zeer groot belang maar nog belangrijker is de goede weergave van de betekenis van de tekst in taal die de ontvanger kan begrijpen. Revius geeft hier opnieuw zijn dichterlijke uitgangspunten maar voorziet ze ditmaal van een principiële, inhoudelijke fundering; het is de berijmde materie zelf die deze eisen stelt. Het tweede voorwoord werkt daarmee als een dubbele aanbeveling: de berijmde materie, het psalmboek, beveelt zichzelf aan, maar vereist, om volledig tot haar recht te komen, de verbeterde dichterlijke kwaliteit zoals onder meer de voorliggende berijming deze biedt.

1.3 Analyse van de berijmde psalm

Revius heeft Datheens berijming verbeterd naar "sin ende rijmen": een vergelijking met deze primaire bron is dan ook de eerste stap in de analyse van Revius' berijming van psalm 51. Revius had echter moeten constateren dat het verbeteren van Datheen meer werk met zich mee bracht dan gedacht en had zich dan ook, waar nodig, "vryheyt int veranderen genomen". Voor psalm 51 blijkt dit in grote mate van toepassing: er blijken meer verschillen tussen beide berijmingen dan overeenkomsten. Om te bepalen waarom dit het geval is en op grond van welke inzichten en welk bronnenmateriaal Revius tot zijn eigen versie is gekomen, is een vergelijking met zijn andere bronnen van belang. Dit is in eerste instantie de Statenvertaling⁴⁴, die hem naar eigen zeggen bij de "verbetering van den sin" "merckelijc (...) geholpen" had. Wat hem eveneens ter beschikking stond, hoewel hij dit niet als primaire bron benoemde, was zijn eigen kennis van de grondtaal en zijn kennis van het werk van andere berijmers, waaronder in ieder geval Marnix; ook deze beide zullen worden betrokken in de analyse. Revius benadrukte in zijn voorwoorden het belang van dichterlijke kwaliteit en had daadwerkelijk gebruik van de berijming in de liturgie voor ogen; ook een analyse van de dichterlijke kwaliteit en zingbaarheid van de berijming is daarom op zijn plaats. In welke mate hij daarbij zijn eigen motto "poocht synen (i.e. David), en niet uwen sin te treffen" heeft kunnen handhaven, is onderwerp van de laatste paragraaf.

1.3.1 De verhouding van Revius' berijming tot zijn bronnen

1.3.1.1 Verhouding tot Datheen

Een vergelijking van beide berijmingen maakt direct duidelijk dat de letterlijke overeenkomsten niet groot zijn⁴⁵: slechts 3 van de 76 versregels zijn volledig overgenomen. Bij de overige regels is in ongeveer 50% van de gevallen verwantschap te ontdekken; soms is deze groot en zijn er duidelijke overeenkomsten in woordgebruik en/of gedachtegang; vaker echter betreft het losse

⁴⁴ In verwijzingen verder afgekort als SV. Voor deze scriptie is gebruik gemaakt van de gedigitaliseerde versie van de volgende uitgave: *BIBLIA, Dat is: De gantsche H.Schrijfture, vervattende alle de Canonijcke Boecken des Ouden en de Nieuwen TESTAMENTS. Nu Eerst, Door last der Hoogh-Mog: HEEREN STATEN GENERAEL vande Vereenighde Nederlanden, en volgens het Besluyt van de Synode Nationael, gehouden tot Dordrecht, inde Jaeren 1618 en 1619. Uyt de Oorspronckelijcke talen in onse Neder-landsche tale getrouwelijck over-geset [...]*, Tot LEYDEN, Gedrukt bij Paulus Aertsz. van Ravensteyn, Voor de Weduwe ende Erfgenamen van wijlen Hillebrant Jacobsz. Van Wouw, Ordinaris Druckers vande Hoogh-Mog: Heeren STATEN GENERAEL, 1637. (Editie Nicoline van der Sijs en medewerkers Bijbeeldigitaliseringsproject: www.dbnl.org/tekst/_sta001stat01_01/colofon.php, 6 mei 2011).

⁴⁵ Verwijzingen naar Datheens berijming zijn ontleend aan: *DE PSALMEN DAVIDS door PETRUS DATHENUS, Met Catechismus, Formulieren, en Gebeden*. Facsimile van de uitgave Heidelberg 1566. Met inleidingen door J.N. IJkel en W. van 't Spijker (Houten 1992).

woorden, beelden of zinsconstructies, die bij Revius in een aangepaste versie terugkeren. In de overige 50% zijn de overeenkomsten zeer gering en is het waarschijnlijker dat de gemeenschappelijke brontekst, de psalm, de oorzaak vormt van eventuele gelijkenissen. Wanneer de 3 volledig overgenomen versregels buiten beschouwing gelaten worden, blijken de overige 73 versregels in totaal 98 lettergrepen te bevatten die bij Revius op precies dezelfde plaats staan als bij Datheen en die in de gezongen versies op precies hetzelfde moment hebben geklonken. Op een totaal van 765 lettergrepen c.q. gezongen noten (voor deze 73 regels) betekent dit een overeenkomst van 13%; als beide berijmingen op enig moment tegelijk hebben geklonken in een eredienst, zullen de verschillen voor de oren van zangers groot zijn geweest.

Vergelijking van de regels waarin verwantschap wel aanwezig is, maakt duidelijk op welke manier Revius zijn primaire brontekst behandelde en welke verbeteringen hij hierin noodzakelijk achtte. Dit wordt bijvoorbeeld geïllustreerd in couplet negen waarin alle volledig overgenomen versregels worden gevonden⁴⁶:

D IX, 1-4: Eén recht offér dat dé Heeré neemt áen,
 Ís een ghemoédt benaúwt, doer ángst end kláeghen:
 Eén nedrigh hért', end eénen gheést versláegen,
 Én sal Godt níet veráchten, máer ontfaén.

R IX, 1-4: Hét offer dát de Heére német áen
 Ís eē gemoét benoút door ángst en clágě /
 Eén ned'rich hért / en eénen geést versláegen
 Súlt ghy o Gód / int mínste níet versmáe'n.

Revius' tweede en derde regel hebben alleen aanpassingen in spelling en interpunctie: in de spellingcorrecties is een ontwikkeling van taal te zien richting vereenvoudiging, bijvoorbeeld in het weglaten van de 'h' uit de -gh- klank, het weglaten van 'd' bij het woord 'end' en de aanpassing van 'ae' naar 'a' aan het einde van regel 2 en 3. Deze laatste aanpassing lijkt in eerste instantie niet consequent doorgevoerd; bij nadere aanschouwing blijkt echter dat wanneer Revius de spelling niet aanpast, dit woorden betreft die in een latere fase van taalontwikkeling met 'aa' worden gespeld of waarin samentrekkingen zijn gedaan zoals in 'versmae'n' in de vierde regel. Revius volgt de taalontwikkeling van zijn tijd; hij probeert 'oude' en 'ongewone' manieren van spreken (zoals Marnix deze had) te vermijden. De eerste regel is in beide berijmingen grotendeels gelijkkluidend; Revius heeft deze regel echter door enkele kleine aanpassingen verlost van de metrische fouten. In zijn vierde regel heeft hij de loze toevoeging 'maer ontfaen' weggelaten en een strakkere aansluiting gezocht bij SV die deze regel verwoordt als een bede tot God: 'en sult ghy, o Godt, niet verachten'. De regel sluit bovendien beter aan op de voorgaande doordat het woordje 'en' ontbreekt.

Versregels van Revius die niet letterlijk overeenkomen met Datheen maar daar naar bewoording of gedachtegang dicht bij aansluiten, laten veelal aanpassingen zien waardoor de dichtelijke kwaliteit groter is geworden of SV nauwkeuriger wordt weergegeven. Dit is bijvoorbeeld het geval bij vers 12:

SV 12a-b: Schept my een reyn herte, o Godt:
 ende vernieuwt in 't binnenste van my eenen vasten geest.

D V, 5-8: Ó God myn schépper, schépt sondér verdrágh,
 Eén reyn hert' ín my, énd een niéuwe léven:

⁴⁶ In deze en alle volgende verwijzingen naar teksten uit berijmingen wordt de berijming aangeduid met een hoofdletter, gevolgd door het nummer van het couplet (in Romeinse cijfers) en de nummers van de versregels. De melodie-accenten zijn aangegeven met accents aigus.

Énd op dat ick u wél behaégen mágh,
Wílt my o Heér, eenén nieuwén gheest géven.

R V, 5-8: Ó God mijn schépper / schépt een suýver hért
Ín my / dat ick na úwen wíl mach léven.
Óp dat ick oóck geheél vernieuwet wérd'
Eén vasten geést wilt mý / o Heére / géven /

Zinsconstructies en bewoordingen laten zien dat Revius zijn strofe modelleerde naar Datheens weergave. De regels 5, 6a en 8, die de psalmttekst weergeven, vertonen veel overeenkomst; wel laat Revius in vers 5 Datheens ingevoegde bepaling 'sonder verdragh' weg en verandert hij in regel 8 de woordvolgorde, mede om de metrische fouten op te lossen. De regels 6b en 7 vormen Datheens uitbreiding van de strofe. Revius neemt hieruit de gedachtegang over maar brengt enkele wijzigingen aan. Hij geeft regel 6 een zinsconstructie mee die parallel is aan regel 7 door er een bijzin van te maken die een doel aanduidt en door van 'leven' een werkwoord te maken. Waar de regels 6 en 7 nagenoeg parallel lopen op het enjambement na, vormen de regels 5 en 8 een chiasme. De strofe als geheel krijgt hierdoor op gebied van inhoud en metrum een balans en cadans die deze bij Datheen niet had. Daarnaast vergroot Revius de aansluiting bij SV doordat hij in regel 7 en 8 zowel de term 'vernieuwing' gebruikt als 'vasten geest' (SV12b); zijn weergave is vollediger en correcter.

Veelal is het aantal redactionele ingrepen dat Revius toepaste echter groter dan in bovengenoemd voorbeeld, ook daar waar hij dicht bij Datheens berijming wilde blijven. Dit is bijvoorbeeld het geval bij vers 17:

D IIX, 1-4: Ó Heer wilt mý doch ópe doén den móndt,
Ánders kan ick niet goéds spreké waeráchtigh:
Maér als ghy Heér dien súlt opéne kráchtigh,
Só sal ick úwen lóf schoon maéken kóndt.

R IIX, 1-4: Ó Heere / wílt my ópenén den mónt/
Wánt sonder ú geen goét daer úyt can ríjsen:
Maér als ghy díe ontslúytet / sál ik príjsē
Ú grooten lóf op álle plaéts en stónd.

Overeenkomsten zijn er in de gevolgde gedachtegang; zinsbouw en woordgebruik kennen vooral verschillen. Revius heeft in zijn strofe daardoor een grotere 'soetvloeyentheit' bereikt. Wat bij Datheen ondermeer nadelig werkt, is het gegeven dat onderwerp en hulpwerkwoord telkens vooraan in de regel staan: 'O Heer wilt my' – 'Anders kan ick' – 'Maer als ghy sult' – 'So sal ick'. Dit werkt als een opsomming van losse elementen, die mede door de subjectwisselingen hortend en stotend verloopt. Revius vermijdt dit door na de eerste en derde regel andere verbindingswoorden te kiezen, door de volgorde van zinsdelen te variëren en door werkwoorden te verplaatsen. Een ander ongunstig punt bij Datheen is het inhoudelijk zware accent dat bij herhaling in de tweede helft van de versregel ligt. Daar duikt het lijdend voorwerp op of de bijwoordelijke bepaling en daar is de woordvolgorde omgedraaid ten opzichte van gesproken taal: 'ope doen den mond't' – 'spreke waerachtigh' – 'opene krachtigh' – 'schoon maeken kondt'. Dit maakt de versregels topzwaar. De door Datheen toegevoegde bepalingen 'waerachtigh', 'krachtigh' en 'schoon' leveren bovendien geen inhoudelijke verfraaiing op. Revius laat ze weg, kiest een natuurlijker woordvolgorde en varieert in de plaatsing van lichtere en zwaardere versdelen in een regel; hij bereikt op deze manier een veel natuurlijker cadans; deze wordt ondersteund door een metrum dat vrij is van horten en stoten. Op het gebied van de gebruikte beeldspraak boekt Revius eveneens winst: met de bepaling 'daer uyt can rijzen' trekt hij het beeld van de geopende mond door van de eerste naar de tweede regel en laat hij de derde

regel logischer aansluiten. Een verfraaiing vormt ook het woord ‘ontsluyten’ dat Revius gebruikt als variatie op ‘openen’; Datheen gebruikte hier tweemaal hetzelfde woord. Zeer inventief is de assonantie die Revius in de vierde regel bereikt tussen de laatste drie woorden van zijn eigen regel en die van Datheen (‘maeken kondt’; ‘plaets’ en ‘stond’). Dit geldt ook voor het woord ‘goet’ in Revius’ tweede regel, dat op dezelfde plaats staat als het ‘goeds’ bij Datheen.

In bovengenoemde voorbeelden hebben de aanpassingen van Revius vooral betrekking op de ‘rijmen’, de dichterlijke kwaliteit in brede zin van het woord. Verbeteringen van de ‘sin’ komen aan het licht waar Revius zich baseert op Datheen maar de gebruikte motieven of beelden aanpast. Een voorbeeld hiervan is vers 11a:

- SV 11a: Verbercht u aengesicht van mijne sonden:
- D V, 1-2: Ghý hebt lāgh’ génoegh gésien mýn misdaét
Wílt doch u’ toórigh gésicht daér van wénde:
- R V, 1-2: Ú aensicht ván mijn sónden dóch verbérch /
Wílt eens daer ván u toórnicheýt afwénden.

Revius’ eerste regel sluit zeer dicht aan op SV. De regel van Datheen leende zich niet voor gebruik vanwege de vele metrische fouten, het verouderde ‘lāgh’ genoegh’, het zware zinsdeel in de tweede helft en de minder dichte aansluiting bij de psalmtekst. Revius volgt Datheen wel in de door hem toegevoegde gedachte van ‘toornicheyt’ en het ‘afwenden’ daarvan; hij sluit hiermee aan bij de opmerking die SV verderop geeft bij een ander vers (13) waarin zij stelt, dat het ‘verwerpen van Gods aangezigt’ “een gevolg is van Godts grooten toorn”. Revius vermijdt echter Datheens samenstelling ‘toornigh gesicht’ en zijn weergave van vers 13 maakt duidelijk waarom:

- SV 13a: En verwerpt my niet van u aengesicht:
- R VI,1: Én wilt my ván u heýlsaem aéngesícht
Ná mijn verdiénst niet hópeloós verstóten /

Revius geeft met het toegevoegde woord ‘heylsaem’ aan hoe het ‘aengesicht’ van God zijns inziens te karakteriseren valt; hij intensiveert deze term bovendien door de tegenstelling met het allitererende ‘hopeloos’ in de daaropvolgende versregel. Met deze weergave zou de vermelding van een ‘toornigh gesicht’ in een voorafgaand couplet in tegenspraak zijn.

Ook wanneer een beeld het begrippenkader van de psalm overschrijdt, grijpt Revius in:

- SV 4b: ende reynicht my van mijne sonde.
- D I, 8: Reýnigh my doér ’t watér uwér ghenaéden.
- R I, 8: Áh! reynicht mý door ú groot méde-doógen.

Datheens verwijzing naar ‘water’ duikt op uit het niets. Revius neemt wel het idee over om hier een bepaling aan het ‘reinigen’ toe te voegen maar heeft voor de bewoording ervan zijn inspiratie elders gevonden; hij sluit aan bij het idee van ‘barmhartigheid’ uit de eerste strofe en de uitroep ‘ontfermt u’ waarmee het couplet begon. Dichterlijk bewerkt het woord ‘mede-doogen’ bovendien dat het couplet een omlijsting krijgt met twee synonieme termen als eerste en laatste woord.

Soms kiest Revius daarentegen juist voor een vrijere bewerking van een beeld dan Datheen. Dit is bijvoorbeeld het geval bij vers 15 waar Datheen een vrij plastische uitwerking heeft:

SV 15ab: So sal ick de overtreders uwe wegen leeren:
 ende de sondaers sullen sich tot u bekeeren.

D VII, 1-4: Dán sal ick gaén in ú' weghén bequáem,
 dén boosen sál ick díe oock vlytigh leéren:
 Só dat se hén tot ú sullén bekeéren,
 Énd volghen myn voetstáppen áll' te saém.

R VII, 1-4: Dán sal ick doén den sóndaré berícht /
 Én haer den wéch van ú gebóden leéren /
 Óp dat sy haér boetveérdich tót u keéren /
 Én vromelijck betráchten háren plícht.

Datheen baseert de uitbreiding van zijn strofe op de letterlijke betekenis van 'Gods wegen'; de ik-persoon 'gaat op deze weg' en de bekeerde zondaren 'volgen zijn voetstappen'. De ik-persoon krijgt een prominente plaats in het verhaal en vervult die rol 'vlytigh'. Revius geeft een figuurlijke uitleg van de 'wegen van God' als de 'weg van u geboden'; de gang van zondaren op deze weg houdt in dat zij 'vromelijck betrachten haren plicht'. De ik-persoon krijgt een iets bescheidener plaats: hij is wel degene die deze weg onderwijst maar hij verdwijnt na dit leermoment uit het beeld, zoals ook in de psalmtekst: de boetvaardige zondaren die zich keren zich tot God, vinden niet zijn 'voetstappen' op hun weg. Het woord 'geboden' is nieuw ten opzichte van de psalmtekst; de inspiratie hiervoor zou gevonden kunnen zijn bij SV die bij de vraag om 'een vaste geest' (SV 12b) toelicht, dat dit is "tot de gehoorsaemhey uwer geboden". Daarnaast suggereert ook het woord 'overtreden' dat er grenzen zijn die kunnen worden overschreden, regels dus. Revius' keuze sluit derhalve aan op gedachten die in het voorliggende materiaal aanwezig zijn, maar is desondanks een vernieuwing ten opzichte van de letterlijke brontekst.

Veel versregels van Datheen werden echter niet of nauwelijks door Revius overgenomen. Dit is onder meer het geval wanneer de dichterlijke problemen te groot zijn of de begrijpelijkheid te klein. Ook loze toevoegingen laat hij weg zoals het 'besluyten van myn begheeren' (D VI, 2) en 'Ierusalem (...) D'welck is die stadt die ghy u hebt bereydt' (D IX, 7). Versregels waarvan de betekenis duister is of de zinsconstructie te ingewikkeld, verdwijnen eveneens: 'T'welck ick niet heb'ghehad, dien ghy o Heer' (D III, 7) en 'Als hy in my van u vernieuwt sal sijn' (D VI, 4). De belangrijkste aanleiding om af te wijken van Datheen blijkt echter een andere: dáár waar geheel eigen bewoordingen van Revius gevonden worden, blijkt de aansluiting op de psalmtekst veel dichter te zijn dan bij Datheen. Revius wist zich bij deze bewerking "merckelijc door de nieuwe oversettinge des Bybels geholpen"; een vergelijking van Revius' berijming met SV toont aan in welke mate Revius schatplichting is aan deze bron.

1.3.1.2 Verhouding tot de Statenvertaling

Vergelijking van de berijming met de tekst van SV maakt duidelijk dat Revius het criterium van tekstgetrouwheid serieus nam; slechts enkele begrippen uit de tekst zijn onberijmd gebleven. Vaak neemt Revius letterlijke bewoordingen over uit de tekst of gebruikt hij een synoniem; enkele malen parafraseert hij om de begrijpelijkheid te vergroten of een vers metri causa uit te breiden. Bij de onberijmd gebleven begrippen gaat het met name om verdubbelingen of verwijzingen naar de fysieke offercultus: zo berijmt hij de twee woorden

‘ongerechtigheyt’ en ‘sonde’ uit vers 4 maar één keer (met de term ‘misdaet’) en maakt hij van de ‘brant-offeren’ uit vers 18 en 21 geen melding.

Met name de onberijmd gebleven ‘brant-offeren’ uit vers 21 zijn daarbij opvallend. Waar de overige omissies te verklaren zijn uit het feit dat de weggelaten woorden als verdubbeling werken, kan in het geval van vers 21 worden vermoed dat er meerdere redenen waren:

SV21a-c: Dan sult ghy lust hebben aen de offerhanden der gerechticheyt,
Aen brant-offer, ende een offer dat gantsch verteert wort:
Dan sullen sy varren offeren op uw altaer.

R X, 1-4: Dán sullen ú sijn líef en áengenáem
Óp u altáer de heýlig’ ófferánden.
Dán sullen wý de cálverén doen bránden
Tót prijs en dánck van úwen groóten náem.

Bij vers 21B geeft SV de uitleg “Verst. een bysonder spijs-offer des hooge-priesters, dat geheel moeste ge-offert ende verbrandt worden. Siet Lev. 6.20,22,23. hoewel ’t somtijts oock met slacht-offer alsoo geschiet is, als te sien 1.Sam. 7.9.” Lev. 6.22 luidt, in de woorden van SV, “Oock sal de Priester, die uyt sijne sonen in sijne plaetse de Gesalfde sal worden, ’t selve doen: ’t zy een eeuwige insettinge; het sal voor den Heere geheel aangestoken worden.” Hier wordt met de verwijzing door SV een offer aangeduid dat specifiek door de hogepriester wordt gebracht. Aangezien Revius in het tiende couplet kiest voor een subjectwissel naar ‘wy’ is het begrijpelijk dat hij een verwijzing naar een specifiek hogepriesterlijk offer niet in zijn couplet verwerkt. Behalve taalkundig logisch is dit ook verklaarbaar vanuit de historie. Woorden als ‘gesalfde’, ‘hooge-priester’ en ‘eeuwige insettinge’ kunnen reminiscenties oproepen aan het offer dat bij het Avondmaal wordt herdacht. Vanuit het perspectief van de Reformatie is de gedachte aan de menselijke herhaling van het (hogepriesterlijk) offer niet wenselijk; het is goed denkbaar dat Revius met zijn omissie van SV21b wilde voorkomen dat een dergelijke associatie zou worden opgeroepen.⁴⁷

Het merendeel van de tekst van SV wordt echter bij Revius teruggevonden. Reeds het eerste couplet maakt duidelijk dat Revius meer van de tekst van SV in zijn berijming wilde weergeven dan Datheens verzen mogelijk maakten:

SV 3a-d: Zyt my genadich, o Godt,
nae uwe goedertierenheyt:
delcht mijne overtredinge uyt,
nae de grootheyt uwer barmherticheden.

D I, 1-4: Óntfermt u óver mý aermén sondáer,
Heér nae uwé goedtheít niet óm volprýsen,
Wílt my dit máel v’ ghénaedé bewýsen,
Énd vergheeft mý myn sónden gróot en swáer.

R I, 1-3: Óntfermt u Héer / ontsluýtet óver mý
Dén diepen schát van ú barmhértichheden:
Én delget uýt mijn léelijck óvertréden.
Ú goedicheýt maeck mý van sónde vry.

⁴⁷ Waar SV bij vers 21b refereert aan een speciaal soort offer, is het opvallend dat enkele hedendaagse commentatoren de gehele frase ‘aen brant-offer, een offer dat gantsch verteert wort’ zelfs helemaal onvertaald laten omdat zij dit beschouwen als een verklarende toevoeging in de Hebreeuwse tekst. Bijvoorbeeld Kraus, *Psalmen*, 54 noot ‘n’ bij vers 21.

Datheen zet de verschillende begrippen uit de psalm niet sterk onderscheiden neer. De termen ‘ontfermt u’ en ‘ghenaede bewysen’ hebben beide betrekking op het woord dat SV vertaalt met ‘zyt my genadich’ (SV3a), maar het ‘uytdelchen van overtredingen’ (SV 3c), een beeld dat verderop in de psalm op diverse manieren terugkeert, is bij Datheen niet terug te vinden; de frase ‘vergheeft my myn sonden’ is daarvoor te algemeen. Ook het krachtige ‘grootheyt uwer barmherticheden’ (SV 3d) heeft geen parallel bij Datheen; zijn toevoeging ‘niet om volprysen’ in de tweede regel werkt als een ‘lam en los lid’ en heeft geen zeggingskracht. Revius laat de genoemde kernbegrippen uit SV wèl terugkeren in zijn berijming en weet ook de uitroep ‘o Godt’ (SV3a) op een logische manier in zijn eerste regel te verwerken. In zijn eigen weergave weet Revius bovendien de metrische problemen te vermijden en hoeft hij voor de vervulling niet terug te grijpen op losse leden en invoegingen zoals Datheen die heeft (‘niet om volprysen’, ‘dit mael’, ‘groot en ‘swaer’). Zijn eigen uitbreiding bestaat uit de vierde regel waarin hij het thema van de eerste strofe op een korte formule brengt.

In zijn omgang met de brontekst ging Revius zeer nauwkeurig te werk. Dit blijkt bijvoorbeeld in vers 4a:

SV 4a: Wascht my wel van mijne ongerechtigheyt:
 D I, 5: Wáscht my O Gódt, maeckt mý suyvér end kláer,
 R I, 5: Wáscht my te récht / ten vóllen mý vergéeft

Bij de term ‘wascht my wel’ vermeldt SV in haar toelichting: “wascht my veel, ofte, veelvoudichlick, wel ter degen (...) aldus spreeckt David uyt overdenckinge ende gevoel van de grootheyt ende veelheyt sijner sonden.” Revius wilde de volledige lading van deze term weergeven en heeft hiervoor een chiasmatische constructie gekozen met midden in de regel twee frases om deze term uit te drukken: ‘te recht’⁴⁸ en ‘ten vollen’. Met eenzelfde precisie corrigeert Revius ook de tot drie maal toe herhaalde opmaat ‘Ghy sult’ waarmee Datheen de verzen 9a, 9b en 10a begint in zijn vierde couplet. Datheen heeft hier de vorm van de bede, zoals de grondtekst deze heeft, vervangen door een stellende wijze van spreken. Revius volgt hier letterlijk SV wanneer hij deze drie opmaten weergeeft als ‘Ontsondich my’- ‘Wascht ghy my’ – ‘Doet my (...) aenhooren’. Ook de vrijheid die Datheen neemt door in vers 10b geen melding te maken van het ‘verbrijzelen van beenderen door God’, wordt door Revius niet gevolgd; deze laat de tekst op volle kracht doorklinken in de laatste regel van zijn couplet ‘Het welck ghy hebt te pletteren geslagen’.

Revius volgt in zijn berijming niet alleen de vertaalde tekst van SV maar gebruikt ook de uitleg van SV bij de tekst. Hij doet dit onder meer wanneer een uitbreiding van een versregel metri causa gewenst is en hij Datheens regel niet over wil nemen:

SV 14b: ende de vrymoedige geest ondersteune my.
 D VI, 7-8: Gheéft my oock dén geest dér vrymoédicheit,
 Énde sterckt mý daerméde vroégh end spáede.
 R VI, 7-8: Geéft my een Geést vrijwíllich én bereýt
 Tót uwen díenst / en mý daer mée verstércket.

Revius geeft het begrip ‘vrymoedicheit’ in zijn berijming weer als ‘vrijwillich en bereyt tot uwen dienst’, waarmee zowel een uitleg gegeven wordt als een uitbreiding. Zijn verwoording komt overeen met de uitleg die SV hier geeft: “Ofte, ondersteunt my, [met] den vrijwilligen,

⁴⁸ Het Middelnederlandsch Woordenboek maakt onder lemma ‘recht II’ bij punt 3 melding van de uitdrukking ‘te recht’, die “juist, nauwkeurig, op de juiste wijze” aanduidt. Aldus weergegeven in de digitale versie van het woordenboek op de website van de Geïntegreerde Taalbank: ‘www.gtb.inl.nl’, 17 juli 2015.

ofte vrijmoedigen (...) geest: waer door ick u, met kinderlicke vrymoedicheyt mach aenroepen (...) ende bereydwillicheyt dienen.”

Revius wendt de uitleg van SV ook aan om de begrijpelijkheid van de tekst te vergroten:

SV 8a-b: Siet, ghy hebt lust tot waerheyt in het binnenste:
ende in't verborgene maect ghy my wijsheyt bekent.

D III, 5-8: Íck weet dat ghý lief hébt end bégheert seér,
Eén hert' dat géheel ís oprécht end goédigh,
T'wélck ick niet héb' ghehádt, dien ghý o Heér,
Úwe wysheít opénbaert óvervloédigh.

R III, 5-8: Siet / ghy bemínt des herten reýnicheýt /
Ghý hebbet lúst in trouwe én in wáerheyt.
Dé wetenscháp die ínt verbórgen leyt
Hébt ghy my oóck ontdeéckt in groóte cláerheyt.

Revius heeft in dit geval zowel Datheens weergave als die van SV niet letterlijk gevolgd. Datheens regels bevatten de nodige dichterlijke oneffenheden en een niet al te fraaie constructie van de zevende versregel; daarnaast ontbreekt in zijn tekst een equivalent voor 'het verborgene' (SV 8b). De letterlijke tekst van SV stelt het begrip van de lezer echter voor problemen. Revius geeft daarom een vrijere weergave waarbij hij aansluit op de interpretatie van SV maar ook verbanden legt met motieven elders in de psalm. In zijn berijming van vers 7 sluit 'des herten' aan bij de interpretatie van SV, die bij 'het binnenste' vermeldt "te weten, des menschen. dat is, in 't herte". Het woord 'waerheyt' rijmt Revius met de drieslag 'reynicheyt', 'trouwe' en 'waerheyt', waarmee hij contrasten oproept met andere motieven uit de psalm; de 'reynicheyt' staat tegenover de staat van zonde waarvan 'gereynicht' moet worden terwijl 'trouwe' contrasteert met de staat van ongerechtigheid 'vā mijne kintsheyt aen' (uit de eerste helft van dezelfde strofe) maar ook vooruit wijst naar de bede om 'een vasten geest' (RV, 8). Bij vers 8b luidt de uitleg van SV: "Sommige duyden 't op de wijsheyt Godts in verborgentheyt. 1. Cor. 2.7, etc. in den Evangelio ende door sijnen Geest geopenbaert". Revius sluit hierbij aan en brengt met zijn bewoording opnieuw dwarsverbanden aan: het woord 'ontdeekt' (regel 8) roept een tegenstelling op met het voorgaande couplet, waarin niet de verborgen wijsheid werd ontdekt, maar 'het boose werck / 'twelck my brengt anxt en smert'; het woord 'clærheyt' (regel 8) contrasteert met het voorgaande 'verborgen' (regel 7) maar wijst tevens vooruit naar de 'verlichting' van de inwonende Geest (R VI,4). Revius probeert hier in begrijpelijke taal de 'sin' van de psalmist te treffen door de uitleg van SV als basis te nemen. Hij vult het vers daarbij op dusdanige wijze aan, dat hij met de opgeroepen contrasten de bijzondere positie van de psalmverzen onderstreept en tegelijkertijd een duiding geeft van de plaats die zij innemen in het geheel.

De voorbeelden in deze en voorgaande paragraaf maken duidelijk dat Revius het criterium van tekstgetrouwheid inderdaad heeft toegepast; hij heeft de tekst van SV nauwkeurig bestudeerd en deze nagenoeg volledig verwoord in zijn eigen berijming, met uitzondering van enkele verdubbelingen en de verwijzing naar het hogepriesterlijk offer. Waar mogelijk volgde hij hierbij Datheen; waar Datheen echter begrippen onvertaald had gelaten, te vrije interpretaties had aangebracht of de betekenis niet correct of onduidelijk weergaf, koos Revius voor eigen bewoordingen waarin de letterlijke woorden en de uitleg van SV bij de tekst sterker doorklinkt. Daarnaast heeft hij ook aandacht besteed aan de begrijpelijkheid van de tekst.

1.3.1.3 De verhouding tot Marnix' berijming

Revius kende de berijming van Marnix, getuige zijn voorwoord, maar maakte geen melding van de berijming als bron voor zijn eigen werk. Enkele opvallende overeenkomsten tussen beide berijmingen doen echter vermoeden dat ontlening wel heeft plaats gevonden; dit betreft specifieke woorden, enkele regels die grotendeels overeenkomen en in drie gevallen volledige strofes die grote gelijkenissen vertonen.⁴⁹

Een opvallende overeenkomst in woordgebruik is er onder meer bij de berijming van vers 3:

SV 3b: nae de grootheyt uwer barmherticheden
DI, 2: Heér nae uwé goedtheit niet óm volprýsen
RI, 2: Dén diepen schát van ú barmhértichhédén:
MI, 3: Máer nae den schát dijn'r' óntfermhértighédén,

De constructie met 'schat' doet vermoeden dat hier de tekst van Marnix in gedachten was, hoewel het verouderde 'dijn'r' ontfermhertigheden' is vervangen door de bewoording van SV. Het gebruik van de meervoudsvormen voor 'barmhartigheid' bij Marnix, Revius en SV doet recht aan de Hebreeuwse grondtekst, waar het woord voor 'barmhartigheid' is voorzien van het telwoord 'talrijke'. Datheens weergave heeft niet dezelfde zeggingskracht, mede door het slechte metrum en de plaats van de bepaling 'niet om volprysen' achteraan in de versregel.

In vers 13 karakteriseert Revius Gods 'aengesicht' op een vergelijkbare manier als Marnix. Daarnaast gebruikt hij ook het woord 'verstoten', waar SV en Datheen 'verwerpen' gebruiken:

SV 13a: En verwerpt my niet van u aengesicht:
D VI, 1: Íck bidd' u, wérpt my níet van ú' aenschýn,
R VI, 1-2: Én wilt my ván u heýlsaem áengesícht
 Ná mijn verdíenst niet hópelóos verstóten /
M VI, 1: Vérstoot my niet van 'tviendelíck geláet

Met de karakterisering van het 'aengesicht' verwoorden Marnix en Revius wat impliciet in de uitspraak van de psalmist is vervat. Revius versterkt dit nog extra door 'heylsaem' in een allitererende tegenstelling te zetten tot 'hopeloos'. Naast een inhoudelijke intensivering levert de gekozen bewoording bij Revius bovendien een goed lopende versregel op.

Revius' volgende versregels lijken nagenoeg geheel ontleend aan Marnix:

SV 16ab: Verlost my van bloet-schulden, o Godt, ghy Godt mijns heyls:

D VII, 5-6: Wilt my o Gódt, Heer mýner sálicheít,
 Ván dees dootweérdigé bloedschúldt bevrýde,

R VII, 5-6: Ó God / die ghý mijn Gód en heýlant zijt /
 Vérlost my dóch van míjne sónden bloédich /

M VII, 5-6: Ó God, mijn Gód, mijn heýlant séer getrou, /
 Vérloss' my dóch van álle mijn bloedschúlden,

⁴⁹ Volledig titelgegevens van de gebruikte uitgave: *DE CL PSALMEN DAVIDS, overgeset en in dichte gestelt, uyt den hebreischen door PHILIPS VAN MARNIX, Heere van Ste. Aldegonde; voor zijn doot van hem selven overgesien, ende op ontallicke plaetsen verbeteret.* Tot LEYDEN, By Lowijs Elzevier, 1617, Repr Goudriaan 1967.

Marnix' weergave benaderde vrij dicht de bewoording van SV. Revius toonde echter zijn precisie in de omgang met de psalmtekst en zijn dichterlijke inzichten door de toevoegingen 'seer getrou' en 'alle' niet over te nemen en de laatste regel aan te passen om het metrum te verbeteren. Ook maakt hij van de drievoudige aanroep van God, zoals Marnix die heeft in regel 5, een tweeslag, wat meer in de lijn ligt met SV. Wat hij wel overneemt van Marnix is het woord 'heylant'. Dit woord valt hier op maar was in SV echter niet vreemd: daar werd het in het oudtestamentische gedeelte ongeveer tien keer gebruikt, met name in Jesaja. Dit moet bij Revius als revisor bekend geweest zijn.

Een strofe waarin de overeenkomsten zeer opvallend zijn, is de berijming van vers 6:

- SV 6a-d: Tegen u, u alleen, heb ick gesondicht,
 Ende gedaen dat quaet is in uwe oogen:
 op dat ghy rechtveerdich zijt in u spreken,
 [ende] reyn zijt in u richten.
- D II, 5-8: Vóor u end téghen ú hebb' ick misdáen,
 Díes blijft ghy réchtverdíggh in úwen wéghen,
 Áls ghy my stráft end té grondé laet gáen,
 énd maeckt bescháemt hen díe u spréke tégen.
- R II, 5-8: 't is tegen ú dat ick Heer héb mis dáen
 Én quaet begáen voor úwen áengesíchte:
 Óp dat u woórt onstráftbaer mách bestáē /
 Én ghy voor reýn erként in ú geríchte.
- M II, 5-8: Tís tegen dý, dat ick heb, Heér, misdáen,
 Énd voor dijn oóg so grouwelic gesóndigt,
 Óp dat dijn woórt rechtveérdig mách bestáen
 Énd dijn gerícht voor reýn wert úytgecóndicht.

Datheens weergave was voor Revius niet aantrekkelijk om over te nemen; Datheens vijfde regel kent de enigszins duistere combinatie 'voor u end teghen u', mogelijk bedoeld als gecombineerde weergave van 'tegen u' (SV6a) en 'in uwe oogen' (SV 6b) gezien het feit dat een verdere verwijzing naar 6b ontbreekt; het 'weghen' in de zesde regel staat naar betekenis te ver van het 'spreken' uit 6c vandaan; het 'straffen' en 'te gronde laten gaan' in zijn zevende regel vormt een weergave van het 'richten' uit 6c, maar geeft hiervan een zeer specifieke invulling waarbij het gedachte gevolg al wordt vermeld; ook de onderschikking van de zevende regel aan de zesde doet de psalmtekst geen recht; wie ten slotte de 'tegensprekers' zijn die Datheen invoert in zijn laatste regel, is onduidelijk.

Waar overname van Datheens verzen niet wenselijk was, is echter ook de tekst van SV niet letterlijk gevolgd. Het psalmvers op zichzelf, hierin met name de delen 6cd, roept naar haar betekenis vragen op. Wellicht was dit een aanvullende reden voor Revius om zijn inspiratie in dit geval elders te zoeken; de versregels 5, 7 en 8 lijken nagenoeg volledig aan Marnix ontleend. De aanpassingen betreffen hoofdzakelijk de woordvolgorde, voor zover metri causa noodzakelijk, en de vervanging van verouderd taalgebruik ('dy', 'dijn', 'uytgecondicht'). Opmerkelijk is dat Revius in vers 7 'onstrafbaer' heeft in plaats van 'rechtveerdig': het woord 'onstrafbaer' maakt het contrast ten opzichte van Datheens bewoording ('als ghy my straft') nog groter; daarnaast zou het woord 'rechtveerdig' de weergave zijn conform SV. De combinatie 'onstrafbaer woort' wordt door Revius echter ook op een andere plaats in zijn werk

gebruikt⁵⁰, zodat een bewuste keuze van de term kan worden vermoed. Daarnaast zou met de opeenvolging van een reeks ‘a’- en ‘ae’- klanken een dichtelijke onderstreping beoogd kunnen zijn van het begrip van continuïteit/onwankelbaarheid dat de versregel verwoordt. Alleen in de weergave van 6b volgt Revius Marnix niet; hij kiest zelf voor een versregel die de bewoording van SV strakker volgt en die minder emotioneel bewogen is. Hij blijft daarmee binnen de stijl van zijn eigen psalm. De gekozen versregels hebben bij Revius een strofe opgeleverd die dicht bij de psalmtekst aansluit en naar ‘sin’ en ‘begrijpelijkheid’ een verbetering betekent ten opzichte van Datheen.

Bij de berijming van vers 21 vond Revius bij Marnix niet alleen versregels die dicht aansloten bij de psalmtekst, maar vond hij ook een versuitbreiding die hem aansprak:

SV 21a-c: Dan sult ghy lust hebben aen de offerhanden der gerechticheyt,
aen brant-offer, ende een offer dat gantsch verteert wort:
dan sullen sy varren offeren op uwen altaer.

D X, 1-4: Dán sullen óns’ hertén sijn seér bequáem,
Óm te offéren náe u wélbeháeghen,
Dán sullen díe kalvérs oock síjn ghesláeghen,
Díe u Heer súllen wésen áenghenáem.

R X, 1-4: Dán sullen ú sijn líef en áengenaém
Óp u altaér de heýlig’ ófferánden.
Dán sullen wý de cálverén doen bránden
Tót prijs en dánck van úwen groóten náem.

M X, 1-4: Dán sullen dý tot díjns naems lóf end éer,
Béhaeglick zín rechtvéerdich ófferhánden,
Dán salmen dý opréchte veírsen bránden
Dér danckbaerheýt, op díjnen áutaer, Héer.

Over SV21b werd eerder opgemerkt dat Revius deze waarschijnlijk onvertaald liet vanuit een confessionele overweging: de wens om vanuit de historie van de Reformatie iedere associatie met menselijke herhaling van het hogepriesterlijk offer te vermijden. Hij blijkt hierin een van zin met Datheen en Marnix bij wie deze versregel evenmin wordt aangetroffen. Een dergelijke eensgezinde omissie wordt niet vaak aangetroffen. De confessionele overweging zoals genoemd in het geval van Revius lijkt hiervoor de meest waarschijnlijke oorzaak.

Voor het overige sluit Marnix’ weergave hier vrij dicht aan bij de psalmtekst. Revius neemt de zinsconstructies over (maar verplaatst metri causa de bepaling ‘op u altaer’) en sluit in bewoordingen ook aan, hoewel hij een aantal malen voor synoniemen kiest. Slechts op één punt volgt hij niet Marnix maar Datheen: hij personaliseert het onbepaalde ‘sy’ uit 21c door hier te spreken van ‘wy’, wat Datheen ook doet met het onderwerp ‘ons herten’ in zijn eerste regel. Wat Revius in dit geval als uitzondering ook van Marnix overneemt, zijn diens toevoegingen in de strofe, ‘tot dijns naems lof end eer’ (MX, 1) en ‘der danckbaerheyt’ (MX, 4); hij paraphraseert deze samen in een eigen vierde regel. Deze keuze kan echter nauwelijks verwondering wekken bij een dichter die het ‘oogemerck’ van zijn werk in zijn twee voorwoorden respectievelijk formuleert als “God voor alles dancken” en “Noch sal de Heer door mijn geringe pen soo lang ick leef zijn danckelijck gepresen”.

⁵⁰ De regel komt voor in het gedicht ‘Cananeische Vrouwe’, waar Revius de Kananese vrouw tegen Jezus laat zeggen: “O Heere Davids Soon, mijn tonge moet u dancken voor u onstrafbaer woort”. Zie: Revius, *Over-Ysselsche sangen en dichten*, 203.

De genoemde voorbeelden geven aan dat Revius de ontleningen aan Marnix gebruikte om versregels te schrijven die de ‘sin’ van de psalmtekst beter weergaven dan Datheen en van een grotere dichterlijke kwaliteit waren. De berijming van Marnix is poëtisch echter vrijer van karakter dan Revius’ tekst; Revius volgde Marnix’ omschrijvingen daar waar deze de ‘sin’ van de psalm verwoordden maar was ten aanzien van overige uitbreidingen bij de tekst terughoudend; een regel als ‘End voor dijn oog so grouwelick gesondigt’ (M II, 6) staat verder van de psalmtekst af dan Revius zich doorgaans veroorlooft en past niet in zijn compactere, minder emotioneel geladen schrijfstijl. De uitbreiding ‘tot prijs en danck van uwen grooten naem’ (R X, 4) kan als uitzondering worden beschouwd. ‘Verbetering van sin ende rijmen’ blijkt ook bij het gebruik van Marnix’ berijming het doel en tekstgetrouwheid blijkt wederom het richtsnoer.

1.3.2 De berijming als dichtwerk

De kritiek van Revius en zijn tijdgenoten op de berijming van Datheen was groot. De punten die Revius opsomde in zijn voorwoord maken duidelijk dat dit in belangrijke mate de dichterlijke kwaliteit en zingbaarheid betrof. Bij de verbetering hiervan stonden Revius niet alleen zijn eigen dichterlijke kwaliteiten ter beschikking maar ook zijn muzikale aanleg.

Deze combinatie bleek in het bijzonder van waarde bij het herstel van de discrepanties tussen tekst- en melodieaccenten bij Datheen.⁵¹ In psalm 51 worden deze in de meerderheid van de regels aangetroffen. Dat Revius uit de psalm slechts drie regels volledig overnam, wordt voor een belangrijk deel hierdoor veroorzaakt. In het vermijden van metrische fouten is hij zelf geslaagd; slechts in enkele gevallen ligt een accent op een licht tekstgedeelte in plaats van het nabijgelegen zwaardere gedeelte maar dit levert geen onoverkomelijke horten en stoten op, zoals de volgende voorbeelden laten zien:

R I, 8: Áh! reynicht mý door ú groot méde-dóogen.
 R VII, 4: Én vromelijck betráchten háren plícht.
 R X,2: Óp u altáer de heylig’ ófferánden.

De onderstreepte gedeelten zouden in gesproken tekst een accent dragen terwijl dat hier in de gezongen versie niet het geval is. Om diverse redenen werkt dit echter niet al te problematisch: in voorbeeld 1 wordt door de accenten op de lichtere woorden ‘my’ en ‘u’ een toepasselijk onderling contrast gecreëerd; in voorbeeld 2 wordt het lichte deel met accent (‘-lÍjck) omgeven door lichte delen zónder accent zodat geen volledige antimetrie wordt ervaren⁵²; het derde

⁵¹ Deze discrepanties zijn het gevolg van het feit dat Datheen vertalingen heeft gemaakt van Franse teksten die in navolging van de originelen gekarakteriseerd kunnen worden als ‘lettergreepverzen’, aldus Grijp: bij deze verzen is het aantal lettergrepen van belang maar wordt op accenten nauwelijks gelet, wat in combinatie met melodieën botsingen op kan leveren. Dit werd in de zeventiende eeuw in toenemende mate als probleem ervaren toen metrum en ritme steeds belangrijker werden; de plaatsing van beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen in combinatie met melodieaccenten. Zie Louis Peter Grijp, *Het Nederlandse lied in de gouden eeuw* (Amsterdam 1991) 239-246. Dat er bij de Franse originelen geen metrische problemen werden ervaren, wordt toegelicht in de analyse van Jan van Biezen; in de Franse versificatie worden de rijmlettergreep en de lettergreep voorafgaand aan een caesuur in een vers beklemtoond, voor het overige is de plaatsing van accenten vrij. Daarbij komt, dat in een Romaanse taal accenten niet gebonden zijn aan de woordstam, zoals in het Germaans; accenten kunnen op verschillende plaatsen binnen een woord gezet worden. Tekstritmes passen zich daardoor relatief gemakkelijk aan bij melodieritmes. Zie Jan van Biezen, ‘Het ritme van de Geneefse psalmmelodieën’, *Het Orgel* 79 (1983) 378-383.

⁵² Grijp definieert antimetrie (ingeval van een lied) als het “voorkomen van een lichte lettergreep in een zware positie, terwijl op tenminste een der aangrenzende lichte posities een zware lettergreep staat”: Grijp, *Het Nederlandse lied*, 244.

voorbeeld is het minst gelukkig maar hier wordt de accentverschuiving verzacht doordat deze aan het begin van de regel staat en niet het belangrijkste versdeel betreft dat verderop volgt.

In verreweg de meeste versregels echter komen tekst- en melodieaccenten goed overeen. Revius gebruikt de melodieaccenten bovendien een aantal malen om de aandacht te richten op belangrijke gegevens in de tekst:

R I, 5: Wáscht my te récht / ten vóllen mý vergéeft
R II, 1: Wánt ick bekén en voéle ín het hért
R II, 5: 't Ís tegen ú dat íck Heer héb mis dáen

In het eerste voorbeeld versterken de accenten de tekstuele verdubbeling in het middengedeelte ‘te recht/ten vollen’; in het tweede en derde voorbeeld worden de woordparen ‘beken’/‘voele’ en ‘u’/‘ick’ extra beklemtoond, die de kern vormen van de versregels.

Het aantal “stop-woorden ende diergelijcke” dat Revius nodig had om zijn metrische verbeteringen aan te brengen is beperkt gebleven; weliswaar schrijft ook hij soms een uitroep als ‘Ah’ (R I, 8) of een invoeging als ‘Oock is het waer en seecker’ (R III, 3), maar de losse invoegingen zijn veel minder talrijk dan bij Datheen.

Het accorderen van tekst- en melodieaccenten in de berijming zorgt voor een goede cadans en zingbaarheid. Wat hier ook aan bijdraagt is het tekstritme dat Revius creëert met zijn keuzes op het gebied van zinsbouw en grammatica. Individuele versregels kennen een evenwichtige verdeling van lichte en zware elementen. Regels onderling kennen een balans door bewust gecreëerde constructies zoals parallellen in zinsbouw of werkwoordsvormen of een chiasmatische opbouw van twee of meerdere regels; soms is er binnen een strofe een balans tussen tweetallen van regels (abba of aabb). Bij Datheen daarentegen ontbreekt vaak de notie van balans, zowel binnen als tussen regels. Geheel verschillende zinsconstructies wisselen elkaar af en de plaatsing van lichte en zware delen in een regel verschilt; zware delen staan relatief vaak pas in de tweede helft van de regel. Problematisch werkt ook de plaatsing van bepalingen, die regelmatig achter de woorden staan waarop ze betrekking hebben of zelfs nog verder hiervandaan; dit kan de cadans van de tekst verstoren alsmede de goede verdeling van lichte en zware versdelen. Ook de begrijpelijkheid komt het niet altijd ten goede. Op het gebied van de plaatsing van bepalingen is Revius’ berijming ook niet gevrijwaard van dichterlijk minder fraaie varianten als ‘des herten reynicheyt’ (R III, 5) en bijzinnen als ‘t welck my brengt anxt en smert’ (R II, 4). De frequentie waarin dit voor komt, kan zijn oorzaak hebben in de invloed van Datheens berijming⁵³; dergelijke constructies zijn echter minder talrijk dan bij Datheen en werken minder nadelig ten aanzien van metrum en begrijpelijkheid.

De inzet van beide berijmingen maakt enkele verschillen duidelijk:

D I, 1-3: Óntfermt u óver mý aermén sondáer,
 Héer nae uwé goedtheít niet óm volprýsen,
 Wílt my dit máel u’ghénaedé bewýsen,

R I, 1-3: Óntfermt u Héer / ontsluytet óver mý
 Dén diepen schát van ú barmhértichédén:
 Én delget uýt mijn léelijck óvertréden.

Bij Revius ontstaat een tekstritme door de overeenkomstige werkwoordsvormen van de drie bedes (‘ontfermt u’, ‘ontsluytet’ en ‘delget uyt’) en de overeenkomst in zinsbouw van de tweede en derde bede. Binnen de versregels is er een regelmatige cadans doordat beide helften een even

⁵³ Dit is de mening van De Bruijn, die hierin de archaïserende invloed van Datheens berijming op het werk van Revius ontwaart: De Bruijn, *Jacob Revius*, 311.

zwaar accent kennen. Bij Datheen zijn de zinsconstructies erg divers; de eerste regel opent met de korte bede ‘ontfermt u’, gevolgd door een bepaling; de tweede regel zet in met een losse aanroep, gevolgd door een lange en late bepaling bij ‘ontfermt u’ uit de eerste regel; de derde regel bestaat uit een nieuwe bede die een gehele regel omvat (‘wilt....bewysen’). Van de bepalingen moet in drie gevallen met terugwerkende kracht worden vastgesteld hoe deze zich verhouden tot voorgaande woorden. De verdeling van lichte en zware delen is in de drie regels verschillend. Accenten in de tekst vallen door al deze factoren op zeer verschillende plaatsen in de drie regels; van een regelmatig tekstritme is geen sprake. De lezer wordt niet ‘vooruitgestuwd’ in de cadans maar ‘heen en weer geschud’, iets wat in Datheens berijming met regelmaat gebeurt.

De overzichtelijke zinsconstructies bij Revius vergroten ook de begrijpelijkheid van de tekst. Hij maakt gevarieerd en correct gebruik van hoofd- en bijzinnen. Wanneer hij bijzinnen gebruikt, kiest hij voor logische plaatsing daarvan, een gevarieerde manier van aansluiten op de hoofdzin, variatie in onderschikking en nevenschikking en een vloeiende leesbaarheid van het geheel. Bijzinnen onderbreken de cadans van de hoofdzinnen niet:

D III, 5-8: Íck weet dat ghý lief hébt end bégheert séer,
 Eén hert’ dat géheel ís oprécht end goédigh,
 T’ wélck ick niet héb’ ghehádt, dien ghý o Héer,
 Úwe wysheit opénbaert óvervloédigh.

R III, 5-8: Siet / ghy bemínt des hérten reýnicheýt /
 Ghý hebbet lúst in trouwe én in wáerheyt.
 Dé wetenscháp die ínt verbórgen leýt
 Hébt ghy my óock ontdeéckt in gróote cláerheyt.

Datheen stapelt hier diverse constructies op elkaar tot een gecompliceerd bouwwerk. Al bij het derde woord begint een lijdendvoorwerpszin die de rest van de strofe duurt; deze kent vervolgens zelf een lijdendvoorwerpszin die duurt van regel 6 tot het einde; hierin bevinden zich bijzinnen op twee niveau’s, doordat de eerste bijzin hoort bij ‘hert’ (‘dat....goedigh’) en de volgende twee bijzinnen betrekking hebben op regel 6 als geheel (‘T welck....ghehadt’ en ‘dien....overloedigh’). De laatste van deze staat zover bij regel 6 vandaan dat de koppeling bijna uit beeld verdwenen is. Het ‘hert’ waar alle drie bijzinnen betrekking op hebben, heeft in ieder van de bijzinnen een andere redekundige functie. In alle drie de bijzinnen staan werkwoorden en bepalingen bovendien anders gerangschikt, wat de onregelmatigheid nog verder verhoogt. Ook de lengte van de verschillende zinsdelen is zeer verschillend wat een regelmatige cadans evenmin bevordert. De strofe van Revius daarentegen kent een veel overzichtelijker opbouw en een goede cadans. De variatie van twee korte zinnen en één lange zin werkt hier afwisselend. De lange zin levert geen leesproblemen op; doordat regel 7 zeer overzichtelijk is opgebouwd, met het kernwoord voorop gevolgd door een korte, heldere bijzin, vormt het geen probleem om deze zin als geheel ‘mee te denken’ in regel 8, waar met de beginwoorden ‘hebt ghy’ direct duidelijk wordt gemaakt dat regel 7 hier als lijdend voorwerp functioneert.

Revius’ dichterlijke kwaliteiten worden ook zichtbaar in de toepassing van technieken en stijlmiddelen ter verfraaiing. Het woordgebruik is gevarieerder; zo gebruikt Revius in de eerste twee coupletten vijf verschillende woorden voor ‘overtreding’ maar Datheen slechts twee (waarbij vier keer een woord wordt gebruikt dat ‘sonde’ bevat). Revius gebruikt woorden of woordvormen om bepaalde effecten te bereiken zoals een contrast (bijvoorbeeld tussen ‘verborgen’ en ‘clærheyt’ in couplet 3), een omkadering (in couplet 1 door de synoniemen ‘ontfermt’ en ‘mede-doogen’ aan begin en einde van het couplet) of de onderstreping van een motief (couplet 3 is gevuld met invoegingen die positieve connotaties hebben en een

ideaalbeeld suggereren: ‘vā mijne kintsheyt aen’, ‘geheel’, ‘waer en seecker’, ‘reynicheyt’, ‘trouwe’, ‘grootte claerheyt’). Er worden klankmiddelen ingezet zoals alliteratie en assonantie: ‘heylsaem’ wordt tegenover ‘hopeloos’ geplaatst (R VI, 1-2); in de laatste versregel van het zevende couplet klinkt in de woordparen ‘heylich recht’ en ‘genade goedich’ (R VII, 8) een reeks –g en –ch klanken⁵⁴; op de plaats waar Datheen zijn regel laat eindigen op ‘maeken kondt’ (D VIII, 4) gebruikt Revius de woorden ‘plaets en stond’ (R VIII, 4). De slotregel van de berijming werd door Revius zeer inventief benut voor het schrijven van een toevoeging, die als het ware de ‘pointe’ vormde van zijn gehele leven en werken: ‘Tot prijs en danck van uwen grooten naem’.

De problemen die Revius in zijn voorwoorden benoemde ten aanzien van Datheens berijming heeft hij aangepakt met correcties in metrum, zinsbouw, grammatica en met inzet van dichterlijke stijlmiddelen. Dit heeft een berijming opgeleverd met een begrijpelijke tekst, duidelijk aansluitend bij SV, en een goed tekstritme en metrum zodat een goede zingbaarheid gewaarborgd is; voor het gewenste functioneren in de liturgie zijn dit belangrijke punten.

De ‘reyner clanck en rechter stant’ die Revius heeft gegeven aan wat bij Datheen ‘rou is en on-even’ heeft wel een berijming opgeleverd in een geheel andere stijl. De ruwe bewogenheid van Datheen heeft plaatsgemaakt voor een meer contemplatieve zelfreflectie. ‘Ik’-uitspraken herschrijft Revius in een aantal gevallen tot afstandelijker vormen: ‘ick kan niet goeds spreke’ (D VIII,2) wordt ‘geen goet daer uyt can rijzen’ (i.e. ‘uit mijn mond’ - R VIII,2). De vurige, directe uitroep ‘Ghy hebt lagh’ genoeg gesien myn misdaet’ (D V, I) maakt plaats voor de bescheidener bede ‘U aensicht van mijn sonden doch verberch’ (R V, I). Een krachtige interpretatie als ‘straffen en te gronde laeten gaen’ (D II, 7) wordt vervangen door het tekstgetrouwere en neutralere ‘richten’ (R II, 8).

Deze stijl verleent aan de berijming een geheel eigen expressiviteit; juist omdat uitgebreide franje ontbreekt en praktisch ieder woord inhoudelijk zinvol is, heeft de berijming een grote betekenisdichtheid. Door de minder emotionele toonzetting en de algemenere bewoordingen wordt het algemeen geldende karakter van de psalm versterkt. Tegenover Revius’ axiomatische vaststelling ‘Siet / ghy bemint des herten reynicheyt’ (R III, 5) werkt Datheens vers als een persoonlijke ontdekking en hartekreet: ‘Ick weet dat ghy lief hebt end begheert seer, een hert’ dat geheel is oprecht end goedigh, ‘twelck ick niet heb’ ghehadt’ (DIII, 5-7).

Of de compacte en ingetogen stijl van Revius de harten van de vromen echter heeft aangesproken, is de vraag; latere interpreters vermoeden dat juist de gepassioneerde en directheid van Datheen tot de verbeelding spraken van de 16^e- en 17^e-eeuwse ongeletterde kerkganger.⁵⁵ Van de kant van collegadichters zijn de reacties verschillend; Westerbaen komt in het voorwoord bij zijn eigen berijming van 1655 niet verder dan de vaststelling dat Revius behoort tot degenen die “Petrum Dathenum onder handen genomen ende hem verlap, verklutst en verketelboet” hebben, maar dit dusdanig ver heeft doorgevoerd dat zijn werk “by nae een nieuw ende een heel ander werck is als dat van Dathenus, het welck hy evenwel wil doen passeren onder den naem van Datheni Psalmen om te beter aengenomen te werden”. Vanuit de kring rondom Voetius⁵⁶ is de reactie van een andere strekking: daar oordeelt bijvoorbeeld

⁵⁴ De –ch klank is eveneens de klank die overheerst in de drie woorden waarmee de Hebreeuwse grondtekst in de openingsverzen de goedheid van God aanduidt: יהוה חסד חנון. Het is niet ondenkbaar dat Revius, die een groot kenner was van het Hebreeuws, deze wetenschap heeft gebruikt bij het schrijven van deze versregel.

⁵⁵ Dit wordt onder meer verwoord door Lenselink, die vermoedt dat de theologische en dichterlijke bezwaren tegen Datheens berijming “zeker niet het deel geweest” zijn van de “ongeletterde vromen, die in Datheen de man hadden gevonden die tot hun geest had weten af te dalen, maar wiens verzen toch dichterlijk genoeg waren om te appelleren aan hun primitief gevoel voor poëzie, en daarmee hun enthousiasme wist te wekken”: Lenselink, *Nederlandse Psalmberijmingen*, 563.

⁵⁶ Gisbertus Voetius (1589-1676) was hoogleraar theologie en Oosterse talen in Utrecht. Hij maakte zich sterk voor het ‘handhaven van de Dordtse rechtzinnigheid’ onder meer tegenover arminianen en socinianen maar

Deutekom in het voorwoord bij zijn eigen berijming van 1657 dat op “den Eerwaardigen Godsgeleerden Jacobus Revius” hetzelfde van toepassing is als op Marnix, namelijk dat deze niet “Gods loutere woorden” heeft doorgegeven, maar “de zin bij maniere van breeder uitlegginge [heeft] voortgebracht”⁵⁷; voor de Voetianen was het dichterlijke gehalte van Revius’ berijming te hoog en de berijming niet tekstgetrouw genoeg.

De berijming is nooit officieel ingevoerd voor kerkelijk gebruik maar kennelijk was de animo groot genoeg om 11 jaar na de eerste verschijning een tweede druk te rechtvaardigen. Wanneer echter wordt bedacht dat alleen al de Deventer gemeente in 1640 een ledental van 4.000 kende, kan worden verondersteld dat de meerderheid van de gemeenteleden in Overijssel Datheen is blijven zingen.⁵⁸ Het grote aantal nieuwe berijmingen dat na 1640 nog verscheen maakt duidelijk dat velen meenden dat er op het gebied van psalmberijmingen ook na Revius nog veel te verbeteren viel. Daarbij viel de keuze steeds vaker op het schrijven van een volledig nieuwe berijming in plaats van het verbeteren van Datheen.

In retrospectief zijn Revius’ berijming toch waarderende woorden ten deel gevallen: Josua van Iperen noemt deze in zijn overzicht over de historie van het psalmgezag in 1777 “een meesterstuk in zijn soort”⁵⁹; Buitendijk schetst hoe vanaf medio 19^e eeuw de waardering voor Revius’ dichtwerk in het algemeen toeneemt en hoewel de aandacht daarbij vooral uitgaat naar Revius’ andere gedichten, krijgt daarbij ook de psalmberijming incidenteel lof toegezwaid; de katholiek St. Axters O.P. was er sterk van onder de indruk en noemde het “de volmaaktste Nederlandse psalmberijming” waarin “de vormschoonheid van het Renaissance-vers en de frisse volkston elkaar de hand” drukken.⁶⁰ Een dergelijke lyrische reactie blijft echter een uitzondering. Hoewel het dichtwerk van Revius derhalve in de geschiedenis zeer verschillende reacties heeft opgeroepen, kan Revius in ieder geval de eer gegeven worden dat hij heeft bereikt wat hij zelf wenste: een verbetering van Datheens berijming ‘naar sin ende rijmen’ die geschikt zou zijn voor gebruik door de gemeente.

1.3.3 Inhoudelijke analyse van de berijming

Bij alle gewenste dichterlijke kwaliteit van de berijming gold Revius’ belangrijkste criterium toch de “sin” van de tekst: “wijcket niet van Davids soete lier, poocht synen, en niet uwen sin te treffen” luidde het devies voor collega-berijmers. Hoewel de vergelijkingen met de verschillende bronnen aantoonde dat Revius tekstgetrouwheid serieus nam, ontkwam ook hij niet aan de nodige tekstuele uitbreidingen om de voorgegeven vorm op te vullen. De keuzes die hij daarbij maakte kunnen licht werpen op zijn begrip van de psalm en daarmee op zijn receptie van de psalm.

Net als Datheen en Marnix gebruikt Revius de extra ruimte in zijn versregels onder meer om het motief van de zonde extra te accentueren; hij voegt uitbreidingen hierover toe en gebruikt daarbij schilderende termen zoals ‘mijn leelick overtreden’ (R I, 3) en ‘de schult van mijn misdadē snoot en erch’ – R V, 4. De toonzetting werkt minder als een emotionele hartekreet dan bij Datheen maar inhoudelijk is de formulering soms zelfs scherper; zo verbreedt

bijvoorbeeld ook tegenover het opkomende cartesianisme. Zijn nadruk op de praktijk van godzalig leven bracht hem in aanraking met het puritanisme. Hij wordt als voorloper van de Nadere Reformatie beschouwd. Bron: D. Nauta, ‘Voetius, Gisbertus (Gijsbert Voet)’, in: D. Nauta e.a. (red.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* (Deel 2) (Kampen 1983) 443-449.

⁵⁷ Het citaat wordt vermeld door J. de Gier in zijn artikel over Revius’ psalmberijming: J. de Gier, ‘De psalmen Davids van Jacob Revius’, *Theologia Reformata* 29 (1986) 267-291, aldaar 290.

⁵⁸ De Bruijn vermeldt dat het ledental van de Deventer gemeente tijdens Revius’ predikantschap “explosief” is gegroeid van 700 naar 4.000 leden, waarbij toehoorders niet inbegrepen waren; De Bruijn, *Jacob Revius*, 187.

⁵⁹ Citaat weergegeven door Smit: Smit, *De dichter Revius*, 252.

⁶⁰ Citaat weergegeven door Buitendijk: W.J.C. Buitendijk, ‘Inleiding’, in: J. van Vloten en W.J.C. Buitendijk (red.), *Bloemlezing uit de Over-Ysselsche sangen en dichten van Jacobus Revius* (Zutphen 1968) 22.

Revius in het eerste couplet de ‘misdaden, die my voor u onreyn maeken’ (D I, 6-7) naar ‘De misdaet die mijn ziele voor u oogen soo grousaem en vuyl gemaket heeft’ (R I, 6-7); niets minder dan het zieleheil staat op het spel. Bij deze zonden gaat het om de overtredingen die aanleiding zijn voor de boetedoening, de ‘bedreven sonden’ (R IV, 2), ‘mijn misdaden snoot en erch’ (R V, 2), ‘mijne sonden bloedich’ (R VII,6). Revius’ weergave van vers 7 maakt echter duidelijk dat hij nog sterker dan de psalmist een verbondenheid signaleert van deze overtredingen met het menselijk bestaan vanaf de geboorte:

D III, 1-4: Íck weet wel, énd moet békenén voortáen
 Dát ick in óngheréchtheit bén ghebóren:
 Óock staet my dit tot áller týt wel vóoren,
 Dát myn moedér, in sónd’ my héeft ontfáen.

SV 7a-b: Siet, ick ben in ongerechtigheyt geboren:
 Ende in sonde heeft my mijne moeder ontfangen.

R III, 1-4: Siet / Heer / ic bén vā mijne kintsheyt áen
 Géheel in óngeréchticheyt gebóoren/
 Óock is het wáer en seecker / dát te vóren
 Míjn moeder mý in sónde hád ontfáen.

Revius gaat hier in zijn uitbreiding een andere weg dan Datheen, wiens extra tekst inhoudelijk weinig toevoegt maar meer als opvulling dient. Revius onderstreept met de term ‘geheel’ extra sterk de ‘geboorte in ongerechtigheid’; de invoeging ‘vā mijne kintsheyt aen’ verbindt deze ongerechtigheid met het leven vanaf de geboorte, terwijl de invoeging ‘te voren’ (een aanpassing van Datheens frase ‘my vooren staen’) de ‘sonde’ ook betreft op de fase vóór de geboorte. Het inzicht van de psalmist wordt door Revius verwoord met een radicaliteit die de erfzondeleer in gedachten brengt waarnaar SV verwijst in haar toelichting op vers 7. Zij schrijft hierbij: “Verst.de erfsonde, aengeborene verdorventheyt”. Ook in de gereformeerde kerkelijke leer werd naar dit bijbelvers verwezen als één van de plaatsen ter onderbouwing van de erfzondeleer. De Heidelbergse Catechismus doet dit bij vraag 7, waar wordt gesteld dat de menselijke natuur zo verdorven is “dat wij allen in zonden ontvangen en geboren worden”.⁶¹

Het inzicht in de diepte van de menselijke zonde wordt nog eens verscherpt doordat Revius in het beeld van het door God verlangde leven (SV 8, berijmd in de volgende strofe) elementen toevoegt die hiermee contrasteren: hij breidt de psalmtekst ‘ghy hebt lust tot waarheyt in het binnenste’ (SV 8a) uit tot een drieslag ‘ghy bemint des herten reynicheyt, Ghy hebbet lust in trouwe en in waarheyt’ (R III, 5-6)⁶² en gebruikt hierin termen die contrasteren met zijn berijming van vers 7: de ‘trouw’ die God verlangt staat tegenover de staat van ongerechtigheid ‘vā mijne kintsheyt aen’ en de ‘waarheyt’ tegenover de ‘waere en seeckere’ ontvangst in zonde. Met het ‘ontdecken’ door God aan de mens van de ‘wetenschap die int verborgen leyt’ (R III, 7-8) wordt een tegenstelling met het voorgaande couplet opgeroepen,

⁶¹ J.N. Bakhuizen van den Brink (red.), *De belijdenisgeschriften volgens artikel X van de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk* (’s-Gravenhage 1978), 64.

⁶²Een vergelijkbare drieslag heeft Revius ook elders gebruikt. In zijn gedicht ‘Weder-opneming Petri’ laat hij Christus drie vragen stellen aan Petrus, waarna deze zijn drievoudige verloochening van Christus achter zich kan laten en ‘het hoeden van de schaepkens’ op zich kan nemen, ‘tot troost van alle die in sonden sijn geraeckt’. De drie vragen die Petrus krijgt, zijn: “syt ghy...die mij bewijzen wil de aldermeeste trouw”; “mint ghy my oock in waarheyt”; en “bemint ghy my van herten”. In deze situatie waarin Petrus een nieuw begin wordt geboden, blijken trouw, waarheid en een oprecht hart de doorslaggevende factoren te zijn. Zie Jacobus Revius, *Over-Ysselsche sangen en dichten*, 232-233.

waar de schuldbewuste zondaar het ‘boose werck’ continu ‘ontdecket’ voor zich ziet staan (R II, 3-4).

Niet alleen de ongerechte staat van de mens wordt door Revius sterker onderstreept; ook voor het schuldgevoel van de bidder is extra aandacht. Tegenover de psalmist, die de emotie hieromtrent meer impliciet aanwezig stelt, volgt hij hierin Datheen en Marnix die deze expliciteren in uitroepen en bewoordingen als ‘doer veel klaeghens myn hert’ my verflauwt’ (DII, 2) en ‘mijn sond’ licht my al wroegend op de leden’ (MII, 3). De berijmers benadrukken hiermee de boetvaardige houding van de zondaar, het enige ‘offer’ dat de schuldige mens God te bieden heeft, zoals de psalmist in vers 19 verwoordt. Revius is met zijn invoeringen wel spaarzamer dan zijn voorgangers en zijn toonzetting is minder bewogen: frases als ‘ick (...) voele in het hert den swaren last van alle mijnen sonden’ (RII, 1-2) en ‘twelck my brengt anxt en smert’ (RII,4) klinken meer als reflectie dan als hartekreet. De frases ‘die vol ben van ellendē’ (RV,3) en ‘eē gemoet benout door angst en clagē’, die hij overneemt van Datheen, werken in zijn berijming als een uitzondering. Hoewel het motief daarom minder wordt neergezet als een ‘jammerklacht’ dan bij Datheen, licht het ook in Revius’ berijming op. Daarbij heeft de meer reflectieve toonzetting incidenteel juist extra effect: in Revius’ tweede couplet wordt de netelige situatie van de zondaar extra benadrukt door het contrast tussen de schuldgevoelens en bewogenheid van de zondaar (in de eerste strofe) en de bijna axiomatische bewoording in de tweede strofe (‘op dat u woort onstrafbaer mach bestaē / en ghy voor reyn erkent in u gerichte’) die Gods onfeilbare en onontkoombare oordeel massief laten opdoemen.

Tegenover de accenten op zonde en schuldgevoel valt op dat direct in het eerste couplet ook de goddelijke barmhartigheid door Revius in het volle licht wordt gezet. Hij doet dit duidelijker dan zijn voorgangers; waar Datheen en Marnix in hun berijming de aandacht meteen bepalen bij de angstige zondaar, respectievelijk door de invoering van ‘my aermen sondaer’ (DI,1) en een dubbele uitroep om genade in regel 1 gevolgd door het schrikbeeld ‘End wil int recht niet treden’ in regel 2 (MI, 1-2), volgt Revius hier de opbouw van de grondtekst; hij spreekt in regel 1, 2 en 4 respectievelijk over Gods ontferming, barmhartigheid en goedheid. De menselijke overtreding komt pas in regel 3 aan bod. Gods barmhartigheid wordt kwantitatief (met de genoemde drie termen) en kwalitatief (‘den diepen schat van u barmhertichheden’) breed uitgemeten en gaat voorop; op microniveau wordt dit herhaald in de door Revius toegevoegde samenvattende vierde regel ‘u goedicheyt maeck my van sonde vrij’. De tweede strofe sluit hij af met de invoering ‘door u groot mede-doogen’, een synoniem voor de ‘ontferming’ waarmee het couplet begon; Revius omkadert het hele couplet op deze manier met termen voor Gods barmhartigheid. De ‘grootheid’ van dit mededogen wordt daarbij nog eens benadrukt door de omvang van de zonde die er tegenover staat; ‘De misdaet die mijn ziele voor u oogen soo grousaem en vuyl gemaket heeft’ (R I, 6-7).

Het gegeven dat de berijmer barmhartigheid als ‘onverdiend’ beschouwt, onderstreept eveneens dat deze barmhartigheid kwantitatief en kwalitatief van een bijzondere orde is. Uit zijn berijming van SV 13a blijkt Revius’ gezichtspunt: ‘En wilt my van u heylsaem aengesicht, na myn verdienst niet hopeloos verstoten’ (R VI, 2): de door Revius ingevoegde allitererende termen ‘heylsaem’ en ‘hopeloos’ schetsen de twee polen die hier tegenover elkaar staan; met de invoering ‘na mijn verdienst’ geeft Revius aan dat het hier geschetste alternatief naar menselijke maatstaven het meest ‘logische’ scenario zou zijn.

Een opvallende toevoeging in deze context is het woord ‘troost’: in zijn vierde couplet geeft Revius ‘Doet my vreuchde ende blijschap hooren’ (SV 10a) weer als ‘Doet my van nieus aenhooren rechte vreucht / En uwe troost laet my doch vorendragē’ (R IV, 5-6). Het woord ‘troost’ heeft in de gereformeerde kerkelijke leer een bepaalde connotatie; wanneer de Heidelbergse Catechismus spreekt over ‘troost’, gaat dit over de verzekering die de gelovige, ondanks het besef van zijn eigen onvolkomenheid, kan hebben aangaande zijn eeuwig heil. De vraag naar deze ‘troost’ is zo’n centrale vraag dat de catechismus hiermee opent: “Wat is uw

enige troost zowel in leven als in sterven?” Het antwoord luidt in het kort dat de mens door het bloed van Christus verlost is van zonden; Christus verzekert hem door zijn Heilige Geest van het eeuwig leven en maakt hem bereid voor God te leven.⁶³ De tekst waarmee Revius zijn strijdschrift tegen de remonstranten inleidt (zie paragraaf 1) maakt duidelijk dat ook voor hem deze ‘verzekering van het heil’ een zeer belangrijk gegeven was. De invoeging van het woord ‘troost’ in de berijming is een indicatie dat Revius de goddelijke barmhartigheid opvat binnen het interpretatiekader van de kerkelijke leer omtrent erfzonde en uitverkiezing.⁶⁴

Een tweede indicatie hiervoor is een woord dat Revius verderop gebruikt; hier geeft hij ‘de vreuchde uwes heyls’ (SV 14a) weer als ‘de vreugde van u hoogste salicheyt’. Het ingevoegde ‘salicheyt’ is overgenomen van Datheen (hoewel Revius diens combinatie ervan met ‘sekerheit’ achterwege laat). Het woord ‘zalig’ heeft net als ‘troost’ een specifieke lading. Het Woordenboek der Nederlandsche Taal geeft als eerste betekenis in godsdienstige zin ‘het eeuwig heil deelachtig’; in de Dordtse leerregels is het woord ‘zaligmakend’ herhaaldelijk gekoppeld aan het geloof en de goddelijke genade zoals die aan uitverkorenen toekomt. Met de woorden ‘troost’ en ‘salicheyt’ stelt Revius een hoopvolle verwachting present ten aanzien van de barmhartigheid waar de bidder om vraagt.

De tweede helft van de psalm kent een thematische wending naar de vernieuwing van de mens door God. De noodzaak van Gods werk aan de mens wordt door Revius onderstreept en ook hier neemt hij de ruimte om enkele uitbreidingen toe te voegen; waar het gaat over Gods geest voegt hij de regel toe ‘Waer door ick werd’ geheylt en verlicht’ (R VI, 4); deze ‘verlichting’ brengt de ‘clærheit’ weer in gedachten waarmee God wijsheid aan de mens openbaart (R III, 8); over de menselijke mond zegt hij ‘Want sonder u geen goet daer uyt can rijzen’ (R VIII, 2); de ‘vernieuwing van de geest in het binnenste’ (SV 12b) betreft Revius op de gehele mens: ‘Op dat ick oock geheel vernieuwet werd’ (R V, 7). Een mens heeft in het algemeen God nodig om ‘goed’ te kunnen leven maar heeft als zondaar daarenboven een totale vernieuwing nodig.⁶⁵ Deze gedachtegang is al bij de psalmist aanwezig maar Revius expliciteert dit nog sterker, in lijn met de wijze waarop hij de menselijke staat van ongerechtigheid neerzet en contrasteert met het door God verlangde leven.

De vergeving van zijn zonden en zijn vernieuwde staat leiden tot een reactie van de ik-persoon; de psalmist benoemt zijn vreugde, onderwijzing aan de zondaren en de lofprijzing en het offer aan God. Revius voegt hier enkele uitbreidingen aan toe over het ‘leven naar Gods wil’: in couplet 5 voegt Revius aan de wens om een zuiver hart en een vernieuwde geest toe ‘dat ick na uwen wil mach leven’; in couplet 6 wordt gevraagd om een Geest ‘vrijwillich en bereyt tot uwen dienst’; en in couplet 7 wordt over bekering van zondaren gezegd, dat deze ertoe leidt dat zij ‘vromelijck betrachten haren plicht’. Revius’ weergave van ‘uwe weegen’ (SV15a) vlak daarvoor, maakt duidelijk waaruit die plicht bestaat: ‘den wech van u geboden’.

⁶³ *Belijdenisgeschriften*, 62.

⁶⁴ De uitverkiezingsleer zoals in de belijdenisgeschriften vervat leert dat “alle mensen in Adam gezondigd hebben en de vloek en de eeuwige dood verdiend hebben” (Dordtse leerregels: artikel I van het eerste hoofdstuk van de leer aangaande de goddelijke verkiezing en verwerping, *Belijdenisgeschriften*, 111). Op grond echter van de Verkiezing, het “onveranderlijk voornemen van God” van “vóór de grondlegging van de wereld” is een “zeker aantal” mensen “naar het vrije welbehagen van zijn wil, uit enkel genade tot het heil in Christus verkoren” (artikel VII uit het eerste hoofdstuk, *Belijdenisgeschriften*, 113). De overige mensen worden veroordeeld “en voor eeuwig gestraft. Dit is het besluit van de verwerping” (artikel XV uit het eerste hoofdstuk, *Belijdenisgeschriften*, 116). Aan de uitverkorenen komt het zaligmakend geloof en de goddelijke genade toe. De troost kan voor de gelovige liggen in een zekerheid dat hij uitverkoren is.

⁶⁵ Deze thema’s keren regelmatig terug in Revius’ eigen gedichten. Over de noodzaak vernieuwd te worden door God en over de rol van Gods schrijft hij het gedicht ‘Vernieuwinge’: hier vergelijkt hij de mens met een penning waarin God Zijn beeltenis heeft geslagen, die echter door de duivel is uitgewist. Hij dicht hier: “Hoe sal den sondaer wt dit ongeval geraken? Den stempel die hem sloech can hem alleen hermaken. De Heere, die ons schiep rechtveerdich, wijs en goet, Met zijnen grooten Geest ons weer herscheppen moet” (Revius, *Over-Ysselsche sangen en dichten*, 240).

Revius denkt het beeld uit de eerste helft van de psalm consequent door; wanneer zonde niet alleen een specifieke overtreding is maar bestaat uit een levenswijze die een tegenstelling vormt met wat God van een mens verlangt, moet een herstelde en vernieuwde menselijke staat zich ook uiten in een levenshouding die wél accordeert met Gods wil.

Dat Revius de lof van God als een essentieel onderdeel ziet van deze levenshouding blijkt uit het slot van zijn berijming waar hij met een toegevoegde regel onderstreept wat zijns inziens de essentie van offeren is: dat offers gebracht worden ‘tot prijs en danck van uwen grooten naem’. De plaatsing van deze regel aan het slot van de berijming brengt direct de beide voorwoorden van Revius in gedachten, waar hij tot slot als “oogemerck” van zijn berijming benoemt ‘God voor alles dancken’ (eerste voorwoord) en als doel van zijn gehele eigen werk “Noch sal de Heer door mijn geringe pen Soo lang ick leef zijn danckelijck gepresen” (tweede voorwoord).

De toevoegingen die Revius in zijn tekst aanbrengt sluiten naar thematiek en bewoording dicht aan bij de psalmtekst maar tonen eveneens de signatuur van de dichter en theoloog Revius: de thema’s figureren ook veelvuldig in Revius’ andere werken en gedichten en vinden hun voedingsbodem in de gereformeerde leer waarvan hij zo’n vurig voorvechter was.

In de nadruk die Revius legt op de menselijke staat van onvolkomenheid herkent men de theoloog van zijn tijd wiens denkkader gevormd was door het schema van de erfzonde; deze beschouwde de mens na de zondeval als geheel verdorven, niet in staat tot enig goed en volkomen aangewezen op de genade van God.⁶⁶

Deze volledige afhankelijkheid van de genade was voor de gereformeerde gelovige echter de verzekering van zijn heil, zoals Revius verwoordde bij het aanbieden van zijn strijdschrift tegen de remonstranten in 1617: hij had zich hierbij beijverd voor de gereformeerde leer “die inden handel der saligheydt nietsch den mensche, maer alles der genade Godts toe-schryvende, ons hooghste goet in sijne bewaringe vast en seker stelt”.⁶⁷ Deze stelligheid klinkt door in het vertrouwen op Gods barmhartigheid waarvan Revius in zijn berijming getuigt en in de woorden ‘troost’ en ‘salicheyt’.

Essentieel hierbij was, dat een mens zich van zijn ongerechte staat bewust was: in de onderwijzing van de gereformeerde leer, de Heidelbergse Catechismus, was het gehele eerste deel gewijd aan het inzicht in deze menselijke ‘zonde en ellende’; in Revius’ grootste dichtwerk, de Over-Ysselsche Sangen en Dichten, vormde dit eveneens één van de hoofdthema’s, wat Revius in de traditie het predikaat heeft bezorgd van een ‘sombere’ dichter. Vanuit het perspectief van de goddelijke genade vormde dit inzicht echter geen eindpunt maar een beginpunt. De catechismus vervolgt na het gedeelte over de menselijke ellende met het deel over de menselijke verlossing. Ook in Revius’ werk was er perspectief aan de horizon; zijn werk en gedichten verklanken een oproep tot bekering en het vertrouwen dat de ware boetvaardige op genade mag rekenen.⁶⁸ In psalm 51 vormt dit één van de kernthema’s en Revius onderstreept dit nog eens extra (het woord ‘boetveerdich’ wordt zelfs letterlijk door hem ingevoegd: R VII, 3).

⁶⁶ De Heidelbergse Catechismus verwoordt dit onder meer in vraag 7 en 8 waar wordt gesteld dat de menselijke natuur zo verdorven is “dat wij allen in zonden ontvangen en geboren worden” (antwoord op vraag 7, onder verwijzing naar Ps 51: 7) en “dat wij geheel en al onbekwaam zijn tot iets goeds en geneigd tot alle kwaad” (vraag 8), “tenzij wij door de Geest van God wedergeboren worden” (antwoord 8): *Belijdenisgeschriften*, 64.

⁶⁷ Posthumus Meyes, *Revius*, 122. Van dit zekere geloof getuigt Revius ook op andere plaatsen, onder meer in het gedicht ‘Leven’: het gedicht opent met de regels “Dit leven is gants niet, om dat de sware sonden, van blijtschap en geluck het maken naekt en bloot”, maar eindigt met “Dit leven is al veel (wanneer men ‘t wel betracht), om datmen seker hoopt en veylichlijck verwacht, wel levende alhier, hiernamaels t’eeuwich leven.” (Jacobus Revius, *Over-Ysselsche sangen en dichten*, 29-30).

⁶⁸ Revius verwoordt dit onder meer in het gedicht ‘Bekering’: “De late boet, was seldom goet: doch betering’ die niet alleen leeft inden monde, maer inde daet, quam noyt te laet: want Gods genaed’ is meer als aller mensche sonde.” (Jacobus Revius, *Over-Ysselsche sangen en dichten*, 241).

Dat Revius in navolging van de psalmist de noodzaak van menselijke vernieuwing door God en de verlichting met Gods geest ook extra benadrukt, ligt voor de hand vanuit zijn contra-remonstrantse achtergrond; hierin wordt gesteld dat een ware bekering niet buiten God om gaat maar alleen onder invloed van de verlichting door Gods geest.⁶⁹

De thema's die Revius in de tweede helft van de psalm accentueert, waar het gaat over de mens die vergeving en vernieuwing heeft ontvangen, lopen parallel met wat de catechismus in het derde en laatste gedeelte (over de dankbaarheid) vermeldt over de ware bekering; deze wordt tweeledig gedefinieerd als 'de afsterving van de oude mens door oprecht berouw' en de 'opstanding van de nieuwe mens, om naar de wil van God alle goede werken te volbrengen, die geschieden volgens de Wet van God, de Tien Geboden'.⁷⁰ Op de vraag waarom er goede werken gedaan moeten worden, antwoordt de catechismus 'opdat wij ons in ons gehele leven aan God voor zijn weldaden dankbaar betonen en Hij door ons geprezen wordt'.⁷¹ Het leven naar de wil van God, de wetten van God, de dank en de lofprijs zijn allemaal elementen waar Revius toevoegingen aan wijdt in zijn berijming van psalm 51.

Bij alle getrouwheid aan woord en zin van de tekst zijn in deze berijming in de subtiële toevoegingen toch de persoonlijke contouren van de berijmer te herkennen; ze getuigen van de voedingsbodem van de gereformeerde leer, die in Revius zo'n vurig voorvechter kende, schetsen hem als de bewogen boeteprediker maar doen hem tevens kennen als de predikant die zijn gemeente de 'troost' van de leer wil blijven voorhouden.

⁶⁹ Op de vraag hoe de menselijke inbreng bij zijn bekering zich verhoudt tot de werking van Gods geest, geeft Revius in zijn strijdschrift in 1617 het antwoord "dattet den mensche doet door den Heyligen Geest bequaem, willende ende werckende gemaect zijnde" (Posthumus Meyes, *Revius*, 124).

⁷⁰ Aldus geformuleerd in de vragen 88 tot en met 91 van de Heidelbergse Catechismus: *Belijdenisgeschriften*, 90-91.

⁷¹ Vraag 86 in de catechismus: *Belijdenisgeschriften*, 90.

2 DE BERIJMING VAN JACOB WESTERBAEN, 1655

2.1 Jacob Westerbaen, godgeleerd student, arts, landedelman en dichter

Jacob Westerbaen werd in 1599 geboren in Den Haag.⁷² Hij was de zoon van een lijndraaier en daarmee van eenvoudige komaf; toch ontving hij een geletterde opvoeding. In 1615 werd hij opgenomen als bursaal in het Leidse Staten-College. Hij begon daar zijn studie theologie op het moment dat de strijd tussen remonstranten en contraremonstranten in volle gang was. Zijn sympathie ging uit naar de remonstranten; tijdens de synode trad hij op als secretaris van de onderregent van het Staten-College, Barlaeus, een overtuigd Arminiaan. Toen de studenten in Leiden na afloop van de Dordtse synode verplicht werden de canones en de akte van toestemming en onderwerping te ondertekenen, weigerde hij dit en werd hij uit het college gezet. Hij heeft zich nooit officieel bij de remonstranten aangesloten maar bleef hun een warm hart toedragen. Hij onderhield het contact met zijn leermeesters Episcopius en Barlaeus en zijn remonstrantse sympathiën kleurden zijn latere dichtwerk.⁷³

In 1619 startte hij in Leiden met een studie geneeskunde; hij rondde deze in 1622 af met een promotie in Caen (Frankrijk).⁷⁴ Hij vestigde zich vervolgens als arts in Den Haag en trouwde in 1625 met Anna Weytsen. Zij was van gegoede komaf en weduwe van Reinier van Oldenbarnevelt met wie zij drie kinderen had. Haar eerste man was in 1623 onthoofd op beschuldiging van een samenzwering tegen prins Maurits. Door zijn huwelijk met Anna mocht Westerbaen zich ‘Heer van Brantwyck en Ghybelant’ (gelegen in de Alblasserwaard) noemen. De titel ‘ridder’, die hij ondermeer op het titelblad van zijn psalmberijming vermeldde, verwierf hij enige jaren later; door toedoen van Willem en Hugo de Groot werd hij in 1629 tot ‘ridder in de Orde van Sint-Michiel’ benoemd⁷⁵, een van oorsprong Franse ridderorde die in de 17^e eeuw een orde van verdienste was geworden⁷⁶.

Het pas gehuwde paar vestigde zich op West-Escamp, een voormalige buitenplaats van Reiniers vader, Johan van Oldenbarnevelt. Westerbaen gaf zijn praktijk al snel op en leefde het leven van een landedelman. Tijdens zijn huwelijksjaren raakten studie en dichtkunst op de achtergrond. In de voorrede van de (postuum uitgegeven) verzamelbundel van zijn gedichten schreef Westerbaen hierover; “Naederhand, op het Land komende te wonen, scheen ’t dat my de liefde tot de studien en dicht-konst wel te pas soude koomen, om daer mede de eensaemheyt en ledigheydt somtydts te beter door te brengen: maer ick heb daer soo veel wercks of tyd kortinghe in planten, pooten, hovenieren, ryden, jaeghen, visschen en vogel-vangen, ende dierghelijcke land-genuchten ghevonden, dat ick my daer door niet alleenlijck liet af-leyden

⁷² De biografische gegevens zijn ontleend aan; H.F. Wijnman, ‘Westerbaen, Jacob’, in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Deel 10) (Leiden 1937) 1177-1181; J.A. Worp, ‘Jacob Westerbaen’, *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* VI (1886) 161-280.

⁷³ Zo meldde Westerbaen in 1621 in een brief aan Episcopius dat hij een dispuut had gevoerd met de professoren Walaeus en Rivetus over de predestinatieleer (Worp, *Westerbaen*, 169) en schreef hij in 1648 het polemische gedicht ‘Kracht des geloofs van den voortreffelijcken ende vermaerden Nederduytschen poeet Joost van Vondelen’, waarin hij Vondel hekelde om diens bekering van overtuigd Arminiaan tot devoot katholiek. Saillant detail is in dit licht overigens dat Westerbaens echtgenote na het overlijden van haar eerste man “weer rooms” geworden was (Hasper, *Calvijs beginsel voor de zang in de erediens*, 481 voetnoot 2).

⁷⁴ In Caen bestond sinds 1432 een universiteit. Het gegeven dat Westerbaen hier promoveerde, ontleent Worp aan een opmerking van Wtenbogaert in een brief aan Hugo de Groot (26-07-1625). In de archieven van deze universiteit blijkt Westerbaens naam echter niet te vinden; Worp, *Westerbaen*, 170 n2.

⁷⁵ Wijnman, *Westerbaen*, 1177.

⁷⁶ Lidmaatschap werd toegekend aan onder meer staatslieden, kunstenaars en wetenschappers waaronder Johan en Reynier van Oldenbarnevelt, Huygens en Hooft. Zie ook: [nl.wikipedia.org/wiki](http://nl.wikipedia.org/wiki/Orde_van_Sint-Michiel), ‘Orde van Sint-Michiel’, 8 dec 2013.

van de moeyten en arbeydt, die der in de ernstighe studien steecken, maer dat ick oock noch aen Apollo, noch aen yemanden der negen Zang-godinnen, een goedt woordt wilde of behoefde te geven om op haere Parnassen of Helicons te moghen komen legghen droomen en aldaer myn ghenught en tijdt-verdrijf somtijds te soecken.”⁷⁷

Na de dood van zijn vrouw in 1647 liet hij de buitenplaats ‘Ockenburg’ aanleggen waar hij verbleef vanaf 1652. Hij ontving er zijn vrienden en familie en combineerde in die jaren het actieve buitenleven van jacht en landbouw met studie van talen en wetenschappen en dichtelijke activiteiten in de avonduren. Terwijl hij de laatste hand legde aan een verzamelbundel van al zijn gedichten (met uitzondering van zijn psalmberijming), overleed hij in 1670.

De poëzie van Westerbaen is divers. In 1624 maakte hij zijn debuut met de bundel ‘Minnedichten’ die onder meer een dichtelijke vertaling bevatte van de *Basia* (“kusgedichten”) van de 16^e-eeuwse Haagse dichter Secundus. Deze bundel kende diverse herdrukken. Naast minnellyriek schreef hij ook vertalingen van klassieken (van Erasmus tot Ovidius), een hofdicht (‘Ockenburg’) en pamfletten en gelegenheidsgedichten bij historische gebeurtenissen en het overlijden van tijdgenoten. De pamfletten en gelegenheidsgedichten kenden vaak een polemische toon en dit bracht hem nogal eens in discussie met tijdgenoten. In zijn duidelijke stellingname klonken zijn remonstrantse sympathieën regelmatig door. Zo ontlokte de verontwaardigde opmerking van een vriend, dat predikanten een te gering loon zouden verdienen, aan de inmiddels 68-jarige Westerbaen een kritisch gedicht waarin hij in twijfel trekt of predikanten überhaupt iets zouden moeten verdienen met hun werk. Het argument hiervoor ontleent hij aan zijn kritische stellingname tegenover de gereformeerden: “..wat hoeft men dan te preeken voor die verkooren zijn of die verworpen is? Sijn eeuwigh Voor-beschick lijdt geen veranderingen: Een uytverkoorelingh kan niet verlooren gaen, en daer is kans noch raed voor de verworpelingen al hadden zy al ’t goed der Heyligen gedaen.”⁷⁸

In 1655 verscheen een volledige psalmberijming⁷⁹ van zijn hand. Ook de voorrede hierbij ontlokte een polemiek: een anonieme auteur, I.A.S. (ook ‘Voorloper’ genoemd naar de vermelding op zijn titelblad), had aanstoot genomen aan Westerbaens opmerkingen naar aanleiding van het werk van collegaberijmers en schreef hierop een in dichtvorm gestelde reactie. Westerbaen diende de auteur van repliek, waarop deze nogmaals de pen ter hand nam. Westerbaen had vervolgens in 1656 het laatste woord.⁸⁰

Niet alleen met zijn kritische pen toonde Westerbaen zich een gepassioneerd deelnemer aan de Republiek der Letteren: hij onderhield ook persoonlijke contacten met tijdgenoten zoals Huygens, De Groot, Alida Bruno, Cats en Boey, en met zijn vroegere leermeesters Barlaeus en Episcopius. Hij correspondeerde met hen, wisselde manuscripten uit, schreef en ontving lofdichten en ontmoette zijn collega’s bij gelegenheid.

Met zijn dichtelijke arbeid moet Westerbaen succesvol zijn geweest gezien de diverse herdrukken die zijn werk beleefde. De tekst waarmee de drukker de postuum uitgegeven verzamelbundel in 1673 inleidde, vat het gevoel van zijn tijdgenoten samen: “ ’T Sal onnodig zijn de wercken van den Heer van Brandwijck u aen te prijsen; de soetheyt van sijne Kusjens,

⁷⁷ *Het eerste deel der gedichten van Jacob Westerbaen; Ridder, Heer van Brandwijck en Gybland &c. Waer in Minne-dichten, Brieven van Doorluchtige Vrouwen, Helden-Dichten. Mengel-dichten. Ockenburgh &c.*, In ’s Gravenhage, By Johannes Tongerloo, Boeck-verkooper woonende in de Veen-straet, Anno 1673, 10.

⁷⁸ Worp, *Westerbaen*, 218-219.

⁷⁹ De volledige titel luidt: *DAVIDS PSALMEN, In Nederduytsche Rijmen gestelt door JACOB WESTERBAEN, Ridder, Heer van Brandwijck ende Gybland, &c. Op de selfde wijsen ende getal van Zang-versen / als die in de Fransche ende Nederlantsche Gereformeerde kercken werden gesongen. MITSGAEDERS Eenige Lofsangen ende Gebeden, &c.* In ’s Graven-hage, gedrukt by Anthony ende Iohannes Tongerloo, Boeckverkoopers. Anno 1655.

⁸⁰ De volledige titelgegevens van de twee strijdschriften van Voorloper en de twee reacties van Westerbaen hierop worden vermeld in de literatuurlijst.

de deftigheid van zyne Heldendichten, de geestigheid van sijne Mengeldichten, en aerdige scherphed van zijne Heeckeldichten hebben hem voor lang een eeuwigen lof by onse landslieden verworven”.⁸¹ In retrospectief zijn het vooral de “losse zwier en zoetvloeiendheid” in zijn werk en de eigen toonzetting van de gedichten die critici waarderende woorden hebben ontlokt en Westerbaen een eigen plaats in de literatuurgeschiedenis hebben gegeven.⁸²

2.2 Over de psalmberijming

2.2.1 Geïllustreerd titelblad

De uitgave uit 1655 is voorzien van een geïllustreerd titelblad met bovenaan de pagina in een sierlijk omrand kader de korte titelweergave “DAVIDS PSALMEN, In Neder-duytsche Rymen gestelt door *I. WESTERBAEN*, Ridder & c.” en onderaan het blad de korte vermelding “Anthony Tongerlo excudit.”

De illustratie toont een harpspelende man in koningsmantel die zijn blik omhoog heeft gewend. Op de voorgrond liggen op de grond een koningskroon, een scepter en een opengeslagen boek. De combinatie van titelweergave, koninklijke symbolen en harp maakt aannemelijk dat hier koning David wordt aangeduid. Door de afgelegde koninklijke attributen en de omhoog gerichte blik wordt de suggestie van nederigheid gewekt en lijkt het beeld over haar eigen context uit te wijzen naar iets groters. Een opvallend detail is een versiering op de harp: een sierlijk uitgesneden mensachtige figuur. Het is niet helemaal duidelijk wie hier wordt aangeduid, maar mogelijk is het een van de mythologische wezens die worden geassocieerd met poëzie of harpspel; Westerbaen zelf verwijst op diverse plaatsen naar Apollo en de Muzen als hij de arbeid van een dichter omschrijft.⁸³

Door de tekst en illustratie op het titelblad wordt de aandacht van de lezer op enkele essentiële punten gevestigd: de koninklijke David; de suggestie van het bredere perspectief dat deze grote koning nederig stemt; het poëtische karakter van het werk; en de omschrijving van de auteur met het woord ‘ridder’, die aansluit bij de opgeroepen ‘koninklijke’ sfeer. Expliciete verwijzingen naar een kerkelijke praktijk worden de lezer niet direct onder de aandacht gebracht, zoals een reminiscentie aan de Statenvertaling of de vermelding van Datheen, terwijl de associatie tussen poëzie en mythologie daarentegen zelfs nogal ‘werelds’ werkt. Het titelblad lijkt daarmee een visitekaartje van de auteur, de wereldse landedelman, ridder en dichter, wiens religieuze bewustzijn zijn werk kleurt maar die zich kerkelijk nadrukkelijk posteert buiten de heersende gereformeerde traditie. Het is dan ook niet de verbondenheid met deze traditie die Westerbaen gebruikt ter promotie van zijn werk; de primaire attractie vormt de verwijzing naar koning David en de gesuggereerde dichterlijke kwaliteit.

Opmerkelijk is dat ditzelfde titelblad 25 jaar eerder gebruikt was door Camphuysen bij zijn psalmberijming.⁸⁴ Van deze auteur was de ‘ketterse’ signatuur alom bekend; Camphuysen voelde zich verbonden met remonstranten, doopsgezinden en socinianen⁸⁵. Aangezien de

⁸¹ *Het eerste deel der gedichten*, 3.

⁸² Wijnman, *Westerbaen*, 1178.

⁸³ Zie ook paragraaf 1. In de tweede druk van Westerbaens psalmberijming (1656) was de afbeelding op het eerste titelblad opnieuw gestileerd. De uitgesneden figuur lijkt hier duidelijker een mythologische achtergrond te hebben doordat hij nu een bladerkrans draagt.

⁸⁴ Dit titelblad trof ik aan in de gedigitaliseerde versie van Camphuysens berijming;

www.dbnl.org/tekst/camp001uytb01_01/index.php, 30 mei 2014). Titelgegevens van deze uitgave: UYTBREYDING over De Psalmen des Propheten Davids. Na de Fransche dicht-mate van C.Marot, en T.de Beze. Door DIDERICK CAMPHUYZEN. TOT AMSTERDAM, By Michiel Colijn, Boeck-vercooper Op 't Water in 't Huysboeck over de Coren-marckt. ANNO 1630.

⁸⁵ P.J. Verkruijsse, ‘Camphuysen, Dirk Raphaelsz’, in: G.J. van Bork en P.J. Verkruijsse, *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs* (Weesp 1985) 129-130.

overeenkomst in titelbladen niet te herleiden is tot de drukker of plaats van druk en toeval uit te sluiten valt (omdat Westerbaen bekend was met het werk van Camphuysen), kan worden vastgesteld dat Westerbaen de associatie met dit werk niet heeft geschuwd of misschien zelfs bewust heeft willen aanbrengen.

2.2.2 Tweede titelblad

Het tweede titelblad vermeldt de volledige titelgegevens (zoals weergegeven in voetnoot 6). Ten opzichte van het eerste blad heeft Westerbaen hier zijn eigen titulatuur uitgebreider weergegeven en vermeldt hij dat de berijming is gedaan “Op de selfde wijsen ende getal van Zang-versen / als die in de Fransche ende Nederlantsche Gereformeerde kercken werden gesongen. Mitsgaeders Eenige lofsangen ende Gebeden, &c.”. Hoewel Westerbaen in zijn voorwoord opmerkt dat zijn oogmerk niet zozeer was, de bundel “de kerck in te krijgen”, maar dat dit in eerste instantie het “eygen ghebruyck” was en het verzoek van vrienden die meenden hieraan “stichtinghe en vermaeck” te kunnen ontleen, maakt hij de bundel dus nadrukkelijk wél geschikt voor kerkelijk gebruik en wel in “Nederlantsche Gereformeerde kercken”.

Een plaatsbepaling in remonstrantse hoek valt hier niet te vinden. Dat Westerbaen het schrijven van een berijming specifiek voor remonstrants kerkelijk gebruik zou hebben ondernomen is ook niet waarschijnlijk; de remonstranten hadden er eerder al niet voor gekozen om bijvoorbeeld de psalmuitbreidingen van Camphuysen kerkelijk in te voeren⁸⁶; daarnaast was Westerbaen zelf kennelijk geen trouw kerkganger en waren specifiek remonstrantsgezinde gemeenten dun gezaaid, zo blijkt uit een reactie die hij in 1656 geeft aan de remonstrantse dichter en predikant Brandt: “Of is ‘t, om dat men my niet veel ter preke ziet? Maer hier is Kerck noch schuyr voor Remonstrants-gezinden”.⁸⁷

Een verwijzing naar Datheen laat Westerbaen ook op dit titelblad achterwege; behalve het aantal verzen valt er voor de lezer geen overeenkomst te verwachten met dit werk. In zijn voorwoord maakt Westerbaen dit nog explicieter duidelijk.

2.2.3 Voorwoord ‘Aen den Leser ende Zanger’

Westerbaen richt zich in zijn voorwoord tot de ‘Goedgunstige Leser ende Zanger’, een ruime categorie niet ingeperkt door benamingen als ‘Christelijk’ of ‘gemeentelid’; gelovigen en gemeenteleden vormen niet de exclusieve doelgroep. In het voorwoord zelf valt op dat een al te stichtelijke toon ontbreekt; een uitgebreide, verheven lofzang op het psalter of de goddelijke geïnspireerdheid daarvan, of de doelstelling dat het dichten van de psalmen zou dienen tot lof en eer van God (zoals bij Revius), wordt hier niet gevonden.

Westerbaen maakt in zijn openingszin direct duidelijk welke praktische relevantie een nieuwe psalmberijming heeft: “Gelijck het in de Gereformeerde Kercken gebruyckelijck is dat de gemeynte voor ende nae de Predicatie yets zinge uyt de Psalmen van den Konincklijcken Propheet David, so werdender oock veele onder de selve gevonden die haer beklaegen dat de Nederduytsche Kercke (...) so armen dichter heeft gehad aan Petr.Dathenus”: zijn psalmen worden door velen beschouwd als “erbarmelijck werk”, ze “stooten” en zijn “ongemackelijck” in het lezen en zingen, ze zijn “doorgaens teghen de dichtmaet” en vol “lappen”, “stopwoorden” en “behulpselen om het rijm te vinden”. Het vaste gebruik van psalmen in de liturgie maakt het dus noodzakelijk dat er een psalmberijming is, maar de huidige berijming voldoet volgens de gebruikers zelf niet, met name vanwege de slechte dichterlijke kwaliteit.

⁸⁶ Zo blijkt uit een opmerking van Voetius in zijn *Politica Ecclesiastica*, weergegeven in: Luth, *Daer wert om 't seerste uytgekreten...*, 114.

⁸⁷ Worp, *Westerbaen*, 206.

Westerbaen geeft vervolgens een historisch interessant overzicht van oplossingen die kerkgangers en dichters tot dan toe bedachten. Kerkgangers die het Frans machtig zijn gebruiken het “Fransche Psalmboek”, niet alleen thuis maar “selfs onder het singhen in de Nederduytsche Kercke”. Dichters komen met nieuwe berijmingen, waarvan hij er 6 op hun oogmerk en dichterlijke merites beoordeelt.

Het werk van de Heer van St.Aldegonde, een vertaling uit het Hebreeuws “in duytsche rijmen op de gebruyckelijcke wijzen gestelt”, wil hij “haren loon en danck” geven vanwege de “groote langduyrigen arbeyd”, maar het werk is toch door de meesten “niet aengenoomen noch aengenaem gevonden” omdat het taalgebruik “niet vry en is van *saen, planteyt, &c.*” en een “oude maniere van spreekken *du bist, du hebst...*” bevat.

Camphuysens uitbreidingen bij de psalmen krijgen van Westerbaen het predikaat “treffelick werck”. Ze zijn echter niet geschikt voor liturgisch gebruik omdat het aantal zangversen afwijkt van Datheen en het werk niet voor alle lezers te begrijpen is “om dat den stijl van dese Uytbreydinge doorgaens kort, beknopt, bondig vol sinne-spreucken, wijse lessen en leeringen is”. Hoewel niet voor eenieder te gebruiken, vindt het werk volgens Westerbaen “sijne waerde by den verstandigen ende die des stofs ende kunsts machtig ende kundig zijn”. Over inhoud of dichterlijke kwaliteit dus geen negatief woord; een eer die de overige 5 berijmers in het voorwoord niet ten deel valt. Dit is des te opvallender gezien de ‘kerkelijk verdachte’ hoek waarin Camphuysens werk te plaatsen was. Voor Westerbaen was het kennelijk geen reden voor terughoudendheid.⁸⁸

De berijming van de “Heer Advocaat Fiscael Boey” uit 1648, die het zeer belangrijk had gevonden de woorden van de “nieuwe Oversettinge” nauwgezet te volgen, brengt Westerbaen tot een verhandeling over het karakter van poëzie. Wanneer gedichten “al te seer gelijcken aen den ongebonden stijl, die men prosa noemt”, gebeurt het wel dat deze “wat slap ende zeenuwloos vallen”. Dichten heeft echter een andere stijl dan proza en “vereyscht, benefens goede stellinge, kracht ende cieraed van woorden en aert van seggen om den lezer te leyden en te voeren, als ’t pas geeft, daer men hem hebben wil”. Daarbij staan echter “eenvoudige en naturelicke schoonheyd” voorop, “altijds geschickt en gepast nae de stoffe die men voor heeft”. Westerbaen formuleert zijn tekst als een betoog over poëzie in het algemeen; of hij het werk van Boey hiermee nu declassificeert als zijnde het tegenovergestelde van wat poëzie zou moeten zijn, blijft enigszins in het midden. Wel merkt hij op dat Boey mogelijk toch niet meer achter zijn eigen werkwijze staat, aangezien deze hem had laten weten al een totaal aangepaste versie van zijn psalter te hebben bereid.

Eenzelfde indirect oordeel valt de berijmingen van Revius en Van Heule ten deel. Sommige berijmers hebben geen geheel nieuw werk geschreven maar “Petrum Dathenum onder handen genomen ende hem verlappt, verklutst en verketelboet”. In het geval van Jacobus Revius was de bewerking zo ver gegaan dat bijna een nieuw werk was ontstaan. In Westerbaens optiek wil Revius dit “evenwel (...) doen passeren onder den naem van Datheni Psalmen om beter aengenomen te worden”; Westerbaen beticht Revius enigszins stekelig van een pragmatisch motief. Van Heule had Datheen ook “vercalefaetert, maer niet soo wijd en breed” als Revius; hij had zich beperkt tot wat “de smaeckelijckheyd onses tegenwoordigen tijdts soude mogen lijden”. Westerbaen schrijft hierover: “of nu dusdaenig lap-werck ende sulcke oud-maekkenieuwe Psalmen in de Kercke in te voeren de sachtste ende beste middel van veranderinge zy

⁸⁸Westerbaen was niet de enige in zijn tijd die openlijk het werk van Camphuysen positief beoordeelde; ondanks de openlijk ‘ketterse’ signatuur ervan was er kennelijk genoeg in zijn werk te vinden aan kwaliteit en ‘waarheid’ om hier openlijk aan te kunnen refereren. Dit deed in 1669 bijvoorbeeld Herman Witsius, leerling van Voetius en theoloog van de Nadere Reformatie; Witsius merkte over Camphuysens psalm 82 op dat die “vol pit en kracht was” en citeert elders zes psalmregels met de vermelding “Soet is het t’geene Kamphuysen in dergelijck een gelegentheydt eens songh” (citaten uit L. Strengholt, ‘Literatuur bij de ‘preciese’ hervormden. Over Herman Witsius en de literatuur van zijn tijd’, in: H.Duits e.a. (red.), *Een lezer aan het woord. Studies van L. Strengholt over zeventiende-eeuwse Nederlandse letterkunde* (Amsterdam 1998) 291-307, aldaar 293).

of niet, dat laet ick in sijn waerde.” De kritiek is indirect; het is met name de werkwijze van beide heren die het moet ontgelden zonder dat nu direct de berijmingen zelf worden aangevallen; je kunt je echter afvragen of de kwalificatie van een berijming als ‘verketelboete’ of ‘vercalefaeterde’ versie van Datheen wel neutraal genoemd kan worden.

De zesde berijmer, de Heer Iohan de Brune, pensionaris van Zeeland, had een geheel andere werkwijze gekozen; hij had in 1644 een psalter uitgebracht waarbij “de grondpsalmen van woord tot woord sonder kreucke of mincke” op melodieën waren gebracht, zonder rijm, maat of versvoet. Een tweede versie uit 1650 kende wel maat en versvoet maar nog steeds geen rijm. Deze werkwijze brengt Westerbaen tot een verhandeling over hoe berijming en oorspronkelijke tekst zich tot elkaar moeten verhouden. Net als Huygens is hij van mening: “daermen te scherp op de woorden staet daer verdwijnt den geest van den uytspreeck”. In de optiek van Westerbaen bestaat een berijming niet uit het rijmeloos op toon en maat brengen van een vertaling, maar moet “den sin en de meyninge van ‘tgeen hy navolgen wil” worden uitgedrukt in woorden en zegswijzen die natuurlijk klinken in de ontvangende taal. Daarbij moet men zich “niet al te superstitieuselijck ontsien het selve oock hier en daer door een paraphrase of wat breeder uytbreyinge of omschrijvinge te doen”. Ten aanzien van de psalmen van De Brune merkt Westerbaen ten slotte nog op dat ze zich slecht lenen voor liturgisch gebruik vanwege het van Datheen afwijkende aantal versregels.

De toelichting die Westerbaen vervolgens geeft op zijn eigen werk heeft dezelfde opzet als de bespreking van de andere berijmingen; hij bespreekt achtereenvolgens de vorm van zijn berijming, de bronnen waar hij zich op baseert en de dichterlijke vereisten.

Ook Westerbaen heeft zich gebonden aan “dichtmaat”, “wijsen” en het “selve getal van Zangh versen” zoals dat in de Franse en Nederlandse kerken gebruikelijk was, maar niet met het oog op kerkelijk gebruik: “Mijn oogh-merck was niet (mijne eezucht gingh oock noyt so verre) de kerck in te krijgen”. Aanleiding voor het schrijven was, naast de aansporing door vrienden, het eigen gebruik “als ick in die Heylige Gesangen des Konincklijcken Propheetes mijn geest al lesende of zingende al-te-met wilde vermaeken”.

Naast de voorgegeven vorm van Datheens berijming is voor Westerbaen de betekenis van de tekst leidend: “Voorts stond my wel te letten op den sin des Propheetes ende die wel te verstaen.” Hij gebruikt hiertoe de “nieuwe oversettinge des Bibels” maar merkt op dat de betekenis hierin soms duister blijft omdat het “Hebreeusch-duytsch” is of “verduytscht Hebreeusch”. Als “uytlegger om het vertolckte te verstaen” heeft hij daarom de Latijnse vertaling van het Hebreeuws gebruikt van Tremellius en Iunius en de aantekeningen van Hugo de Groot. Westerbaen maakt geen melding van bestudering van de grondtekst in het Hebreeuws.

Van belang is daarnaast, dat “dese Psalmen wel dienden gedicht te sijn met so een stijl die de ghemeene man oock konde verstaen, (indien sy oock in sodaniger handen mochten geraecken ende oock den sulcken dienstigh souden wesen) ende die evenwel niet laf noch krachteloos behoorde te sijn indien sy in de herten en zielen des Lezers of Zingers eenige beweginge of indruck, daer het behoorde, soude gheven.”

De genoemde criteria onderstrepen wat eerder in het voorwoord al duidelijk werd: dichterlijke kwaliteit is van groot belang maar moet ten dienste staan van de ‘sin’ van de tekst. Wel voegt poëzie iets extra’s toe; een goede stijl van dichten voegt aan het begrip van een tekst ook het affect toe, zorgt ervoor dat een tekst hart en ziel in beweging brengt. Hij citeert hier Boey die de berijming van Datheen als een hindernis ziet voor “ons van natuyren traegh gemoed” om zich te “verheffen uyt de laeghten tot den hoogen God”; het menselijk gemoed heeft hulp nodig en hier ligt een taak voor een dichter.

De voorgegeven vorm van Datheens berijming maakte de dichterlijke taak voor Westerbaen lastiger: hij merkt herhaaldelijk op dat de gebondenheid aan “seker getal van regelen” het dichten bemoeilijkt en merkt later bovendien op liever “uyt eigen lust en drift een gedicht te schrijven”. Dat hij zich dan toch in deze vorm wringt, doet vermoeden dat hij

kerkelijk gebruik dan misschien niet als eerste “oogh-merck” had, maar dit toch ook niet wilde uitsluiten. Dat hij al in de eerste regel van het voorwoord wijst op het liturgische gebruik van psalmen en diverse berijmingen onder meer beoordeelt op hun liturgische bruikbaarheid lijkt ook in deze richting te wijzen. Ook de waarschuwing waarmee hij zijn voorwoord afsluit, dat hij met drie sterretjes in zijn teksten aangeeft waar hij ten opzichte van de voorgegeven vorm het slotcouplet heeft uitgebreid, lijkt vooral op zijn plaats voor gebruik van de berijming in een situatie waarin tegelijk ook Datheen gezongen wordt, dus in de kerk.

2.2.3.1 Polemieck met Voorloper

Enkele maanden na het verschijnen van de psalmberijming verscheen het pamflet waarin een anonieme auteur, I.A.S., een felle reactie schreef op het voorwoord van Westerbaen.⁸⁹ De auteur toonde zich met name verstoord over Westerbaens kritiek op de andere berijmers; deze vond hij “vry wat odieuselick ten respecte van verscheyden goede, gequalificeerde en eerlijcke zielen”.⁹⁰ Met name de kritiek op beide Zeeuwse berijmers, Boey en De Brune, was hem verkeerd geschoten en hij pareerde deze met een flink aantal verwijten aan het adres van Westerbaen.⁹¹ Deze varieerden van kritiek op de titulatuur die Westerbaen voor zichzelf gebruikte (ridder &c, terwijl hij de naam ‘David’ op zijn titelblad zonder verdere aanduiding weergaf), het taalgebruik van Westerbaen dat vol zou zijn van “gedraeyde, en ghekreuckte manieren van segghen” en “woorden uyt Latijn” en waarin hij “buyten de Bybelsche maniere van spreekken” trad omdat hij zou hebben geleerd “datmen zyn wil met de eygenwoorden van den text niet doen en kan”⁹², tot aan de beschuldiging van “inclinatie tot de Sociniaensche Ketterye”⁹³, die er volgens de auteur toe had geleid dat de Staten van Holland Westerbaen een octrooi op zijn werk hadden ontzegd en zijn werk ter beoordeling aan de Theologische Faculteit van Leiden hadden gestuurd.

Westerbaen liet zich niet onbetuigd en antwoordde zeer uitgebreid. Hierop publiceerde de schrijver een tweede pamflet, ditmaal ondertekend met I.U.S., waarop Westerbaen vervolgens met een laatste repliek het debat besloot. Met name de antwoorden van Westerbaen vormen een onderstreping van de bedoelingen van de berijmer, zijn persoonlijke opvattingen en zijn manier van werken. Ze tonen hem bovendien als een beeldende en gepassioneerde redenaar die over de nodige retorische en logische vaardigheden beschikte.

De meest felle beschuldiging uit het pamflet, het “odieuselick” bejegenen van de andere berijmers en hun werk, wordt door Westerbaen ten stelligste ontkend. Hij wijst de anonieme auteur, die hij ‘Voorloper’ noemt, erop dat deze zijn werk niet goed heeft gelezen maar ook het werk van de berijmers niet die hij meent te moeten beschermen: de kritische opmerkingen over Datheens berijming bijvoorbeeld zijn niet van hem afkomstig (“ ’t is mijn segghen niet”)⁹⁴ maar van deze berijmers of van kerkgangers. Westerbaen neemt en passant de gelegenheid te baat

⁸⁹ De volledige titelgegevens van de twee strijdschriften van Voorloper (een verkorting van de naam ‘Van Vondelen Voorloper’ die I.A.S. in de titel van zijn eerste strijdschrift vermeldt en die Westerbaen voor hem hanteert) en de twee reacties van Westerbaen hierop worden vermeld in de literatuurlijst. Aan deze vier titels wordt in de scriptietekst in verkorte versie gerefereerd als: ‘Overwegende den Sin’ (eerste geschrift van Voorloper), ‘Boden-Brood’ (reactie Westerbaen op eerste geschrift), ‘Drinck-gelt’ (tweede geschrift van Voorloper) en ‘Valsche munt’ (reactie Westerbaen op tweede geschrift).

⁹⁰ Voorloper, *Overwegende den Sin*, 4.

⁹¹ Het was met name deze verdediging van de Zeeuwse berijmers die Westerbaen tot de theorie bracht dat de anonieme auteur Mr. Pieter van Geldre was (Westerbaen, *Valsche munt*, 17); dit was een Zeeuw die naar zijn idee “danck wilde behalen” bij de heren Boey en De Brune, in de hoop dat dit hem “dienstigh conde wesen in de Provincie van Zeeland”; Westerbaen, *Boden-Brood*, 56. De initialen van Voorloper, I.A.S., waren zijns inziens een afkorting voor ‘Ick Autheur Self’.

⁹² Voorloper, *Overwegende den Sin*, 6.

⁹³ *Ibidem*, 6.

⁹⁴ Westerbaen, *Boden-brood*, 11.

om daar nog eens uitgebreid uit te citeren. Dit lijkt uitgebreider dan nodig; is dit een extra sneer naar Voorloper of een extra hint aan de lezer om de oude berijming “Dat heen” te sturen?⁹⁵ Ten aanzien van de andere berijmers geeft Westerbaen aan dat hij over hun werk geen oordeel heeft geveld; hij heeft Boey bijvoorbeeld “niet getaxeert noch zijn werck geimprobeert”⁹⁶; hij heeft “niet geseyt dat ick het werck van D.Revius in zijne waerde laet: daer spreek ick niet van: maer heb gheseyt / dat ick in zijne waerde liet of het de sachtste en beste middel van veranderinghe zy”⁹⁷; en over de Brune’s psalmen merkt hij op “ick heb selfs niet gheseyt ofse my ghevallen of niet / veel min gheseydt waerom. Mijn oordeel heb ick over sijne Psalmen niet ghegeven”.⁹⁸

Westerbaen wijst Voorloper in alle gevallen op de precieze letter van zijn voorwoord en geeft hem daarbij een lesje in logica.⁹⁹ Hoewel Westerbaen zijn lezers daarbij imponeert met zijn retorische en taalkundige vaardigheden blijft hier en daar de vraag of deze strijd over de ‘letter’ van voorwoord en pamflet geheel recht doet aan de bezwaren die Voorloper formuleert over de ‘geest’ van het voorwoord; Westerbaen wekt op zijn minst de suggestie een kritische beschouwing te geven¹⁰⁰, een effect waarvan hij zich als geschoold redenaar bewust moet zijn geweest.

Op de kritiek van Voorloper op zijn beeldende taalgebruik, dichterlijke principes en tekstgetrouwheid antwoordt Westerbaen: “Ende wat voorts aengaet dat mijn werck vol is van methonomen ende allegorien/ wat valt daer op te seggen? Men plagh sulcx ende de tropos, figuras & schemata rhetorica voor yets fraeys en cierlijcks in redenen en schriften te oordeelen.”¹⁰¹ Zelfs de psalmen zijn vol van deze stijlfiguren, aldus Westerbaen. En dat deze “al buyten den text waeren / wat waer daer in met reden te berispen als sy sodanigh sijn dat sy den sin van dien ende de meeninge des herten klaer en krachtig uytdrucken? Oock had ick niet voorgenomen den text van woord tot woord over te setten / maer den overgesetten text der Psalmen op rijm te brengen in klare en gangbare nederduytsche tael/ niet in verduytscht Hebreus of Hebreus duytsch.”¹⁰² Consequent onderstreept Westerbaen hier dezelfde principes als in zijn voorwoord: van belang is de correcte weergave van de zin van de tekst, op een krachtige wijze en in goed Nederlands;¹⁰³ daarnaast moet poëzie ook gekenmerkt worden door “kracht ende cieraed van woorden”.

De slordigheden in het taalgebruik die Voorloper meent aan te kunnen wijzen in Westerbaens berijming zijn voor Westerbaen aanleiding om de auteur een lesje in taalkunde en grammatica te geven; over de “uytheemse” woorden in zijn berijming meldt hij zijn criticus

⁹⁵ In zijn voorwoord had Westerbaen opgemerkt dat sommigen wensten dat Datheens psalmen “Dat heen en uyt de kercken gedreven waren”.

⁹⁶ Westerbaen, *Boden-brood*, 17.

⁹⁷ Ibidem, 24. De ontkenning dat hij “Revius’ werk in zijn waarde laat” is op zichzelf een opvallende formulering; half en half wordt hier alsnog de suggestie van een oordeel gewekt!

⁹⁸ Ibidem, 34.

⁹⁹ Zo wijst Westerbaen erop dat zijn opmerking naar aanleiding van De Brune’s werk, dat gedichten “soms wat slap en zenuwloos” worden als ze teveel lijken op proza, op te vatten is als de major in een syllogisme: daar deze geen universele waarheid betreft, valt hier nooit een logische conclusie uit te trekken voor een minor, het individuele geval. Deze opmerking kan dus logischerwijs niets zeggen over De Brune’s psalmen.

¹⁰⁰ Niet alleen bij Voorloper maar ook bij latere literatuurhistorici heeft het idee post gevat dat Westerbaen met zijn voorwoord kritische noten plaatst bij het werk van zijn collega’s, zoals bijvoorbeeld bij Worp: “Hij geeft in de voorrede op welke fouten, naar zijne meening, de psalmberijmingen (...) aankleven.” (Worp, *Westerbaen*, 200).

¹⁰¹ Westerbaen, *Boden-Brood*, 22.

¹⁰² Ibidem, 23.

¹⁰³ De iuxtapositie van “sien van dien (tekst)” en “meeninge des herten” kan de indruk wekken dat hier twee onderscheiden zaken worden bedoeld, als zou de gezindheid van het hart los van de betekenis van de tekst een tweede kennisbron vormen; dit lijkt mij echter niet waarschijnlijk, gezien het feit dat Westerbaen met instemming Boey citeert die spreekt van “ons van natuyren traegh gemoed”, dat zich zonder hulp niet gemakkelijk tot God kan verheffen.

“datter veele zijn die den tijd/ de gewoonte/ en ’t gebruyck tot duytsche woorden gemaect hebben”¹⁰⁴; ten aanzien van eventuele “gedraeyde, en ghekreuckte manieren van segghen” wijst Westerbaen erop dat er in de Republiek nog steeds geen eenheidstaal is; een woord dat in één deel van het land onbekend is, kan wel “soo inde eende of d’andere Nederduytsche Stad of plaetse gebruyckt werden”¹⁰⁵; dat dichters ook wel eens een nieuw woord bedenken, is een gegeven maar dient niet veroordeeld te worden, want “Soodanige werdender dagelijcx ghemaect in onse tale ende bysonder by den Poeten /die men doch Dichters noemt / ende in wien het soo vreemd niet en is dat sy altemet een nieuw woord dichten. So hebben oock de Latijnse Poeten gedaen.”¹⁰⁶; ten aanzien van samentrekkingen zoals “daen” voor “daden” of verkortingen zoals “vrind” voor “vriend” benadrukt Westerbaen dat het gaat om gangbaar taalgebruik dat door niemand als “quaet duyts”¹⁰⁷ kan worden betiteld; opvallend is ten slotte ook zijn verweer tegen de beschuldiging dat het plaatsen van een adiectivum achter een substantivum “quaed en Geuse-Lied-Boeckachtich duyts” is en veelvuldig in zijn berijming te vinden is; Westerbaen benadrukt dat hij er altijd naar streeft “klaer te schrijven ende de naturelijckste maniere meest te volgen” en dat hij daarom merendeels de gangbare volgorde kiest waarbij het adiectivum voorop staat. Soms echter heeft plaatsing achteraan een specifieke reden: “Het heeft dan een aert van onderscheyd te willen maecken tusschen het eene ende het andere/ ende een maniere van uytlegginge/ so dat daer al swijgende een comma verstaen werdt achter het substantivum”; en verderop “so hebben de adjectiva als sy nae de substantiva staen eene verswegen kracht ende emphasis.”¹⁰⁸

De uitgebreide replek van Westerbaen op alle taalkundige verwijten geeft een interessante blik op de ontwikkeling van de Nederlandse taal in de 17^e eeuw; onder meer blijkt hieruit dat van een uniforme taal nog geen sprake was. Lang werd aangenomen dat de Statenvertaling een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de vorming van een standaardtaal en dat zij hierin een voortrekkersrol heeft gehad. De discussie die Westerbaen hier voert met zijn opponent, 19 jaar na het verschijnen van SV, lijkt dit niet te ondersteunen.¹⁰⁹ Ook de verschillen in spelling en taalgebruik tussen de drie berijmers die in deze scriptie centraal staan en tussen hen en de Statenvertaling, wijzen hier niet op. Belangrijker voor de onderzoeksvraag is echter dat Westerbaen zich nadrukkelijk wil profileren als een dichter die zijn woorden bewust kiest en ook bij alle beeldspraak en kleurrijke taal hecht aan correct gebruik van taal en grammatica in de ontvangende taal.

Interessant voor de scriptievraag is Westerbaens replek op de beschuldiging van een “Sociniaensche inclinatie” die onder meer een octrooi op de berijming onmogelijk zou hebben gemaakt.¹¹⁰ Westerbaen verduidelijkt wat er is gebeurd rondom het octrooi: de aanvraag hiervan bij de Staten van Holland was alleen gebeurd ten faveure van de drukker die wilde voorkomen dat de berijming door een concurrent in een goedkopere versie zou worden nagedrukt, wat de drukker kennelijk al eens was overkomen. Dat de Staten besloten om de berijming voor te leggen aan de Theologische Faculteit te Leiden deden zij “uyt haer souveraine

¹⁰⁴ Westerbaen, *Boden-Brood*, 42.

¹⁰⁵ Ibidem, 45.

¹⁰⁶ Ibidem, 46.

¹⁰⁷ Ibidem, 47.

¹⁰⁸ Ibidem, 51.

¹⁰⁹ Deze observatie komt overeen met wat etymologe Nicoline van der Sijs hierover zegt; zij stelt dat de grote invloed van SV op de vorming van de standaardtaal een mythe is. Op de spelling en de meeste grammaticale kwesties had SV geen blijvende invloed omdat zij reeds in de tijd van ontstaan archaisch was en afweek van wat gebruikelijk was; zo werd bijvoorbeeld de veelbesproken slot-*e* in ‘Heere’ reeds in die tijd als ouderwets ervaren. De standaardisering van de taal was ten tijde van SV wel al aan de gang, maar SV is hierbij op zijn hoogst in een aantal gevallen navolger geweest maar geen initiator: N. van der Sijs, ‘De invloed van de Statenvertaling op de vorming van de Nederlandse standaardtaal’, in: N. van der Sijs (red.), *Leeg en ijdel. De invloed van de bijbel op het Nederlands* (Den Haag 2005) 39-59.

¹¹⁰ Voorloper, *Overwegende den Sin*, 6.

macht en autoriteit. Sy seyden daer gheen redenen by: veel min dat sy dat deden (...) om dat sy bewust waren van des Ridders inclinatie tot de Sociniaense ketterye. Ick dencke dat hare Ed.Gr.Mog. onder hare hoochwichlige landsaken sich dapper daer mede bekommeren om kennisse te nemen van des Ridders inclinatie / die achter de Loosduynsche heuveltjes ghedoocken in sijne eensaemheyd leeft.”¹¹¹ Omdat dit proces enige tijd in beslag zou nemen en de drukker op korte termijn uit de kosten wilde komen, heeft hij het verzoek om het octrooi ingetrokken, aldus Westerbaen. Een oordeel van de professoren over zijn berijming had hij echter niet gevreesd, “als daer toe gebruyckt hebbende de nieuwe oversettinge ende de hulp der getrouwste en beste uytleggers”.¹¹² Wat de achtergrond is van de beschuldiging van “Sociniaense ketterye” meent Westerbaen wel te weten: “Maer ick sal u seggen waer het u eygentlijck schort. Ghy / en andere/ sijt jalours en nijdigh om dat mijn Psalmboek meer getrocken is in seven weecken als van sommiger anderen na seven jaren”.¹¹³

Voorloper laat zich hierdoor echter niet afschrikken en herhaalt in het tweede pamflet zijn beschuldiging, ditmaal met een concrete verwijzing naar Westerbaens berijming van de psalmen 67 en 51.¹¹⁴ Westerbaen geeft hierop aan dat psalm 67 geen enkel punt bevat waarover socinianen disputeren; ingeval van psalm 51 zou dit alleen vers 7 kunnen zijn waar de vraag is “of de Propheet daer van de Erfsonde spreekt of niet”. Maar hierover zegt Westerbaen: “Selfs alle die het point van deselve staende houden / sijn van dat verstand niet dat dese passage daer van te verstaen is”. En verder: “Ick heb dese plaetse oock niet uytgeleyt noch geseyt of sy te verstaen is *de peccato originali* of *de peccatis actualibus* van de Erfsonde, of van de sonden die men selfs begaet. Ick laet de theologanten daer over disputeren / ende laet de uytlegginge aen haer: mijne Rijmen en woorden / dien aengaende/ zijn of de selve of van eenen sin met den tekst van dit vers / ende van den inhoud des Psalms.”¹¹⁵ Voor een zo overtuigd en openlijk remonstrant als Westerbaen is een dergelijke ‘neutrale’ positie, zowel hier als ook in het algemeen in de rest van zijn verweerschriften, wel opvallend (hoewel de formulering “Selfs alle die het point van deselve staende houden...” wel doet vermoeden dat Westerbaen zich niet onder degenen schaaft die ‘het punt van de erfsonde staende houden’); socinianisme wijst hij wel nadrukkelijk af, maar tot een positionering tegenover contraremonstranten laat hij zich in deze teksten bijvoorbeeld niet verleiden. Het kan betekenen dat hij zichzelf hierin beperkt om zo dicht mogelijk bij de brontekst te blijven; gezien zijn stellingname elders dat de woorden van de tekst soms uitleg behoeven en het trage menselijk gemoed de aansporing van een dichter nodig heeft, zou het echter in dit geval wel eens een tactische keuze kunnen zijn om gebruik in de “Nederlantsche Gereformeerde kercken” niet uit te sluiten.

De discussie op zichzelf is informatief ten aanzien van psalm 51: kennelijk waren er zeer diverse interpretaties mogelijk van de psalm en gold de keuze van de berijmer als één van de ijkpunten waaraan zijn rechtzinnigheid kon worden afgemeten. Of Westerbaen inderdaad in psalm 51 iedere interpretatie achterwege heeft gelaten, zal een analyse van de psalm uitwijzen.

2.2.4 Lofdicht

Naast titelbladen en voorwoord is er ten slotte een lofdicht voor de berijming gevoegd van de hand van W. de Groot.¹¹⁶ Het is een gedicht van 7 coupletten; de eerste zes coupletten hebben

¹¹¹ Westerbaen, *Boden-Brood*, 39-40.

¹¹² Ibidem, 40.

¹¹³ Ibidem, 31.

¹¹⁴ Voorloper, *Drinck-gelt*, 7.

¹¹⁵ Westerbaen, *Valsche munt*, 9.

¹¹⁶ Willem de Groot (1597-1662), broer van Hugo de Groot, was advocaat en bekleedde enige tijd de functies van raad en advocaat van Prins Frederik Hendrik en Willem II. Hij was daarnaast een bescheiden dichter van Latijnse en Nederlandse verzen. Westerbaen was bevriend met zowel Willem als Hugo de Groot. Bron: A.J. van

vier regels, het laatste couplet twee. De Groot bezingt daarin de lof op David, “den Man na Godes hert”¹¹⁷ (couplet 1) en het psalter, “Gods wonder-werck” waarin lofprijzing, vreugde en troost te vinden zijn (couplet 2); hij schetst dat er altijd vertalers van de psalmen zijn geweest, in het Latijn, Frans en Duyts, en later ook berijmers, sommigen ‘na sin des Joodschen taels’, anderen die het werk ‘wat breeder uyt verbreyden’ (couplet 3, 4 en 5); de laatste twee coupletten zijn gewijd aan Westerbaen, die hij de lof toezwaait dat deze “raeckt met kracht de siel, en vleyt met konst de ooren / en singht op soeten toon het gunt dat David spreekct / Hy troost, hy danckt, hy looft, hy sucht, hy bid, hy smeeckt / en toont hem noyt verflaeuw, maer doet altijd sijn beste”.

De verschillende berijmingen waar De Groot op zinspeelt, hebben zijns inziens allen hun eigen merites¹¹⁸; in het geval van Westerbaen lijkt de lof met name de zoetvloeiendheid en het verklanken van de gemoedsbewegingen in het psalter te betreffen. In al zijn bondigheid lijkt deze lofprijzing echter meer te zeggen: wanneer De Groot in zijn tweede couplet het psalter prijst vanwege de gemoedstoestanden die men hierin bezongen ziet en vervolgens Westerbaen de lof toezwaait dat hij in het weergeven van “dat David spreekct” zo’n diversiteit aan emoties weet te verklanken, is dit op te vatten als de lof, dat Westerbaen hiermee de ‘sin’ van de tekst goed weergeeft. Het lofdicht lijkt derhalve precies te onderstrepen wat Westerbaen in het voorwoord belooft: een berijming waarin “den sin wel getroffen” is maar die “evenwel niet laf en krachteloos” is.

2.3 Analyse van de berijmde psalm

In zijn voorwoord noemt Westerbaen als primaire bron voor zijn werk “de nieuwe oversettinge des Bibels”.¹¹⁹ Voorzover deze onduidelijkheden opleverde, gebruikte hij daarbij het commentaar van Franciscus Iunius en Emanuel Tremellius¹²⁰ en de aantekeningen van Hugo de Groot als “tolck” en “uytlegger”.¹²¹ Van het gebruik van de Hebreeuwse grondtekst maakt hij nergens melding. Gezien zijn vroegere theologische studie lijkt het niet onaannemelijk dat hij wel kennis had van het Hebreeuws maar deze (niet voltooide) studie lag inmiddels al 36 jaar achter hem en zijn biografie en werken laten geen sporen zien van omgang met Hebreeuwse teksten. Dat hij de grondtekst nergens als bron benoemt, is in dit geval dan ook reden om deze bij een bronnenanalyse buiten beschouwing te laten¹²².

der Aa, ‘Willem de Groot’, in: A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (Deel 7) (Haarlem 1862) 466-468.

¹¹⁷ De formulering die Samuël tegenover Saul gebruikt voor David, 1 Sam 13: 14. Kennelijk een soort vaste formulering; Bruno verwijst in zijn voorwoord een half jaar later eveneens naar “de Man na Godts hert”.

¹¹⁸ Dat De Groot het berijmen van “de Joodschen taels” als andermans eigenheid benoemt, lijkt een indicatie dat Westerbaen de grondtaal zelf niet als bron heeft gebruikt.

¹¹⁹ Daar waar in het vervolg van dit hoofdstuk Westerbaen wordt geciteerd zonder onderbouwing van het citaat in een voetnoot, betreft dit een verwijzing naar Westerbaens voorwoord.

¹²⁰ In de lopende tekst verder verkort Iunius/Tremellius genoemd of I/Tr.

¹²¹ Emanuel Tremellius (1510-1580) en Franciscus Junius (1545-1602) waren hoogleraren in Oosterse talen; gezamenlijk hebben zij een Latijnse vertaling uit het Hebreeuws van het oude testament uitgegeven die van 1576 tot 1579 in vijf delen verscheen. Het werk werd alom als gezaghebbend beschouwd en is één van de bijbelvertalingen die door de vertalers van de Statenvertaling is gebruikt. Hugo de Groot (1583-1645) was een veelzijdig geleerde, zowel letterkundige als jurist. Hij schreef vele historische en juridische werken en gedichten en na 1640 ook commentaren op bijbelboeken. Vanwege zijn steun aan de Arminianen, begin 17^e eeuw, heeft hij enige tijd gevangen gezeten. Van beide commentaren worden de volledige titelgegevens in de literatuurlijst vermeld. Bronnen: J.P. De Bie en J. Loosjes, ‘Franciscus Junius’, in: J.P. De Bie en J. Loosjes (red.), *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* (Deel 4) (’s-Gravenhage 1931) 604-616; P.J. Blok, ‘Groot, Huig de’, in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Deel 2) (Leiden 1912) 523-528.

¹²² Westerbaen, *Boden-Brood*, 40.

Het voorwoord maakt duidelijk dat Westerbaen zich eveneens op het werk van collegaberijmers heeft georiënteerd. Ook in zijn polemieek met Voorloper blijkt zijn kennis van dit werk. Hoewel Westerbaen deze berijmingen niet als directe bronnen opvoert, is het niet ondenkbaar dat het werk van deze voorgangers op enig moment tot inspiratie strekte. Om na te gaan of en in hoeverre dit het geval is, zullen ook kort de overeenkomsten worden onderzocht met de werken van Marnix, Camphuysen, Boey, Revius, De Brune en Datheen¹²³.

Westerbaen toonde zich een scherp criticus ten aanzien van de dichtelijke kwaliteiten van collega's en hun weergave van de "sin" van de tekst. Analyse van zijn dichtwerk en de parafrases en toevoegingen van zijn hand moet duidelijk maken wat er over zijn eigen werk op dit punt gezegd kan worden.

2.3.1 De verhouding van Westerbaens berijmde psalm tot zijn bronnen

2.3.1.1 Verhouding tot Statenvertaling en commentaren

Westerbaen wilde geen bestaande berijming bewerken of een vertaling "op toon en maet brengen" maar streefde naar een "aerdighe welgerymde Navolginge". Toch wordt bij hem praktisch de gehele tekst van SV teruggevonden, hetzij naar letterlijke bewoording, hetzij geparafraseerd.

Enkele regels of woorden ontbreken geheel. Net als bij collegaberijmers ontbreekt het opschrift (vers 1 en 2). Twee versregels worden bij Westerbaen niet of nauwelijks herkenbaar teruggevonden: SV 6b, waar 'gedaen dat quaet is in uwe oogen' een herhaling vormt van 'tegen u heb ick gesondicht' uit SV 6a, ontbreekt geheel; en tegenover SV 21b, het 'brant-offer, ende een offer dat gantsch verteert wort' schrijft Westerbaen een parafrase over 'reuck' van 'wieroock-vaeten' (W X, 3-4) waarin de originele tekst niet te herkennen is. Hier en daar blijven enkele losse begrippen onberijmd, zoals 'in 't binnenste van my' (SV 12b), 'Heylig' bij Geest (SV 13b) en 'vrymoedig' bij geest (SV 14b). Daarnaast zijn de regels 6cd en 8ab dusdanig geparafraseerd dat aspecten van de brontekst hierin niet terugkeren.

Grote overeenkomsten in bewoordingen wordt bij ongeveer 25% van de versregels van SV aangetroffen (wat voor Westerbaens berijming neerkomt op 15% van zijn versregels). Aanpassingen zijn dan alleen nodig voor het metrum:

SV 6a:	Tegen u, u alleen, heb ick gesondicht,
W II, 5:	Héer / tegen ú alléen heb íck misdáen/

Het invoegen van de aanhef 'Heer' en het veranderen van het woord 'sondichen' in 'misdáen' is een goed metrum ontstaan waarbij de melodieaccenten precies op de cruciale woorden uit de brontekst vallen.

In het overgrote deel van de gevallen parafraseert Westerbaen echter, soms dicht aansluitend op de originele bewoordingen, soms met een grotere vrijheid; het adagium uit het voorwoord dat men zich niet "al te superstitieuselijck" moet ontzien om "het selve oock hier en daer door een paraphrase of wat breeder uytbreydinge of omschrijvinge" weer te geven, wordt ruim toegepast.

¹²³ Alleen de berijming van Van Heule heb ik niet kunnen vinden; deze is in de vergelijking noodgedwongen buiten beschouwing gebleven. Titelgegevens van de overige berijmingen worden in de literatuurlijst volledig weergegeven.

Al in de eerste strofe wordt veel duidelijk over Westerbaens manier van berijmen:

SV 3a-b: Zyt my genadich, o Godt, nae uwe goedertierenheyt:
delcht mijne overtredinge uyt, nae de grootheyt uwer barmherticheden.

W I, 1-4: Ó Goede Gódt / ontfermt u én ontslúyt
Hét grondloos Wél van úw barmhértighéden;
Eén zwaer gewícht van sónden drúckt mijn léden:
Schrápt mijnen náem uyt díjnen schúld-boek úyt.

Met de aanhef ‘Goede Godt’ parafraseert Westerbaen het meer formele ‘goedertierenheyt’ en geeft hij de aanhef een persoonlijker karakter. Het allitererende ‘ontfermt u en ontsluit’ vult in een vlotte cadans de eerste regel aan, waarna zich dan in alle breedte de prachtige omschrijving ‘grondloos¹²⁴ Wel van uw barmhertigheden’ ontvouwt. Deze krijgt vervolgens een krachtige tegenhanger in het ‘zwaer gewicht van sonden’ dat op de ‘leden drukt’; bij de schildering van het fysieke effect van schuldgevoel lijken de ‘verbrijzelde beenderen’ uit SV 10b al in gedachten. De vierde regel ten slotte parafraseert de bede die nog rest uit SV3a-b, de bede om het ‘uytdelchen’ van de overtreding; Westerbaen gebruikt hiervoor een beeld dat aansluit bij de koopmansgeest van de Gouden Eeuw, het schrappen van ‘mijnen naem uyt dynen schuldboek’.¹²⁵ Het woord ‘dijnen’ loopt al vooruit op de erkenning die de psalmist in SV 6a geeft ‘Tegen u, u alleen, heb ick gesondicht’. De vervanging van de frase ‘uytdelchen van overtredingen’ door het ‘schrappen van schuld’ past Westerbaen later ook toe bij de berijming van SV 11b (W V, 4). Ten aanzien van zonden spreekt hij wel over de ‘reiniging’ van de zondaar hiervan, of over het ‘vergeten’ ervan door God, maar nooit over ‘uitdelgen’; de zonden blijven dus bestaan, maar de wens wordt geuit dat deze niet meer worden toegerekend en dat de schuld en straf die hieruit voortkomen, worden gewist. Deze gedachtegang is niet onlogisch en het beeld wordt nog krachtiger: de vergeving en de aanleiding voor deze vergeving blijven naast elkaar bestaan. In het openingsvers geeft de berijmer direct zijn visitekaartje af: hij wijdt aandacht aan begrijpelijkheid, herkenbaarheid en fraai taalgebruik, hij maakt goedlopende zinnen met een goed metrum, gebruikt een persoonlijke toonzetting, brengt verbanden aan tussen regels in de berijming en geeft een eigen wending aan de gebruikte beelden.

Westerbaen sluit met zijn uitbreidingen en parafrases aan op bewoordingen en beelden uit de brontekst maar voegt ook vaak originele elementen of beelden toe:

SV 11a-b: Verbercht u aengesicht van mijne sonden:
ende delcht uyt alle mijn ongerechticheden.

W V 1-4: Kéer uw gesícht van míjne mínsdaed wíjt:
Zý koome nóyt weeróm voor ú gedáchten:
Dóe haer in dés vergéetens póel versmáchten;
Schéld my de schúld en óock de stráffe quíjt.

¹²⁴ Het Middelnederlandsch Woordenboek geeft bij het woord ‘grondeloos’ de betekenis ‘zonder grond’, ‘zonder peil’, ‘onuitputtelijk’. Een betekenis als ‘zonder aanleiding of grond’ wordt hierbij niet vermeld (digitale versie van het woordenboek op de website van de Geïntegreerde Taalbank: www.gtb.inl.nl, 17 juli 15).

¹²⁵ Volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal is een schuldboek een “koopmansboek, dat een overzicht geeft van schulden en vorderingen”, een woord dat in zwang was in de Gouden Eeuw (Aldus weergegeven in de digitale versie van het woordenboek op de website van de Geïntegreerde Taalbank: www.gtb.inl.nl, 17 juli 15). De aanleiding om het beeld van een geschreven document te gebruiken, zou ontleend kunnen zijn aan SV, die bij ‘uytdelchen’ (SV 3b) verwijst naar Kol 2: 14, waarin sprake is van het ‘uitwissen van een handschrift dat tegen ons was’.

Bij de parafrase ‘het verdwijnen van misdaden voor u gedachten’ (W V 2) lijkt de inspiratie ontleend aan een tekst waar SV in haar uitleg naar verwijst, Ps 109:14-15, waar de zonden der voorvaderen bij God ‘in gedachtenis’ blijven. Bij het beeld van de ‘poel’ uit de derde regel kunnen de natuurbeelden uit SV’s referentietekst Jes 44:22 een verre inspiratie hebben gevormd, waar God de overtredingen van Israël uitdelcht ‘als een nevel’ en haar zonden ‘als een wolk’; ook past hier de voorstelling van de edelman Westerbaen die zoveel van zijn tijd in de vrije natuur doorbracht. Het ‘uytdelchen van ongerechtigheden’ wordt net als in W I, 4 vervangen door ‘kwijschelden van schuld en straf’.

De medicus en logische denker Westerbaen lijkt aan het woord in de dichterlijk fraai uitgewerkte beeldspraak rondom het ‘openen van lippen’ uit SV 17. Op de bede om verlossing van bloedschulden in SV 16ab volgt:

SV 16c-17b: so sal mijne tonge uwe gerechticheyt vrolick roemen.
Heere, opent mijne lippen:
so sal mijn mont uwen lof verkondigen.

W VII 7-8: Só sal uw lóf met óngetémde vloéd
Haést uyt mijn síel langs míjne líppen vlieten.

W VIII:1-4: Míjn tongh is strám / mijn mónd is ín de klém /
Íck ben als stóm door ’t knéllen míjner sónden:
Óntsluytse / Héer / op dát ick mágh verkónden
Úw goedighéyd met ónvermoéyde stém.

Westerbaen werkt het beeld van de gesloten mond uit met gebruikmaking van alle woorden die de brontekst geeft, ‘lippen’, ‘mond’ en ‘tong’ maar wisselt hun volgorde. De opeenvolging van de korte woorden ‘stram’, ‘klem’ en ‘stom’ met hun gesloten lettergrepen en allen eindigend op ‘-m’, versterkt het beeld van de gesloten mond en het beknelde gevoel van de zondaar. Ten opzichte van de brontekst lijkt Westerbaen het beeld logisch aan te scherpen; waar SV 16c de ‘tong’ al laat spreken, terwijl in 17ab de lippen pas geopend worden, laat Westerbaen de lof in VII 7-8 ‘langs mijne lippen vlieten’, als onhoudbaar ontsnappend aan de nog passieve lippen. Pas in VIII 3 wijzigt hij het subject naar de ‘ik-persoon’. Het creatieve gebruik door de berijmer van de brontekst is ook zichtbaar in de weergave van SV 16c en SV 17b: net als in de brontekst wordt hier een parallelie gecreëerd tussen ‘uw lof met ongetemde vloed’ (W VII 7) en ‘uw goedigheyd met onvermoeyde stem’ (WV VIII 4). De ‘lof’ uit SV 17b is daarbij metri causa naar voren gehaald (naar VII 7), terwijl de ‘gerechticheyt’ uit SV 16c in de tweede formulering gevonden wordt in de parafrase ‘goedicheyt’ (VIII 4), waarmee Westerbaen wederom een meer formele term vervangt. Deze ‘goedicheyt’ krijgt dan vervolgens in de zinsconstructie een inhoudelijk accent mee door de plaatsing vooraan in de zin.

Wanneer een parafrase meer naar de geest is dan naar de letter, wordt soms een inhoudelijk verschil zichtbaar ten opzichte van de brontekst:

SV 10a-b: Doet my vreuchde ende blijtschap hooren;
dat de beenderen sich verheugen, [die] ghy verbrijselt hebt.

W IV, 5-8: Géef dat mijn géest sich wéderóm verblý/
Néem van my wégh den ángst die mý doet quíjnen/
Máeck mijn gemoéd van ‘t stáedigh wroégen vry;
Ván ‘t wroegen/ dát mijn spíeren doét verdwíjnen.

Het enigszins afstandelijke ‘horen van vreugde en blijdschap’ wordt geparafraseerd tot de ervaring van het ‘zich verblijden’ door de ik-persoon. Het beeld van de door God verbrijzelde

beenderen heeft plaatsgemaakt voor angst die doet kwijnen en wroeging die spieren laat verdwijnen; de fysieke effecten zijn een inherent gevolg van het menselijke gevoel van wroeging en angst. Hoewel hierin een relatie tot Gods handelen meegedacht kan worden (aangezien het schuldbewustzijn in de psalmtekst de vorm heeft van een reactie op een aanzegging door God) vermijdt Westerbaen hier een al te mechanische voorstelling van de ingrijpende hand van God. In de combinatie van wroeging en angst lijken de commentaren door te klinken van SV en Iunius/Tremellius bij 10b: SV spreekt hier over de smart als gevolg van de “bootschap uwer gramschap” en Iunius/Tremellius vermelden hier over de ik-persoon: “*quem tu severissime atteris tum conscientia gravissime peccati mei, tum horrore judiciorum quae denuncias mihi*”.

Wanneer de brontekst vragen oproept, neemt Westerbaen zoals in zijn voorwoord aangekondigd de commentaren ter hand. Daarbij valt op dat hij doorgaans niet kiest voor een veralgemenisering of spiritualisering van moeilijk inzichtelijke tekstfragmenten, maar kiest voor concrete, goed begrijpelijke en logische beelden, waarbij hij soms aspecten uit de brontekst onberijmd laat. In enkele gevallen gaat hij terug naar de historische context die de psalm volgens het opschrift heeft, de geschiedenis van David. Hierin blijken de aantekeningen van De Groot een rol te spelen, zoals bijvoorbeeld bij de berijming van SV 6:

SV 6a-d: Tegen u, u alleen, heb ick gesondicht,
 Ende gedaen dat quaet is in uwe oogen:
 op dat ghy rechtveerdich zijt in u spreken,
 [ende] reyn zijt in u richten.

W II, 5-8: Héer / tegen ú alléen heb íck misdáen/
 Ván u alléen heb íck de stráf te dráegen/
 Díjn hoogh gerícht en kán ick níet ontgáen
 Áls ‘t u gelíeft de kóníngén te dáegen.

De rol van SV 6cd in het geheel is niet geheel duidelijk, vooral door de inleidende woorden ‘op dat’. Westerbaen neemt deze zinsconstructie niet over maar parafraseert de verzen 6cd tot een ander en beter begrijpelijk beeld in W II 7-8. Hij leidt dit in met een inventief geconstrueerde tweede versregel: naar analogie van de brontekst creëert hij hier een parallelisme met de eerste versregel, echter niet met een parafrase op het woord ‘gesondicht’ (zoals SV in 6b met ‘dat quaet is in uwe oogen’) maar door een variatie op het gedeelte ‘tegen u alleen heb ik...’. Door deze regel te laten eindigen op ‘straf draegen’ slaat Westerbaen een logische brug naar zijn volgende twee regels. De nieuwe elementen ten opzichte van de brontekst, het ‘straf draegen’ en het ‘dagen van koningen’, maken het waarschijnlijk dat hij zich hier heeft gebaseerd op de aantekening van Hugo De Groot die bij vers 6a noteert “*A te solo poenas metuere possum. Nam liberi sunt reges à vinculis dilectorum*”¹²⁶ en “*Nulla creatura indicat regem, sed Deus benedictus*”; het koningsschap van David is de reden dat alleen van God straf verwacht kan worden. Deze hiërarchie in de verhoudingen onderstreept Westerbaen met het woord ‘hoogh’, dat hij aan het einde van de berijming nogmaals gebruikt in een aanspreektitel voor God (‘uw hooge Majesteyt’, W X 1). Dat het initiatief hier geheel aan God toekomt, benadrukt Westerbaen daarnaast nog extra door de zinsbouw in de versregels vijf, zes en zeven; ‘tegen u heb ick...’/ ‘van u heb ick’/ dijn hoogh gericht..kan ick?; de delen vooraan in de regels, die de rol van God beschrijven, krijgen de volle aandacht en hiermee wordt een contrast opgeroepen met de eerste helft van het couplet, waarin de voortdurende overtredingen van de ik-persoon centraal staan (de berijming van SV 7).

¹²⁶ De veelzijdigheid van de geleerde De Groot komt hier aan het licht; hij verwijst hier naar de commentaren van kerkvader Ambrosius, de Rabbijnen en het werk van de Byzantijnse jurist Harmenopoulos.

Ook in de berijming van SV 18 en SV 19, de verzen rondom de offercultus, concretiseert Westerbaen de beelden door een relatie te leggen met de historische context van de psalm:

SV 18a-c: Want ghy en hebt geenen lust tot offerhande,
anders soud' ickse geven:
in brant-offeren en hebt ghy geen behagen.

W VIII 5-8: Só dese schúld te sóenen hád gewéest
Mét rundren-blóed / uw áuters sóuden bránden:
Máer gy begéert voor mánslagh bóck noch béest:
Mén suyvert díe door géenigh ófferhánden.

Westerbaen betreft de algemeen klinkende uitspraak in SV 18a/c specifiek op de situatie van de 'manslagh' (moord) door David: het gaat om 'dese schuld', men suyvert 'die' door geenigh offerhanden. Hierachter zit de gedachte aan de voorschriften van de wet rondom het offeren waaraan De Groot refereert bij 18: "*Nulla erat in lege constituta hostia, quae tam grave crimen expiaret*". In de gehele strofe is deze concrete offercultus in gedachten; de eerste twee versregels suggereren een positieve houding ten aanzien van deze cultus en de termen 'rundrenbloed', 'auters', 'bock' en 'beest' roepen een zeer plastisch beeld op. Ook in de volgende twee coupletten houdt Westerbaen dit beeld van de concrete cultus vast, wat het slot van de berijming samenhang verleent.

Bij het inhoudelijk lastige vers SV 8 schrijft Westerbaen een beter te begrijpen parafrase waarin het begrip van de 'wet' een rol speelt, dat nieuw wordt ingebracht ten opzichte van de brontekst en dat waarvan als herkomst wederom het commentaar van De Groot te vermoeden valt¹²⁷:

SV 8a-b: Siet, ghy hebt lust tot waerheyt in het binnenste:
ende in't verborgene maeckt ghy my wijsheyt bekend.

W III, 5-8: Ghý / Heer / hebt mý mijn plíchten dóen verstaén
Dóor uwe wét; uw wóord vol tróuw en wáerheyd
Héeft my den schát dijns wíjsheyds ópgedaén/
Díe my beschéen met óngeméene kláerheyd.

Westerbaen componeert zijn berijming rondom de begrippen 'bekend maken door God' en 'waarheid en wijsheid'. Hij breidt deze uit met de notie dat het via de wet is dat God de plichten aan de ik-persoon heeft doen verstaan: met een enjambement legt hij hierop zelfs een nadruk. Men hoort hierbij De Groot aan het woord, die bij dit vers toelicht "*Lex tua hanc notitiam cordi meo inscripserat*". Westerbaen neemt de verwijzing naar de wet over en herhaalt deze verderop, wanneer hij de overtreders uit SV 15 omschrijft als 'haer / die uwe wet versmaen' (W VII,1). De begrippen 'in het binnenste' en 'in 't verborgene' die de betekenis van het psalmvers enigszins onduidelijk maken, laat Westerbaen onberijmd. Zijn toevoeging van versregel vier, over de 'ongemeene klaerheyd' van Gods wijsheid voor de bidder, lijkt zelfs lijnrecht tegenover deze begrippen te staan.

De analyse van Westerbaens berijming maakt duidelijk dat hierin veel van de brontekst teruggevonden wordt maar veelal in een geparafraseerde vorm; het is zoals hij zelf aankondigde

¹²⁷ Ook SV en Iunius/Tremellius hebben verwijzingen naar de wet maar bij vers 7. In een toelichting op 'in iniquitate formatus sum' (7a) schrijven Iunius/Tremellius over de menselijke zonden dat deze zijn "*effectorum contra naturam, voluntatem, & legem tuam quam declarasti mihi, sequente versu*"; bij dezelfde term verwijst SV naar Joh 3:6 en Rom 7:17, waar zij in de kantlijn toelicht welke rol de wet speelt bij een leven uit de Geest en uit het vlees.

een “aerdighe welgerymde Navolginge” geworden. Bij onduidelijkheden in de betekenis is soms de hulp van commentatoren gebruikt. Daarnaast heeft hij beeldspraak in de psalm op een aantal plaatsen bewerkt of heeft hij eigen beeldspraak ingevoegd. De voorbeelden tonen dat hiermee mogelijkheden geboden worden voor een eigen verwerking van de tekst; Westerbaen creëert met zijn beeldspraak niet alleen verfraaiing en een bewogen toonzetting, ook brengt hij er inhoudelijk reliëf mee aan en legt hij accenten en dwarsverbanden. Het gebruik van de commentaren brengt eveneens eigen keuzes van Westerbaen aan het licht; niet iedere interpretatie wordt door hem overgenomen.

2.3.1.2 Verhouding tot andere berijmingen

Uit het voorwoord bij de berijming en de polemieek met Voorloper blijkt dat Westerbaen bekend was met het werk van een aantal collegaberijmers. Westerbaens bespreking hiervan diende met name om te onderbouwen op welke wijze hij zich met zijn eigen berijming wilde onderscheiden van wat reeds voorhanden was; naast de keuze voor het gebruik van SV en commentaren als bron, streefde hij naar een kwaliteit van dichtwerk, gebruik van ontvangende taal en begrijpelijkheid die hij bij anderen niet voldoende had aangetroffen. Een vergelijking met de genoemde berijmingen maakt echter duidelijk dat Westerbaen voor zijn beeldspraak en bewoording op diverse plaatsen wel inspiratie vond in deze werken; er blijken overeenkomsten met de berijmingen van Marnix, Revius en Camphuysen. Met name bij Camphuysen, in mindere mate bij Marnix, worden enkele van de meer originele uitbreidingen en beelden van Westerbaen teruggevonden.

In het openingsvers lijkt de inspiratie mede gevonden bij Revius:

SV 3a-b: Zyt my genadich, o Godt, nae uwe goedertierenheyt:
delcht mijne overtredinge uyt, nae de grootheyt uwer barmherticheden.

W I, 1-2: Ó Goede Gódt / ontfermt u én ontslúyt
Hét grondloos Wél van úw barmhértighédén;

R I, 1-3: Óntfermt u Héer / ontsluýtet óver mý
Dén diepen schát van ú barmhértichhédén:

Westerbaens eerste beide regels lijken meer gebaseerd op Revius dan op de SV. Hij wijzigt alleen de aanhef naar ‘Goede Godt’, een parafrase op ‘goedertierenheyt’ uit SV3a, en hij kiest voor het originele ‘grondloos Wel’ in plaats van de ‘diepen schat’ van Revius, bij wie nog Marnix’ ‘schat dijnr’ ontfermhertigheden’ doorklinkt. Het woord ‘grondloos’ kan door Westerbaen bewust zijn gekozen als een contrast met zijn versregels in het tweede couplet: ‘Waer toe voor u gelochent of geloogen die tot den grond in ons Geweeten siet?’

In de versregel die hier bij Westerbaen volgt, lijkt een beeld door te klinken dat Marnix gebruikt als weergave van het vijfde psalmvers (‘ende mijne sonde is steeds voor my’ SV 5b):

W I, 3: Eén zwaer gewícht van sónden drúckt mijn léden:

M II, 3: Mijn sond’ licht mý al wróegend óp de léden

Westerbaen gebruikt dit beeld ter uitbreiding van zijn eerste couplet en legt hiermee de basis voor het beeld van de fysieke effecten van wroeging dat op diverse plaatsen zijn berijming kleurt.

In zijn derde couplet, waarin Westerbaen de lastig te begrijpen tekst van SV 8ab parafraseert, blijken bewoordingen gevonden bij Camphuysen en Revius:

- SV 8a-b: Siet, ghy hebt lust tot waerheyt in het binnenste:
 ende in't verborgene maeckt ghy my wijsheyt bekend.
- W III, 5-8: Ghý / Heer / hebt mý mijn plíchten dóen verstaén
 Dóor uwe wét; uw wóord vol tróuw en wáerheyd
 Héeft my den schát dijns wíjsheyds ópgedáen/
 Díe my beschéen met óngeméene kláerheyd.
- R III, 6-8: Ghý hebbet lúst in trouwe én in wáerheyt
- C V, 3-6: Wánt om my wís des sónds bedróch t'onttrécken
 Hébt ghy, o Gódt, in 't léeren trouw en míldt,
 Dén diepen schát uws wíjsheydts ópgedáen
 Én my beglánt met úwer wétten kláerheydt

Zoals eerder opgemerkt wordt de notie van de 'wet' (W III, 6) ook gevonden in het commentaar van De Groot. Een tweede inspiratiebron blijkt echter Camphuysens berijming: Westerbaen vervolgt zijn strofe namelijk op een wijze die in eerste instantie aan Revius doet denken, maar waarin daarna een beeld opduikt dat ontleend is aan Camphuysen. Duidelijk is hier het verschil in schrijfstijl; Westerbaens zinsbouw is veel overzichtelijker dan die van Camphuysen, wiens stijl hij aanduidde als "kort (...) bondig vol sinne-spreucken (...) ende somtijds wat gedrongen door het besnoeyen van woorden en syllaben".¹²⁸

Camphuysens berijming heeft Westerbaen ook enkele ideeën opgeleverd bij zijn vierde couplet:

- SV 9a: Ontsondich my met ysop, ende ick sal reyn zijn
- W IV, 1-2: Óch / zuyvert mý / als óyt den Ýsoop dée
 Dóor Priesters' hánd het zéer der Láeserýe;
- C VI, 1-3: Gélijckerwíjs door Gódt-gewíjde hándt
 Mét ysop-krúydt de sóndaer óver-stóven
 Óntsondicht blíjckt: soo géeff oock mý, bedóven

Hoewel de verwijzing naar het reinigingsritueel bij melaatsheid bij alle commentaren aanwezig is, valt in de bewoording een relatie met Camphuysen te ontdekken; de 'Priesters' hand' doet denken aan de 'Godt-gewijde handt' en 'als oyt' aan 'gelijckerwijs'. Geheel in lijn met andere plaatsen in zijn berijming blijft Westerbaen echter bij het concrete beeld; hij betreft de 'zuivering' op melaatsheid en volgt Camphuysen niet in zijn parafrasering van zuiveren tot 'ontsondighen'.

In het vervolg van het couplet heeft Westerbaen ook een inhoudelijke ontlening gedaan aan Camphuysen:

¹²⁸ De term 'klaerheyd' die eerder al opviel door het contrast met het 'verborgene' (SV 8b), blijkt zijn oorsprong te hebben bij Camphuysen; de 'klaerheyd' is daar gerelateerd aan de wet.

SV 10a-b: Doet my vreuchde ende blijschap hooren:
dat de beenderen sich verheugen, [die] ghy verbrijselt hebt.

W IV, 5- 7: Géef dat mijn géest sich wéderóm verblý/
Néem van my wégh den ángst die mý doet quíjnen/
Máeck mijn gemoéd van 't stáedigh wroégen vry;
Ván 't wroegen/ dát mijn spíeren doét verdwíjnen.

C VI, 7-8: Én voelen vréuchd' herléven ín 't gemoéd
Door vlucht des angsts die tot in 't merch doet quijnen

De term 'gemoed' en het beeld van de 'angst die doet quijnen' wordt al gevonden bij Camphuysen en ook daar ontbreekt een verwijzing naar een God die 'beenderen breekt'; de fysieke malheur wordt daar eveneens geschilderd als een inherent effect van schuldgevoel. In de uitwerking van het beeld is Westerbaen uitgebreider; dit heeft waarschijnlijk te maken met het metrum maar hierin vertaalt zich ook de specifiek achtergrond van deze berijmer.

In het vijfde couplet is de combinatie van 'schuld' en 'straf', woorden die SV hier niet heeft, te traceren tot Marnix:

SV 11b: ende delcht uyt alle mijn ongerechticheden

W V, 4: Schéld my de schúld en óock de stráffe quíjt.

M V, 3-4: Máer wisch doch uýt al míjne bóose wércken,
Só wel van schúlt, als ván verdiénde stráf.

De elegante oplossing die Westerbaen biedt voor een logisch probleem in de brontekst, het gegeven dat in SV 17a de lippen nog geopend moeten worden om ruimte te maken voor Gods lof, terwijl in 16c de tong al 'vrij spel' krijgt, wordt teruggevonden bij Camphuysen:

SV 16c: so sal mijne tonge uwe gerechticheyt vrolick roemen.

W VII 7-8: Só sal uw lóf met óngetémde vloéd
Haést uyt mijn síel langs míjne líppen vlíeten.

C XI, 5-5: Sóo vloeyt my 'tlóff van úw' geréchtiché'en
Tén lippen áff. Soo wórdt mijn tóng (door sónden

Naast de genoemde overeenkomsten tussen versregels of gebruikte beeldspraak zijn er ook de nodige kenmerkende woorden die de vier berijmingen gemeenschappelijk hebben of is een overeenkomst niet woordelijk maar betreft deze een gedachtegang; zo wordt de weergave van SV 4a 'wascht my wel' als 'wascht en herwascht' (W I, 7) ook gevonden bij Marnix en Camphuysen (respectievelijk M I, 5 en C II, 5) en doet de originele formulering van God 'die tot den grond in ons Geweeten siet' (W II, 4) denken aan het beeld van 'de al-door-siende Godt' bij Camphuysen (C III, 1).

Wanneer de gevonden overeenkomsten in de berijmingen van Marnix, Revius en Camphuysen worden afgezet tegen de volledige lengte van deze berijmingen, kunnen de ontleningen als incidenteel worden beschouwd; ze geven echter wel dat bij de verwoording van het bronnenmateriaal en het vinden van beeldspraak de inspiratie soms ook buiten de primaire bron, de Statenvertaling, werd gezocht.

2.3.2 De berijming als dichtwerk

De dichterlijke kwaliteit van een berijming was voor Westerbaen van zeer groot belang. De vele criteria die hij op dit punt de revue laat passeren in zijn voorwoord en de polemieken met Voorloper cirkelen rondom drie hoofdthema's: de berijming moet passen in de voorgegeven vorm (Datheens berijming) en een goed metrum hebben mede met het oog op liturgische bruikbaarheid; de betekenis van de psalm moet goed worden weergegeven en bovendien begrijpelijk ook voor "de ghemeene man"; daarnaast moet echter ook sprake zijn van mooie poëzie, "kracht ende cieraed van woorden", om het hart van de lezer te beroeren. Weliswaar benadrukt hij dat eenvoud en gepastheid bij de stof van belang zijn, toch moet een dichter de vrijheid nemen om poëtische stijlmiddelen en creatief taalgebruik in te zetten zodat een gedicht niet "slap ende zeenuw-loos" wordt of smaakt naar "verschaelde en verwaeyde wijn" waar de geest uit verdwenen is. Westerbaen neemt op deze punten het werk van Datheen en tijdgenoten zeer kritisch de maat. In hoeverre voldoet hij zelf aan deze maatstaven?

De voorgegeven vorm behelsde een specifiek aantal versregels, een dichtmaat en een melodie. Westerbaen heeft zich hier grotendeels aan gehouden; uitzondering vormt het laatste couplet waar de oorspronkelijk vierregelige versie is aangevuld tot een achtregelig couplet, naar zijn eigen inzicht een herstel van "manck werk". Om de versregels, die langer zijn dan de oorspronkelijke psalmttekst, geheel op te vullen heeft hij "veel van sijn eygen woorden daer by" gedaan, wat in de vorige paragraaf al aan de orde kwam. Het rijmschema is net als bij Datheen abba dcd.

Grote uitdaging vormde de plaatsing van de tekst op de voorgegeven melodie: één van de belangrijkste struikelblokken in met name Datheens berijming was dat tekst- en melodieaccenten niet altijd samen vielen. Westerbaen heeft er in zijn berijming op gelet dat deze accenten wél accorderen. Metrische problemen lost hij handig op door woordkeuze, woordvolgorde en functionele toevoegingen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk bij de berijming van SV 5a:

SV 5a: Want ick kenne mijne overtredingen:
W II, 1: Wánt ick ontkén voor ú mijn mínsdaet níet:

De bepaling 'voor u' is toegevoegd en het 'kennen' is aangepast tot 'ik ontken niet'. Niet alleen levert dit metrisch een goede zin op, ook onderstreept Westerbaen hiermee de notie dat de schuldbekekenis in de psalm een reactie is, namelijk op de aanzegging van schuld door een boodschapper van God.

Bij de berijming van SV 11a is de toevoeging van het woord 'wijt' vindingrijk; het kan als bijvoeglijk naamwoord bij 'misdaed' gelezen worden maar ook als bijwoord bij 'keer'.

SV 11a: Verbercht u aengesicht van mijne sonden:
W V, 1: Keér uw gesícht van míjne mínsdaed wíjt:

Ook daar waar metri causa grotere aanpassingen nodig zijn of veel aanvullende tekst, blijft Westerbaen vloeiende versregels schrijven met een goed metrum. Hij vermijdt "lappen en stopwoorden", houdt het aantal los ingevoegde bepalingen en bijvoeglijk naamwoorden opvallend klein en functioneel en neemt niet of nauwelijks zijn toevlucht tot het "besnoeyen van woorden en syllaben" (zoals Camphuysen). Uitbreidingen doen doorgaans niet geforceerd of overbodig aan en leveren mooie versregels op:

W II, 3-4: Wáer toe voor ú gelóchent óf gelóogen
Díe tot den grónd in óns Gewéeten síet?

W VII, 3-4: Dé sondaer sál sich flúx tot ú bekéeren
Wánnere hy síet het goéd aen mý gedáen.

De goede cadans en zingbaarheid van dergelijke regels heeft te maken met een correct metrum maar eveneens met een goede balans in de tekst zelf: de zinsbouw is natuurlijk en vloeiend, de woordvolgorde is logisch en er is een goede verdeling van lichte en zware accenten in de tekst. De tekst zelf heeft daardoor al een prettige cadans bij lezing ervan.

De vloeiende zinsbouw heeft ook een ander positief effect; deze draagt in belangrijke mate bij aan de begrijpelijkheid van de tekst. De zojuist genoemde elementen spelen daarbij een rol, maar ook de transparante structuur van de berijming; regels kennen een logische opbouw; het aantal tekstelementen is overzichtelijk; bepalingen en bijvoeglijke naamwoorden staan dichtbij de tekstgedeelten waarop ze betrekking hebben; de verbinding tussen versdelen en versregels is duidelijk en wordt op een natuurlijke wijze bereikt. Dit maakt Westerbaens verzen toegankelijker dan die van andere berijmers, zoals het volgende voorbeeld laat zien. Ter vergelijking zijn verzen genomen van Boey en Camphuysen, die het in Westerbaens voorwoord op dit gebied nogal moeten ontgelden:

SV 14a-b: Geeft my weder de vreuchde uwes heyls:
ende de vrymoedige geest ondersteune my.

B VI, 5-8: Én vrolick zý gemaéckt / gelijck 't wel-éer
Té wesen plách; doet mý vrymoédigh wérden/
Én onder-steúnt my/ díe soo swáck/soo teér/
Soó broos ben/soó sal ick in 't goéd volhérden.

C IX, 5-8: Ách! geeff my wé'er daer mý soo weé om ís,
Hérts-vreed' en vreúchd, uyt smaéc uws líefds gebóren
Díe door de sónd, fonteýn van droéffenís,
Ván my, heláes! te dwáess'lijck ís verlóren.

W VI, 5-8: Geéf my weer rúst in mýjn ontstélt Gewís:
Dóe mýjn gemóed van blýschap wéer ontvóncken
Dóor uwen Géest / die ick van bínnen mís;
Vérsterck mýjn hért en uýtgemérghe schöncken.

Westerbaens zinnen zijn korter en overzichtelijker, in drie gevallen als aparte eenheden begrijpelijk. De woordvolgorde doet natuurlijk aan. Het aantal bepalingen en omschrijvingen is beperkt en ingevoegd op plaatsen waar ze de gang niet onderbreken. De taal is eenvoudig en de stijl is niet zo beknopt en bondig als bij Camphuysen.

Dat Westerbaens taalgebruik natuurlijk aandoet komt mede doordat hij, zoals aangekondigd in het voorwoord, geen “verduytscht Hebreusch” schrijft:

SV 6a: Tegen u, u alleen, heb ick gesondicht.
R II, 5: t Ís tegen ú dat ick Heer héb misdáen/
D II, 5: Vóor v end téghen ú hebb' ick misdáen,

W II,5: Héer / tegen ú alléen heb ick misdáen /

Revius en Datheen proberen hier het centrale gedeelte ‘u, u alleen’, een verdubbeling die SV rechtstreeks vertaalt uit het Hebreeuws, recht te doen met bewerkelijke constructies in de eerste helft. Westerbaens weergave is veel eenvoudiger maar werkt ook: het centrale tekstgedeelte ‘tegen u alleen’ springt bij Westerbaen in alle eenvoud duidelijk naar voren, mede doordat hij de aanroep ‘Heer’ ervoor plaatst. Inhoudelijke tekstherhalingen, die SV in navolging van de parallellismen uit de Hebreeuwse grondtekst regelmatig heeft, worden in het algemeen door Westerbaen vermeden.

Een aanpassing naar een eigentijdse weergave is ook de vereenvoudiging van de soms formele theologische taal van SV. Van de ‘goedertierenheit’ van God (SV 3a) maakt Westerbaen het meer persoonlijke ‘goede God’ (WI, 1); ‘ongerechtigheit’ (SV 3b) wordt ‘lelijk vuyl’ en ‘schant-vlec’ (WI, 5-6); ‘welbehagen’ (SV 20a) maakt plaats voor ‘goedigheid’ (W IX, 5), een woord dat verderop ook wordt gebruikt voor Gods ‘gerechtigheit’ (SV 16c, terug te vinden in W VIII,4) en ook woorden als ‘vrymoedig’ (SV 14b) en ‘offerhanden’ (SV 19a en SV 21a) worden door Westerbaen niet overgenomen.

Ten opzichte van SV en berijmingen van tijdgenoten valt daarnaast op dat de taal ‘moderner’ aandoet; zo heeft ‘ende’ plaats gemaakt voor ‘en’, vervalt de slot -e aan het einde van woorden als het metrum dit toelaat (‘mijne’ wordt ‘mijn’ / ‘uwe’ wordt ‘uw’ etc), wordt het verlengen van werkwoordsvormen met -et vermeden (zoals Revius dat vaak doet in bijvoorbeeld ‘wercket’ en ‘verstercket’), eindigen woorden vaker op -d in plaats van -t (zoals ‘waerheyd’ en ‘wijsheyd’), is de dubbele ontkenning (en...niet) bijna verdwenen en worden bijvoeglijke naamwoorden vóór zelfstandig naamwoorden geplaatst en niet erachter. Samentrekkingen of verkortingen omwille van metrum en rijm zijn er nog steeds (zoals ‘ontfaen’ of ‘verbly’) maar zijn minder frequent dan bij Datheen of tijdgenoten. Hoewel vooral de eenvoud in het oog springt, is Westerbaen ook creatief met taal: dit wordt bijvoorbeeld zichtbaar in de variatie van ‘Geweeten’ (W II, 4) naar ‘Gewis’ (W VI,5), een taalspel als ‘gelochent of geloogen’ (W II, 3) en woorden als ‘manslagh’ (W VIII,7), ‘uytgemerght’ (W VI, 8) of ‘ontvoncken’ (W VI, 6).

De vloeiende stijl van de berijming, de goede cadans en de heldere opbouw en taal leveren een goed leesbare berijming op. Westerbaen legde de lat echter hoger en wilde ook fraaie en bewogen poëzie afleveren. Hier dragen in zijn berijming diverse stijlmiddelen aan bij, zoals het gebruik van beeldspraak: beelden als het schrappen van de naam uit een ‘schuld-boek’ (WI, 4), de ‘vergeetens poel’ (WV, 3) en fysieke omschrijvingen als ‘het wroegen dat mijn spieren doet verdwijnen’ (W IV, 8) en de ‘uytgemerghte schoncken’ (WVI, 8) toveren de lezer kleurrijke scènes voor ogen en verlevendigen het geheel. Ook de toevoeging van een enkel woord heeft soms al dit effect; het beeld van de ‘versch-gevalle snee’ (W IV,4) roept nog duidelijker het beeld van zuiver en ongeschonden wit op dan sneeuw in het algemeen. De beelden vergroten de betrokkenheid van de lezer bij de tekst en helpen daarmee om de tekst in het gemoed van de lezer te laten landen.

Beeldspraak keert soms later weer terug, al dan niet in gewijzigde vorm; tegenover het ‘grondloos Wel’ van Gods barmhartigheid (W I, 2) staat de ‘grond’ van ons geweten zoals die voor God zichtbaar is (W II, 4); het ‘gestaedigh voor oogen’ zijn van de zonden (WII, 2) leidt tot het ‘staedigh wroegen’ van het menselijk gemoed (W IV, 7); bij ‘hooge Majesteyt’ van God (W X, 1) resoneert de gedachte aan Gods ‘hoogh’ gericht over de menselijke koningen (WII, 9-10). Deze terugkerende beelden brengen samenhang en verbanden aan in de tekst. Dit geldt bijvoorbeeld ook in het tiende couplet, waarin het dubbele beeld van de ‘wieroock-vaeten’ en de ‘geslachte stieren’ een concretisering vormen van het ‘branden of smoocken’ uit couplet negen en waarin het beeld van de tempel opnieuw de gedachten bepalen bij Sion en Jeruzalem uit couplet negen.

Naast beeldspraak gebruikt Westerbaen ook verschillende vormen van rijm en andere klankeffecten. De eerste regel trekt al direct de aandacht door de alliteratie ('Goede God') en het binnenrijm ('ontfermt en ontsluit'). Klankeffecten zijn bijvoorbeeld ook 'gelochent of geloogen' (W II, 3), 'wet – woord- waerheyd' (WIII, 6), 'scheld-schuld' (W V, 4), 'bock noch beest' (WVIII, 7), de tegenstelling tussen 'verruckt' en 'vast' (W V, 7-8) en de gaande beweging die wordt gesuggereerd in 'voor heenen treen' (W VII, 2). Bij de berijming van vers 17 verbeelden de korte gesloten lettergrepen en de klank 'm' het beeld van de krampachtig gesloten mond:

W VIII:1-4: Míjn tongh is strám / mijn mónd is ín de klém /
 Íck ben als stóm door 't knéllen míjner sónden:

Als een stijlmiddel kan ook de herhaling worden beschouwd waarmee een regel soms wordt ingezet. Het herhaalde begrip wordt hiermee extra benadrukt:

W IV, 7-8: Máeck mijn gemoéd van 't stáedigh wroégen vrij;
 Ván 't wroegen / dát mijn spíeren doét verdwíjnen.

Een extra nadruk verlenen ook de drie enjambementen in de berijming. Hierbij wordt duidelijk welk effect er van een dergelijk stijlmiddel kan uitgaan:

W III, 5-8: Ghý / Heer / hebt my mijn plíchten dóen verstaén
 Dóor uwe wét; uw wóord vol tróuw en wáerheyd
 Héeft my den schát dijns wíjsheyds ópgedáen/

W VI, 6-8: Dóe mijn gemóed van blýschap wéer ontvóncken
 Dóor uwen Géest / die íck van bínnen mís;

W VIII, 5-7: Só dese schúld te soénen hád gewéest
 Mét rundren-bloéd / uw aúters souiden bránden:
 Máer gy begéert voor mánslagh bóck noch béest:

Er is een inhoudelijke overeenkomst in deze drie gevallen; het enjambement legt het accent op een middel, respectievelijk om plichten te begrijpen, blijdschap te ervaren en verzoening te verkrijgen. Door deze overeenkomst naar inhoud en die naar vorm (enjambement) wordt de suggestie van een reeks gewekt. Daardoor wordt de aandacht ook bepaald bij wat er verder in de regels staat en daarmee bij een verschil tussen de drie, namelijk de effectiviteit: de wet geeft inzicht maar inzicht alleen is onvoldoende gebleken om schuldenvrij te blijven; runderenbloed biedt mogelijkheid als zoenoffer maar in dit specifieke geval niet; de geest is het enige dat hier uitkomst kan bieden, maar hierom kan alleen gebeden worden, deze staat niet ter vrije beschikking. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat een stijlmiddel de lezer mee kan voeren in een bepaalde gedachtegang, een effect dat volgens Westerbaen nadrukkelijk te beogen was voor de dichter; "den lezer te leyden en te voeren, als 't pas geeft, daer men hem hebben wil".

Westerbaens poëzie heeft effect; de prettige cadans, de begrijpelijkheid maar ook de aansprekende beeldtaal en diverse stijlmiddelen voeren de lezer mee door de tekst. Hoewel de toonzetting evenwichtiger is en minder 'dramatisch' dan bij Datheen, kan de berijming de lezer beroeren: de identificatie met de bidder is eenvoudiger door de herkenbare omschrijving van de oorzaak van het leed, het menselijk leven dat vanaf de geboorte bloot staat aan verlokkingen en kwade lusten; de wanhoop van de bidder kan letterlijk worden meegevoeld door de bloemrijke fysieke beeldspraak ('uytgemerghe schoncken', verdwijnende spieren, verkrampte kaken); het heil dat de bidder verlangt krijgt een concrete navoelbare gestalte door woorden die

dicht op de menselijke ervaring aansluiten; troost van de Geest in het lijden, rust voor het geweten, een gemoed dat weer ontvonkt van blijdschap, versterking van hart en lichaam.

In de psalm zijn derhalve de kenmerken terug te vinden die wat Westerbaen betreft van belang zijn: de voorgegeven vorm is gehanteerd en de psalm is metrisch goed; de inhoud is begrijpelijk en de taal passend, eigentijds en niet al te hoogdravend; tegelijkertijd heeft de poëzie het effect dat de lezer erdoor geraakt wordt. Zoals hij zelf al aangaf, gaat dat niet zonder “dat men oock veel van sijn eygen woorden daer by doet ende doen moet” om de lengte van de regels te vullen en in de ontvangende taal de essentie van de vertaalde tekst weer te geven. Of naast de ‘sin’ van de profeet ook die van de berijmer hierin doorklinkt, is het onderwerp van de laatste paragraaf.

2.3.3 Inhoudelijke analyse van de berijming

Vergelijking van de berijming met de brontekst toonde aan dat deze tekst grotendeels terug te vinden is in de berijming; in het merendeel van de gevallen paraphraseert Westerbaen echter en soms voert dit verder van bewoording of inhoud af. Voor een indicatie van de inhoudelijke receptie van de psalm zijn deze afwijkingen interessant; dit geldt eveneens voor omissies uit de brontekst en extra toegevoegde regels.

Direct in het openingsvers wordt de aandacht getrokken door de persoonlijke aanhef ‘Goede God’. Westerbaen zet hiermee een toon voor de rest van zijn berijming. In het algemeen is de aanspreekvorm van de bidder aan God minder afstandelijk en formeel; hij gebruikt op verschillende plaatsen ‘dijn’ in plaats van ‘uw’ (zoals ‘dynen schuld-boek’ in W I, 4; ‘dijn hoogh gericht’ W II, 7). Hij schrijft enkele uitbreidingen over het handelen van God en hierin vallen personaliserende elementen op; hij spreekt over het ‘zien’ van God tot de grond van het geweten’ (II, 4), de ‘gedachten’ van God (V 2) en Gods ‘oogen’ (VI 1). De toonzetting is positief; omschrijvingen van Gods handelen in negatieve termen zijn zoveel mogelijk vermeden. Over het ‘gericht’ door God (W II, 6-8) en het ‘verstooten’ van het aangezicht’ (W VI, 1-2) spreekt Westerbaen wel, in navolging van de psalmist, maar van toevoegingen als ‘te gronde laten gaan’ van de zondaar (Datheen II,7) of de ‘toornigheid’ van God (Datheen V,2 en Revius V, 2) onthoudt hij zich. Waar Westerbaen iets toevoegt, heeft dit een optimistische en vertrouwensvolle toon; de wet wordt omschreven als het woord van ‘trouw en waerheyd’ (W III, 6) waarbij ‘trouw’ een extra aanvulling is; dit woord wordt met ‘ongemeene klaerheyd’ aan de mens toebedeeld, zonder terughoudendheid. Bij Gods geest wordt het woord ‘heylic’ weggelaten maar wordt toegevoegd dat deze ‘blyschap’ zal geven (W VI, 6) en eerder al ‘troost in al mijn lijden’¹²⁹ verschafte (W VI, 4). In vers 15 schrijft Westerbaen een uitbreiding waarin hij onderstreept wat in het verhaal van de boeteling de reden is voor bekering van de zondaar; het zien van ‘het goed aen my gedaen’ (W VII, 4). Omgekeerd wordt het beeld van God die beenderen verbrijzelt (SV 10b) door Westerbaen herschreven tot een beeld waarin niet God rechtstreeks de hand heeft in de lichamelijke misère van de boeteling, maar fysieke kwalen veroorzaakt worden door angst en wroeging (W IV, 5-8).

Een opvallende parafraze schrijft Westerbaen bij het inhoudelijk lastige zesde vers:

SV 6c-d: op dat ghy rechtveerdich zijt in u spreken,
 [ende] reyn zijt in u richten.

¹²⁹ Het ‘lijden’ dat hier wordt bedoeld is niet direct terug te vinden in de berijming; lijden onder straf of schuldgevoel kan niet zijn bedoeld, omdat hiervoor de troost nog niet ervaren wordt. Een verklaring kan zijn dat ook hier de geschiedenis van David op de achtergrond is gedacht; in de schildering van Davids levensloop vormt de bijstand door Gods Geest een centraal thema. David ontvangt de Geest bij zijn zalving door Samuël (1 Sam 16:13) en deze staat hem daarna bij in zijn successen maar ook in zijn persoonlijke nood.

W II, 7-8: Dijn hoogh gericht en kán ick níet ontgáen
 Áls ‘t u gelieft de kóningén te dáegen.

Vers 6 vormt een intermezzo in het doorgaande verhaal en de betekenis is niet helemaal duidelijk. Westerbaen laat zich inspireren door de uitleg van De Groot dat alleen God kan oordelen over koningen en komt zo tot twee concrete en begrijpelijke versregels. Hij onderstreept hierin net als de psalmist de rechtmatigheid van Gods oordeel; hij laat echter de constructie van de regels met de inleidende tekst ‘op dat’ onberijmd. Dit is juist het gedeelte waar SV en I/Tr hun interpretatie aan wijden; zij verklaren dat het hier gaat om de eer die aan God toekomt vanwege zijn rechtvaardige oordeel.

Dat Westerbaen deze gedachtegang niet weergeeft sluit enerzijds aan bij bovengenoemde observatie dat sprake is van een minder formele, meer persoonlijke en vertrouwensvolle toonzetting van de berijming; anderzijds is de omissie opvallend vanwege de centrale plaats die het concept van ‘Gods eer’ inneemt in de calvinistische theologie. Dit was een belangrijk punt waarop de remonstranten gekapitteld werden tijdens de discussie in Dordrecht 1618/1619; met hun visie op predestinatie deden zij precies deze notie van Gods eer tekort, luidde het verwijt van de tegenstanders.¹³⁰ Westerbaen doet in zijn berijming van het zesde vers geen moeite deze notie te belichten. Dat het concept van ‘Gods eer’ in Westerbaens visie in het algemeen minder richtinggevend is dan bij Revius en Bruno blijkt ook uit de verschillende voorwoorden; bij Westerbaen ontbreekt hierin een lofzang op het psalter “tot eer van God”, zoals deze bij Revius ruim baan krijgt, of een vermelding dat met de berijming “Gods eer en Zijn kerk” gediend zij, zoals Bruno deze heeft.

Bij de berijming van vers 6 sloot Westerbaen aan bij de historische context van de psalm die in het opschrift wordt weergegeven. Dit is iets dat in de berijming vaker zichtbaar wordt; veelal zijn hierin de aantekeningen van De Groot te herkennen. Westerbaen gebruikt ze om verduidelijkende uitleg toe te voegen aan de tekst, zoals bij de parafrase over de ‘ysop’ in SV 9a (‘Och / zuyvert my/als oyt den Ysoop dee / Door Priesters’ hand het zeer der Laeserye; W IV, 1-2) en de ‘bloet-schulden’ uit SV 16a (‘het onnoosel bloed/.../dat ick heb doen vergieten’ W VII, 5-6).

Deze keuze levert ook een inperking op; Westerbaen verkiest deze interpretierichting doorgaans boven andere, die het perspectief van de psalm verbreden richting verinnerlijking, nieuwtestamentische geloofsleer of algemene existentialistische uitspraken, zoals die vaker gevonden worden bij SV of I/Tr. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het gedeelte over de offercultus. Westerbaen berijmt de zinsnede ‘ghy en hebt geen lust tot offerhande’ (SV 18a) tot het concrete: ‘gy begeert voor manslagh bock noch beest’(W VIII, 7); zijn toevoeging bij vers 19, ‘yemand die in sulcken sonde viel’(W IX, 4) zet deze gedachtegang voort. Ook in de toegevoegde, laatste strofe van de berijming is de fysieke oudtestamentische offercultus in gedachten. In deze toespitsing wordt niets teruggevonden van de suggesties van SV en I/Tr die aanduiden dat vers 18 door sommigen wordt verstaan als verwijzing naar “den geestelicken godtsdienst” van het nieuwe testament (SV) en dat het hier gaat om “*nostrae ipsorum hostiae in Christo*” (I/Tr). De versregel ‘brant-offer, ende een offer dat gantsch verteert wort’ (SV21b) wordt net als bij Revius ook bij Westerbaen niet teruggevonden. Bij Westerbaen kan echter worden vermoed dat deze is deze aangeduid met de parafrase “...onse wierooock-vaeten door soeten reuck van de gerechtigheyd” (W X, 3-4). Het ontbreken van de letterlijke tekst uit SV wordt daarom niet als de omissie ervaren die het bij Revius was.

¹³⁰ Remonstranten verdedigden de visie op predestinatie als de voorwetendheid waarmee God van te voren wist wie er wel of niet het geloof zou aanvaarden tegenover de contraremonstrantse visie op de dubbele predestinatie door God tot heil of eeuwige verdoemenis voorafgaande aan al het menselijke geloof of ongeloof. Contraremonstranten vonden dat hiermee de majesteit van God tekort werd gedaan en het heil afhankelijk werd gemaakt van de mens.

Een plaats waar Westerbaen ook een verbreding van het perspectief vermijdt, is het derde couplet waarin hij het beladen vers 7 en inhoudelijk lastige vers 8 berijmt. Ten aanzien van vers 7, op grond waarvan Voorloper Westerbaen had beschuldigd van een sociniaans trekje, schreef Westerbaen dat hij zich hier buiten alle discussies omtrent erfsonde had gehouden; hij had de “theologanten” de discussie laten beslechten en zich in zijn bewoording nauw aangesloten bij woorden en zin van de tekst. De berijming maakt echter duidelijk dat hij hierin wel selectief is: de inzichten van De Groot hebben duidelijk voorrang gekregen boven die van SV en I/Tr:

SV 7a-b: Siet, ick ben in ongerechticheyt geboren:
 Ende in sonde heeft my mijne moeder ontfangen.

W III, 1-4: Ín sonden héeft mijn móeder mý ontfáen;
 Ván dat ick wás van háeren líjv'ontbónden
 Bén ick gewéest bezóedelt mét de sónden:
 Ván mijne jóughd heb íck mij stéeds ontgáen.

Westerbaens eerste versregel is een letterlijke weergave van SV 7b, de tweede een parafrase van ‘geboren worden’ (SV 7a). In regel drie werkt hij vervolgens de term ‘in ongerechticheyt’ (SV 7a) uit. Twee zaken vallen hierin op: het ‘bezoedelt zijn met zonden’ wordt geplaatst ná het moment van geboorte; en de zonden waarvan sprake is, zijn door de ik-persoon in de loop van zijn leven begaan. Deze weergave wordt door de puntkomma tussen regel 1 en 2 tevens betrokken op de eerste versregel.¹³¹ SV licht bij dit vers toe “Verst. de erfsonde, aengeborene verdorventheyt” en I/Tr legt uit dat de “*iniquitas*” al kleeft aan de “*foetus constitutionem*”, dus aan de allereerste oorsprong. De Groot merkt op: “*Sensus est: Non nunc tantum, sed a pueritia mea, saepius peccavi*” en “*Occasione huius gravis criminis, meminit & antecedentium quamlibet non tam gravium.*” Deze laatste gedachtegang volgt Westerbaen; hij verlegt de nadruk van de verdorvenheid van de totale menselijke natuur naar het leven dat de ik-persoon ná zijn geboorte heeft geleid en de concrete overtredingen die hierin zijn begaan. Een kleine toevoeging elders, bij de berijming van vers SV 4b, ligt op dezelfde lijn; hij berijmt hier ‘sonde’ als ‘bedreve sonden’ (W I, 8). Hoewel hij tegenover Voorloper had aangegeven geen oordeel te geven over de aard van de zonde die aan de orde is¹³², lijkt hij toch een concrete uitspraak op dit punt te doen!

Ook bij vers 8 volgt Westerbaen De Groot en perkt hij de focus in zijn strofe in:

SV 8a-b: Siet, ghy hebt lust tot waerheyt in het binnenste:
 ende in't verborgene maeckt ghy my wijsheyt bekend.

W III, 5-8: Ghý / Heer / hebt mý mijn plíchten dóen verståen
 Dóor uwe wét; uw wóord vol tróuw en wáerheyd
 Héeft my den schát dijns wíjsheyds ópgedaén/
 Díe my beschéen met óngeméene kláerheyd.

De Groot schreef bij dit vers: “*Lex tua hanc notitiam cordi meo inscripserat*”. In aansluiting hierop, maar in bewoordingen duidelijk geïnspireerd door Camphuysen zoals eerder bleek, dicht Westerbaen een strofe die cirkelt rond de woorden ‘waerheyt’ en ‘wijsheyt’. SV en I/Tr

¹³¹ Zo maakt Westerbaen met zijn ingenieuze opbouw binnen vier regels de stap van ‘in sonden ontfáen’ naar ‘van mijne jeugd heb ik my steeds ontgaen’ en koppelt daarmee twee regels aan elkaar die, wanneer ze direct achter elkaar zouden staan, niet ervaren zouden worden als parallele uitspraken, een suggestie die het huidige couplet wel wekt.

¹³² Tegenover Voorloper verklaart hij: “Ick heb dese plaetse oock niet uytgeleyt noch geseyt of sy te verstaen is *de peccato originali* of *de peccatis actualibus* van de Erfsonde, of van de sonden die men selfs begaet”: Westerbaen, *Valsche munt*, 9.

daarentegen concentreren zich in hun uitleg op de begrippen ‘binnenste’ en ‘verborgene’, noties die Westerbaen niet berijmt. SV legt uit dat hier gezegd wordt “oock insonderheyt van binnen ende in ’t verborgen heylich te zijn” en I/Tr wijzen op de “*vera et sincera voluntate sequendi tui*” en op de “*integritatem singularum animae partium*” die God vereist en die tegenover de “*corruptioni suae*” staat uit het voorgaande vers; SV en I/Tr focussen hier op de totale levensheiliging die wordt verlangd en die de gehele menselijke natuur moet omvatten. Westerbaen daarentegen op het middel dat een mens krijgt aangereikt voor een leven coram Deo en de ‘ongemeene klaerheyd’ hiervan.

Waar SV en I/Tr hun uitleg van de verzen 7 en 8 betrekken op de menselijke natuur als geheel, brengt Westerbaen dit terug tot de tegenstelling tussen de aaneenschakeling van overtredingen in een mensenleven enerzijds en de ‘ongemeene klaerheyd’ van de plichten coram Deo anderzijds. Eveneens een groot contrast, zoals ook de psalmtekst dit heeft, maar door een koppeling met de menselijke natuur te vermijden, werkt dit minder fatalistisch dan de suggestie richting erfzonde door SV en I/Tr. Westerbaen lijkt met deze weergave tegemoet te komen aan de ruimte die een remonstrant zich wenst in zaken rondom erfzonde en predestinatie.¹³³

De hierboven genoemde frase ‘bedreve sonden’ (W I,8) staat in een strofe die in het kader van de leer van erfzonde in zijn geheel de aandacht trekt:

SV 4a-b: Wascht my wel van mijne ongerechticheyt:
ende reynicht my van mijne sonde.

W I, 5-8: Één lelijck vuyl heeft míjne síel besmét:
Één schant-vlec héeft mijn suýverheýt geschónden:
Wáscht en herwáscht / en máeckt mij wéder nét /
Én reynight mý van míjn bedréve sónden.

De uitbreiding sluit dicht aan op de brontekst maar er worden enkele opvallende woorden toegevoegd. De suggestie wordt opgeroepen dat er ooit een staat van ‘zuiverheid’ was (door het parallellisme verbonden met de ‘ziel’), die ‘weer’ verkregen kan worden door reiniging van ‘mijn bedreven’ zonden; de combinatie van deze toevoegingen doet de gedachte aan de erfzondeleer ook hier naar de achtergrond verdwijnen. Dat de berijmer zich geheel van een standpunt in dezen heeft onthouden, lijkt mij daarom een te sterke uitspraak.

Met de discussie over erfzonde en predestinatie op de achtergrond valt Westerbaens berijming van de verzen 13b en 14b op:

SV 13b: ende en neemt uwen Heyligen Geest niet van my.

W VI 3-4: Géef my dien Géest die ‘k éertijds héb genóoten:
Dien Geest / die tróost in ál mijn líjden gáf.

SV 14a: Geeft my weder de vreuchde uwes heyls:

W VI, 5-7: Geéf my weer rúst in míjn ontstélt Gewís;
Dóe mijn gemóed van blýschap wéer ontvóncken
Dóor uwen Géest / die íck van bínnen mís;

¹³³ Dat Westerbaen zelf hecht aan deze ruimte blijkt onder meer uit zijn eerder genoemde reactie op de door predikanten gewenste salarisverhogingen; wanneer de reactie van een kerkganger op de prediking geen enkele invloed heeft op zijn lot omdat dit volledig is voorbeschikt, is prediking volgens Westerbaen volledig zinloos en hoeft dit helemaal niet betaald te worden. Zie ook pag. 37.

Waar SV in 13b spreekt over het ‘niet wegnemen’ van de Heilige Geest (die dus nog aanwezig is), spreekt Westerbaen twee keer kort na elkaar van de Geest die eerder aanwezig was maar nu is verdwenen (regel 3 en 7). De suggestie wordt gewekt dat een mens de eenmaal ontvangen Goddelijke Geest kan ‘verliezen’. Hier lijkt opnieuw de signatuur van de berijmer door te klinken; vanuit contraremonstrants perspectief lijkt dit niet denkbaar; voor een remonstrant daarentegen wel, die aanneemt dat goddelijke genade door een mens kan worden afgewezen of verloren.¹³⁴ Een overtuigd contraremonstrant als Revius berijmt hier veel terughoudender: ‘Van uwe geest en wilt my niet ontbloten / waer door ick werd’ geheylicht en verlicht. / De vreugde van u hoochste salicheyt / oock wederom in mijn gedachten wercket;’ De geest is in deze versie nooit verdwenen; hier wordt gevraagd om vernieuwing van de ervaring van Gods heil.

Westerbaens stellige weergave van SV 19 toont echter dat hij het vertrouwen deelt van de psalmist in het offer van boetvaardigheid: ‘By u/ o Heer/ geldt een verslaegen siel / Door waer berouw vernedert en gebroocken / Veel meer als yet te branden of te smoocken / Door yemand die in sulcken sonde viel’ (W IX, 1-4). Westerbaen onderstreept deze boetvaardigheid in zijn berijming; niet zozeer door emotionele uitroepen als bij Datheen (hoewel de fysieke beeldspraak van ‘verdwijnde spieren’ en ‘uytgemerghde schoncken’ deze emoties wel present stelt) maar met diverse uitbreidingen en parafrases die het gewetensvolle inzicht van de bidder aanduiden zoals ‘Een lelijck vuyl heeft mijne siel besmet: Een schant-vlec heeft mijn suyverheyt geschonden.’ (W I, 5-6) en ‘Van u alleen heb ick de straf te draegen/ Dijn hoogh gericht en kan ick niet ontgaen’ (W II, 6-7). Behalve de boetvaardigheid van de bidder onderstrepen dergelijke invoegingen ook de omvang van de beleden schuld. Hoewel de gedachte aan erfzonde naar de achtergrond verdwenen lijkt, wordt daardoor ook in deze berijming de situatie van het tekort van de bidder scherp neergezet.

Westerbaens vertrouwen op een genadige reactie van God blijkt behalve uit de berijming van SV 19 ook uit de laatste, door hemzelf toegevoegde strofe: ‘Dan sal ons doen u wesen aengenaem / Als 't reyne hert is by ons offer-vieren/ Wanneer uw volck ter Tempel komt te saem / En voeght uw lof by haer geslachte stieren’ (W X, 5-8). Het beeld waarmee Westerbaen zijn psalm afsluit, is wat hem betreft visioen, geen utopie.

Op diverse manieren geeft Westerbaen zijn berijming een eigen inhoudelijke kleur met zijn parafrases, toevoegingen en omissies; de tekst wordt toegespitst op de concrete (historische) situatie van de bidder en verder strekkende conclusies over de menselijke natuur blijven buiten beeld. Gedachten aan erfzonde lijken verder weg dan bij andere berijmers maar desondanks wordt (mede door het onderstreepte schuldbesef van de bidder) de omvang van het menselijk tekort scherp geschilderd. Daar tegenover klinkt door de berijming heen een optimistische en vertrouwensvolle toon waar het gaat om het goddelijk handelen en de verwachte genade voor de boetvaardige zondaar. Wat de berijming kleurt is geen somberheid over de onafwendbaarheid van het menselijk tekort, maar optimisme over wat een mens al gegeven is en wat in de toekomst gegeven zal worden om een leven coram Deo mogelijk te maken.

Op enkele punten lijkt Westerbaens weergave ruimte te bieden aan een remonstrants gezichtspunt. Getuige het feit dat zelfs een criticus als Voorloper echter niet verder komt dan een reactie op de berijming van vers 7, waarvan Westerbaen zelf terecht opmerkt dat deze naar bewoording dicht aansluit op de brontekst, zal deze psalmberijming voor een gemiddelde kerkganger geen onoverkomelijke bezwaren hebben opgeleverd.

¹³⁴ De ‘wederstandelijkheid’ die remonstranten ten aanzien van goddelijke genade aannemen, is een cruciaal punt van discussie met contraremonstranten. Hun mening hierover zetten zij uiteen in de Remonstrantie van 1610 in het vierde artikel van de remonstrantse leerpunten: Hoenderdaal, G.J., ‘Remonstrantie en Contraremonstrantie’, in: J.N. Bakhuizen van den Brink e.a. (red.), *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* (deel 51) (Leiden 1970-1971) 75.

3 DE BERIJMING VAN HENRICK BRUNO, 1656

3.1 Over de dichter Bruno

Van Henrick Bruno is bekend dat hij zich in januari 1635 liet inschrijven als student aan het Staten-College te Leiden. Hij was afkomstig uit Edam en op dat moment 14 jaar oud.¹³⁵ Strengolt meldt dat hij zich in de theologie bekwaamde, een traditie in de familie Bruno: zijn vader was predikant te Alkmaar (vanaf 1624 tot aan zijn dood in 1650) en ook zijn grootvader was predikant. Zijn studie heeft hij waarschijnlijk niet voltooid: toen hij in november 1638 zijn opwachting maakte als gouverneur voor de kinderen van Constantijn Huygens stond hem nog een theologische disputatie te wachten, waar uiteindelijk niets van terecht gekomen lijkt te zijn.¹³⁶

Huygens was als secretaris van drie opeenvolgende stadhouders een invloedrijk man maar nam ook in literaire kring een zeer belangrijke plaats in als dichter en schrijver.¹³⁷ Dat Huygens hem als gouverneur koos voor zijn kinderen had zijn reden echter niet zozeer in Bruno's theologische aspiraties als wel in zijn talent voor de klassieken. Latijn en Grieks vormden het belangrijkste deel van het lesprogramma dat Huygens voor zijn kinderen had ontworpen en dat ook de vakken Frans, wiskunde en muziek bevatte; Huygens wilde zijn kinderen een even veelzijdige opvoeding geven als hij zelf genoten had. Als vertaler en als dichter (van zowel Nederlandse als Latijnse verzen) werd Bruno door Huygens gekwalificeerd als 'een seer goed literateur ende Poet'¹³⁸ en hieraan dankte Bruno dan ook zijn benoeming.

Op pedagogisch vlak ontbrak het Bruno echter aan talent en overwicht. Zijn literaire kwaliteiten waren het die Huygens ertoe bewogen hem tot 1647 in dienst te houden. In de laatste jaren fungeerde Bruno vooral als zijn literair secretaris. Na 1647 heeft Bruno een jaar gewerkt als rector van de Latijnse school in Rhenen en vanaf 1650 ongeveer 10 jaar als conrector van de Latijnse school in Hoorn. Enkele jaren voor zijn dood in 1664 vroeg hij of kreeg hij zijn ontslag. De reden hiervoor is niet duidelijk. Strengolt zoekt de oorzaak vooral in zijn beperkte pedagogische gaven; elders wordt gesuggereerd dat zijn levenswandel niet geheel onbesproken was.¹³⁹ Bruno brengt zijn laatste levensjaren door in het Sint-Pietershof in Hoorn, afgewisseld met logeerpartijen bij vrienden en weldoeners. In 1664 overlijdt hij.

Het oeuvre van de dichter Bruno bestaat uit Latijnse verzen en Nederlandse poëzie. Onder laatstgenoemde classificatie vallen onder meer gelegenheidsdichten en puntgedichten, vertalingen

¹³⁵ Aldus vermeld in het artikel over Bruno in: L.A. van Langeraad, 'Henricus Bruno', in: H. Visscher en L. A. van Langeraad (red.), *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* (Deel 1) (Utrecht 1907) 686-687.

¹³⁶ L. Strengolt, 'De dichter Henrick Bruno: gouverneur van Huygens' kinderen', in: H. Duits e.a. (red.), *Een lezer aan het woord. Studies van L. Strengolt over zeventiende-eeuwse Nederlandse letterkunde* (Amsterdam 1998) 229-238.

¹³⁷ Bron: G. Kuiper en P.J. Verkruijsse, 'Huygens, Constantijn', in: G.J. van Bork en P.J. Verkruijsse (red.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs* (Weesp 1985) 291-294.

¹³⁸ Strengolt, *Henrick Bruno*, 232.

¹³⁹ Langeraad merkt hierover op: "De vele levensbijzonderheden, die van hem in omloop zijn, dikwijls bevestigd of verklaard door zijn eigene mededeelingen in het "*Mengel-moes*", geven geen gunstig denkbeeld van zijn wandel. Hij werd dan ook van het conrectoraat ontheven." (Langeraad, *Bruno*, 687). Een andere visie is Witsen Geysbeek toegedaan wanneer deze stelt: "Hij schijnt een vrolijke gast geweest te zijn; zijn invallen hebben veel overeenkomst met die van Focquenbroch": P.G. Witsen Geysbeek, 'Henrick Bruno', in: P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters* (Deel I ABE-BYN) (Amsterdam 1821) 443.

van klassieke auteurs, berijmingen van diverse complete bijbelboeken (Job, Prediker, Spreuken, Hooglied en Klaagliederen) en zijn psalmberijming (1656).¹⁴⁰

Bruno was als dichter een actief deelnemer aan het literaire klimaat van zijn tijd; hij genoot daarin ook een bescheiden faam. Hiervan getuigt het oordeel van Huygens. Een grootmeester was hij echter niet. Literatuurhistorici van de twintigste eeuw kwalificeren hem van ‘volmaakt onbelangrijk’ tot een schrijver ‘van vrij goede verzen’.¹⁴¹ Strengholts oordeel is milder; “Dat neemt niet weg dat hij met zijn bescheiden talentje gewoekerd heeft en bij tijden een vers schreef dat ons ook nu nog weet te treffen”.¹⁴²

3.2 Over de psalmberijming

De feitelijke tekst van Bruno’s berijming wordt voorafgegaan door een ongewoon groot aantal inleidende teksten. Volgend op het titelblad zijn dat achtereenvolgens een classicale approbatie; twee lofdichten van Huygens; de opdracht van de berijming door Bruno aan zijn opdrachtgever Coenders van Helpen; de VOOR-REDEN van Bruno aan de lezer; nog eens vier lofdichten; een register voor het ‘waerchtig gebruyck der Psalmen’; en tot slot een alfabetisch register op de beginregels van de psalmen.

Als bijzonderheid kan nog worden vermeld dat in het exemplaar dat de basis heeft gevormd voor dit onderzoek (aanwezig in het Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed in Groningen) geheel voorin een handgeschreven vel mee ingebonden is, ondertekend door Henrick Bruno.

3.2.1 Titelblad

Het titelblad van Bruno’s berijming verschaft de lezer in één oogopslag de volgende vitale informatie: de berijming is gemaakt op basis van de ‘nieuwe vertaling’; sluit aan bij Datheen in aantal coupletten en in melodieën; en is geheel op noten en op een sleutel gesteld.

Met de ‘nieuwe’ vertaling wordt de Statenvertaling aangeduid die vanaf haar verschijnen in 1637 als gezaghebbend was beschouwd. Dat Bruno zijn berijming hierop baseert is niet verwonderlijk; andere berijmers doen dit eveneens, zoals Revius en Westerbaen. Niet iedere berijmer meldt dit echter al op het titelblad; dat Bruno dit wel doet, kan daarom als bewuste keuze worden beschouwd. Hij wil hiermee de lezer garanderen dat de brontekst ‘van goede komaf’ is.

Als politieke keuze kan eveneens de tweede vermelding worden beschouwd, de verwijzing naar het aantal verzen en de melodieën van Datheen; als een dichter zijn berijming enige kans wilde geven om ingevoerd te worden voor kerkelijk gebruik dan moest hij aansluiten bij wat de kerkganger kende¹⁴³, een principe dat reeds in 1580 werd toegepast door Marnix. Berijmers verwezen daarom vaak al op het titelblad van hun uitgave naar de berijming waar hun werk bij aansloot. Gezien de enorme populariteit van Datheens berijming lijkt het voor de hand te liggen dat dit in alle gevallen een letterlijke verwijzing naar Datheen betrof. Echter, de gekozen bewoordingen verschillen: waar Bruno kort verwijst naar “D a t h e n u s”, verwijst bijvoorbeeld Westerbaen (wiens berijming in 1655 verscheen in ‘s Gravenhage) naar “de selve

¹⁴⁰ Voor deze scriptie is gebruik gemaakt van de volgende uitgave van Bruno’s berijming: *DAVIDS PSALMEN, Na de Nieuwe OVERSETTINGE, Op even veel Veersen, op de selfde Wijsen, als van DATHENUS, en geheel op Noten, en op een Sleutel gestelt, Gerijmt door Henrick Bruno, Con-Rector tot Hoorn.* t’ Amsteldam, Gedrukt by CORNELIS de LEEUW, Boeckverkooper op ’t Water, tegen over de KoornBeurs, in de Stuur-man. Anno 1656.

¹⁴¹ De oordelen zijn respectievelijk van P.J. Meertens (1943) en W.J.C. Buitendijk (1975); ze worden geciteerd door Strengholt: Strengholt, *Henrick Bruno*, 234.

¹⁴² Strengholt, *Henrick Bruno*, 238.

¹⁴³ Luth, ‘*Daer wert om ’t seerste uytgekreten...*’, 52.

Wijsen en getal van Sang-versen als die in de Fransche en Nederlandtsche Gereformeerde Kercken werden gesongen”. Bruno’s expliciete vermelding van Datheen doet vermoeden dat de ontvangende partij in dit geval Datheen nog met enthousiasme zong. De tekst van de VOORREDE en het lofdicht van Huygens zetten dit vermoeden kracht bij. Omgekeerd zou dit voor de vermeldingen van andere berijmers kunnen impliceren dat de naam ‘Datheen’ in de hen bekende kerken al niet meer ditzelfde enthousiasme opriep. Gezien het feit dat er in die tijd al meerdere berijmingen bestonden op dezelfde melodieën, zou het achterwege laten van de naam Datheen daarnaast ook een aanduiding kunnen zijn dat er in de eredienst ook daadwerkelijk andere berijmingen werden gebruikt, wellicht tegelijkertijd met die van Datheen; de voorwoorden van verschillende berijmers lijken dit als praktijk te veronderstellen; zij moedigden hiertoe in ieder geval nadrukkelijk aan.¹⁴⁴

De derde mededeling die het titelblad verschaft is de melding dat het een berijming betreft “geheel op Noten, en op een Sleutel gestelt”. Juist in deze periode nam de aandacht toe voor de notatie van de muziek. De psalmmelodieën waren moeilijk en de problemen die de gemeenten ermee ondervonden waren groot. Hierop wijst Luth in zijn dissertatie.¹⁴⁵ Hij maakt melding van een nieuw notatiesysteem dat werd ingevoerd door Cornelis de Leeuw.¹⁴⁶ De Leeuw had in 1649 het recht ontvangen van de Staten van Holland en West-Friesland om 20 jaar lang als enige psalmboeken te verkopen met deze notatie. Het eerste verscheen in 1650. Nieuw aan deze notatie was dat De Leeuw maar één sleutel gebruikte; de c-sleutel op de derde lijn. Daarnaast werd maximaal één mol gebruikt en was iedere strofe voorzien van een melodie. In oudere bundels met berijmingen werden diverse sleutels door elkaar gebruikt, waren meer voortekens mogelijk en was de melodie alleen bij de eerste strofe afgedrukt. De nieuwe notatie had tot doel het zingen te vereenvoudigen. Deze Cornelis de Leeuw is degene die in 1656 de uitgave verzorgde van de berijming van Bruno. Hoewel dit gegeven voor de kenner in die dagen al genoeg zou zijn geweest om te vermoeden dat hier de nieuwe notatie van kracht zou zijn, maakt Bruno hiervan zoals gezegd op het titelblad nog eens extra melding.

Met deze combinatie van gegevens op het titelblad zet de berijmer met maximale middelen in: wat tekst betreft kan de gewenste vernieuwing verwacht worden, wat melodieën betreft herkenbaarheid en wat de layout (cq. notatie) betreft kan gebruiksgemak verwacht worden. Ook hier blijkt dat Bruno wel degelijk heeft gehoopt dat zijn berijming ingang zou vinden voor kerkelijk gebruik.

3.2.2 Approbatie van de classis van Hoorn

Direct na het titelblad vervolgt de uitgave met de ‘Approbatie van de classis van Hoorn’ (gedateerd 6 januari 1656). Classes waren in die tijd belangrijk: Van Deursen geeft aan dat zij in de praktijk zelfs de meest invloedrijke organen waren.¹⁴⁷ Zij zagen actief toe op leer en leven van de gemeentes. Besluitvorming van provinciale en nationale synodes was in die tijd van minder invloed; de genomen besluiten werden bovendien ook lang niet altijd geëffectueerd zoals Luth in zijn dissertatie aangeeft¹⁴⁸. Een classicale approbatie betekende derhalve een ‘officiële’ goedkeuring door een belangrijk en invloedrijk orgaan.

¹⁴⁴ Op het gelijktijdig zingen van verschillende berijmingen wijst ook Luth, *‘Daer wert om ’t seerste uytgekreten...’*, 168.

¹⁴⁵ Saillant detail is, dat de moeilijkheden die de gemeente ondervond met de melodieën onder meer bekend zijn uit een geschrift van Constantijn Huygens uit 1658. Hij wijst op de “onordentlicke mistoening onser Psalmen”; Luth, *‘Daer wert om ’t seerste uytgekreten...’*, 198). Aan te nemen valt dat hij een situatie beschrijft die op zijn minst ten dele overlapt met de ervaringswereld van Bruno, de voormalig gouverneur van zijn kinderen.

¹⁴⁶ Ibidem, 168.

¹⁴⁷ A.Th. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (Franeker 1998) 1-12.

¹⁴⁸ Luth, *‘Daer wert om ’t seerste uytgekreten...’*, 79.

Het oordeel over de berijming viel in dit geval zeer gunstig uit; namens de classis bevonden de predikanten Schalkenius en Posthumius (zelf dichter, getuige een lofdicht van zijn hand verderop in de uitgave) de berijming “met den sin ende de woorden van den Text soo na accorderende”, dat zij zich erover verwonderden, dat dit met zo’n vloeiend rijm, minimum aan bijvoegsels en verandering van woorden had kunnen geschieden. In het licht van de aanbevelingen die de synode van Noord-Holland in 1636 aan haar classes had gedaan, om op het punt van stopwoorden verbeteringen aan te brengen in de berijming¹⁴⁹, kan dit als een zeer gunstige kritiek worden beschouwd. Bruno had met zijn berijming kennelijk ingezet op een belangrijk punt van verbetering en was hier naar het officiële oordeel goed in geslaagd. De gunstige verwoording van de approbatie zal voor de berijming eveneens als een goede aanbeveling gefungeerd hebben.

3.2.3 Lofdichten van Huygens

Direct na het titelblad en de classicale approbatie volgen twee lofdichten ondertekend met ‘Constanter’, een naam waarmee Constantijn Huygens zichzelf aanduidde (als toespeling op het Latijnse woord voor ‘standvastigheid’). De plaatsing van deze lofdichten is weloverwogen; ze gaan Bruno’s eigen inleidende woorden vooraf terwijl de overige lofdichten pas ná de inleiding volgen. Het kan de lezer niet ontgaan dat het dichtwerk de goedkeuring draagt van zo’n belangrijk dichter.

In het eerste gedicht prijst Huygens in het Latijn de ‘eruditie’ die Bruno zowel ten aanzien van profane als sacrale literatuur aan de dag legt. Met een voor hem kenmerkend woordspel zegt hij over Bruno: “*Conrector Urbis Orbis & Corrector est*”.¹⁵⁰

In het tweede gedicht, in het Nederlands, geeft hij aan dat Bruno “seer wel doet”, wat anderen “hebben wel gedaen”. Datheen echter moet het vervolgens ontgelden in enkele kunstig geformuleerde regels die in de geschiedenisboeken menigmaal zijn geciteerd: “Maer dat Een van Datheen, daer is de wereld sot nae. Hoe soo? ’t Is ’t oudste kind, en daerom goed en soet: De vrome zijnd’er met te vre’en in haer gemoet. ’t Magh wesen: maer ik vrees, ’t is al te vre’en, op God nae.” De kritiek is vlijmscherp! Opvallend is dat de gedichten hiermee aansluiten bij Bruno’s VOOR-REDEN: ook Bruno geeft Datheen de eer dat deze in ieder geval de eerste was en ook hij stelt vast dat de gehechtheid aan Datheen onder de eenvoudigen hinderlijk groot blijft.¹⁵¹

Hoewel de gedichten goede papieren meegeven aan Bruno’s berijming en de kans op invoer ervan weer een stukje vergroten, maakt het laatste gedicht tevens duidelijk hoe nodig alle positieve referenties zullen zijn; de barrière die te slechten valt, is zeer groot.

3.2.4 Opdracht

De opdracht is gedateerd 22 mei 1655, ruim een half jaar voor de feitelijke uitgave in druk. De berijming wordt door Bruno opgedragen aan de “Heere Bernhardt Conders van Helpen, Ridder,

¹⁴⁹ Ibidem, 141.

¹⁵⁰ Dit predikaat heeft op Bruno zeker indruk gemaakt want een jaar later, op 17 november 1657, gebruikt hij dit in de openingszinnen van een brief die hij aan Christiaan Huygens schrijft (een van de zonen van Constantijn aan wie hij jarenlang onderricht gegeven had): “Con-rector urbis ego εΥΧΟΜΑΙ ΕΙΝΑΙ. Corrector orbis...”. Vermeld in: D. Bierens de Haan (ed.), *Christiaan Huygens, Oeuvres complètes* (Tome II. Correspondance 1657-1659) (Den Haag 1889) 85.

¹⁵¹ Deze gehechtheid aan Datheen was de diverse berijmers en kritische tijdgenoten een doorn in het oog. Opvallend genoeg is dit juist één van de (weinige) kenmerken die latere critici, waaronder de hedendaagse, nog wel eens een waarderend woord ontlokken. Zo is Lenselink van mening, in navolging van Van Duinkerken, dat positief te waarderen valt hoezeer Datheens verzen het gemoed van de ongeletterde vromen aansprak (Lenselink, *Nederlandse Psalmberijmingen*, 563).

&c. Heere tot Fraem, Sauwert, Husinga, &c”); het is op diens verzoek (“door sijne...begeerte bearbeydt”) dat Bruno de psalmen heeft berijmd, iets wat hij verderop in de VOOR-REDEN nader toelicht. Bernhard Coenders van Helpen (1601-1678) was een Gronings landedelman en was als lid van de Staten-Generaal en afgezant naar Parijs en Kopenhagen invloedrijk op staatkundig gebied. Naast zijn politieke activiteiten hield hij zich ook actief bezig met alchemie en legde hij de nodige belangstelling aan de dag voor religieuze zaken. Hij was bekend met Plato en Aristoteles, met Oude en Nieuwe Testament maar ook met scholastiek en mystiek en zocht een synthese tussen christendom en wijsbegeerte.¹⁵² Dat hij een opdracht zou geven tot het maken van een nieuwe psalmberijming, is gezien zijn achtergrond wel voor te stellen. Wat zijn connectie was met de dichter Bruno, wordt toegelicht in Bruno’s VOOR-REDEN.

3.2.5 Voorreden ‘Aan de ‘Beminde Leser’.

In de VOOR-REDEN, gedateerd 27 december 1655, brengt Bruno zijn connecties met de Heere van ZUILICHEM (Huygens) en de Heere BERNHARD CONDEERS van HELPEN, &c. opnieuw onder de aandacht (waarbij de blik van de lezer direct naar deze namen gedirigeerd wordt doordat deze zijn weergegeven in klein kapitaal met spaties tussen de letters). Aan deze twee heren had Bruno drie jaar eerder zijn bewerking van Vergilius’ Bucolica opgedragen. Naar aanleiding daarvan had hij van de heer Coenders van Helpen het verzoek ontvangen dat hij ook de psalmen “soude oversetten”. Een verzoek van zo’n “on-uytspreeckelick liefhebber, een overgroot kenner, een volmaect oordeelaer van alle geleertheydt, ende insonderheydt van de Dichtkunst” moest hem wel tot bevel strekken. Het weigeren ervan zou bovendien een “verfoeylicke ondancckaerheydt” geweest zijn, vanwege de “on-eyndige beleeftheden my onwaardig bewesen, ende de weldaden van hem genoot”. Bij deze mededeling in zijn voorwoord neemt Bruno ook de gelegenheid te baat om zijn relatie met schutspatroon Huygens aan de orde te stellen en Huygens de nodige eer toe te brengen. Voor een inleiding bij een psalmberijming niet direct relevant; eerder zal de connectie met Huygens hebben gegolden als aanbeveling voor zijn eigen dichterschap.

Bruno presenteert zijn werk en zijn doelstellingen vervolgens met een ogenschijnlijke bescheidenheid: “niet meer dan” Gods eer en Zijn Kerk zij hiermee gediend; hij zal er ook zeker al diegenen die zich na Datheen tot het berijmen hebben gezet de loef niet mee afsteken. Tevens betwijfelt hij of zijn berijming ooit de “boven-sang” zal hebben boven Datheen; immers, als dat mogelijk zou zijn geweest, dan had het werk van zijn voorgangers dat eerder al verdiend, zeker dat van Marnix, die hij als de grootste hiervan beschouwt. Belangrijker echter is het feit dat de “Hooge” overheden en “eerwaardige” vergaderingen een nieuwe berijming niet ‘geraden kunnen vinden’ aangezien zij geen aanstoot willen geven aan de “eenvoudigen”: velen van hen beschouwen immers de psalmen van Datheen als Gods onveranderlijke woord of in een enkel geval zelfs als een verbetering daarvan. De kritiek op het niet vervangen van Datheen wordt niet aan het adres van de kerkelijke overheden gericht maar aan de gebruikers. Ter illustratie hiervan vermeldt Bruno een anekdote over wat hem overkwam toen hij eens “uyt de Nederduytsche Kerck quam” (over de rechtzinnigheid van de berijmer wordt geen twijfel gelaten): hij trof daarbij een kennis aan wie hij vertelde dat hij Datheens berijming niet wilde zingen omdat andere (in dit geval Marot en Beza!) beter waren. Hierop ontstak deze kennis in

¹⁵²De belangstelling voor godsdienst had hij mogelijk van huis uit meegekregen; zijn grootvader en overgrootvader hadden de functie bekleed van geheimraad bij de keurvorst van de Palts; laatstgenoemde was aldaar terechtgekomen nadat hij begin 16^e eeuw had moeten vluchten vanwege zijn protestantse overtuigingen. De vader van Coenders was burgemeester van Groningen. Bernhard zelf was een Gronings landedelman, die in de literatuur wordt afgeschilderd als een kleurrijke figuur met despotische trekken die constant in conflict kwam met zijn omgeving en met staatsautoriteiten. Zie ook: F.M. Jaeger, ‘Coenders van Helpen, Barend’, in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Deel 6) (Leiden 1924) 318-319.

toorn, “dewijle Davids Psalmen (...) Godts Woordt zijn, en de selfde door Dathenus (*o Sancta simplicitas!*...) verbeterd waren.” Desondanks geeft Bruno Datheen enige lof: hij was de eerste en heeft in ieder geval zijn best gedaan. De dichtkunst heeft echter sindsdien een vlucht genomen. Hoe scherp Bruno desondanks over Datheen oordeelt, blijkt uit de opmerking dat hij het aan de lezer overlaat om te bepalen, wie “de Papegaey geschooten, sijn oog-merck naest getroffen hebbe”; met Papegaey verwijst Bruno naar een tekst, gedateerd 10 juni 1543, die Datheen als een tweede voorwoord bij zijn in 1566 verschenen psalmberijming had gevoegd. Datheen stelt hier met een beroep op Paulus dat “geestelijke liederen niet wel konnen gesonghen werden, dan met herten. Maer dat herte heyscht ooc verstandt”. En dat is wat de mens van de vogels onderscheidt: “Want een vincke nachtegael ofte papegay sullen oock wel singhen, maer sonder verstandt”. Door naar Datheen zelf als ‘Papegaey’ te verwijzen, levert Bruno een vlijmscherpe kritiek op zijn voorganger!

Basis voor Bruno’s berijming vormt het psalter “van de laetste Oversettinge”, hier en daar metri causa aangevuld met een woord uit de berijming van “Jan de Brune”. Doel was om zo dicht mogelijk te blijven bij de “Godlicke Woorden van de Man na Godts herte”. De “sin” van de tekst is overal gevolgd, de woordkeus voorzover het dichten dat toeliet. Om zo dicht mogelijk bij de tekst te blijven zijn ook de eigenschappen van de wijze van spreken van de Hebreeuwse grondtaal zo veel mogelijk bewaard, ook daar waar het Nederlands “bequamere” oplossingen bood. Waar mogelijk heeft de dichter zich “niet geschaemt” Datheen te laten staan en dit zelfs “geraetsaem gevonden”, zodat de “liefhebbers ende verstandige kenners der Poësie” deze berijming in de kerk zonder verwarring naast Datheen kunnen zingen. Hier en daar is enige dichterlijke vrijheid genomen, echter naar goed voorbeeld, in het bijzonder het Franstalige. Het is echter vooral de vrijheid “uyt de Dichters banden”, en niet uit “de bandt van den Heyligen Geest door David, Sijnen knecht, spreeckende”.

Hoewel de berijmer zelf het woord “bescheiden” in zijn voorwoord gebruikt, doet hij in dit voorwoord toch goede zaken voor de aanbeveling van zijn werk; hij onderstreept zijn connecties met de dichter Huygens en met de edelman Coenders van Helpen; hij vermeldt zijn nobele en bescheiden doel, de stichting van God en Zijn Kerk; hij vermeldt zijn respectabele bronnen, te weten de Statenvertaling en de berijming van De Brune (waarvan de kenner wist dat deze zelfs door Voetius als tekstgetrouw werd beschouwd); hij brengt terloops zijn kennis van het Hebreeuws onder de aandacht; hij benadrukt zijn getrouwheid aan de tekst en vooral aan de zin van de tekst; hij is kritisch op Datheen maar geeft aan waar mogelijk hierbij aan te sluiten; hij wijst op de mogelijkheid om zijn berijming naast die van Datheen te zingen; en wijst ten slotte nog op de connectie met het werk van Marot en Beza. Kort gezegd zinspeelt Bruno voor zijn berijming op de predikaten ‘tekstgetrouw, bruikbaar en van een respectabele dichter afkomstig’. Het gegeven dat de hierop volgende lofdichten zich daarbij aansluiten, versterkt Bruno’s zaak en zal niet geheel toevallig zijn.

3.2.6 Vier lofdichten

Direct na Bruno’s inleidende woorden volgen nog vier lofdichten. Hoewel zeventiende eeuwse literatuur vaak werd ingeleid door de nodige lof van collega’s of aanzienlijken¹⁵³ is een dergelijk groot aantal ‘positieve referenties’ (waartoe ook de classicale approbatie en de connecties met Huygens en Coenders van Helpen gerekend kunnen worden) toch opmerkelijk; collegaberijmer Clerckius heeft drie lofdichten (waaronder één van Henrick Bruno en één van

¹⁵³ Grootes wijst in dit verband op het feit dat de zeventiende-eeuwse maatschappij gekenmerkt werd door een sterk gevoel voor rang en stand: “Verschillen in status werden benadrukt met allerlei uiterlijk vertoon. En wee degene die zich niet aan de ongeschreven regels hield. (...) Binnen dit gedragspatroon liggen de snorkende woorden van lofdichten en opdrachten in hetzelfde vlak als het kunnen maken van een elegante zwaai met een bepluimde hoed of het gebruik van de juiste titulatuur.” Grootes, *Het literaire leven*, 53.

zijn zuster Alida Bruno), Westerbaen één en Revius geen enkele. De vraag rijst of het grote aantal lofdichten en referenties bij Bruno alleen als aanbeveling moet worden beschouwd; wellicht vormt het ook een indicatie dat Bruno het risico op een verdwijning in de vergetelheid voor zijn berijming groter achtte dan andere berijmers dat inschatten voor hun eigen werk, omdat hij mogelijk als dichter minder bekend was of als persoon een minder aanzienlijke positie bekleedde in de samenleving.¹⁵⁴

De lofdichten zijn van de hand van A. Posthumius, J. Bogaard, Joann. de Groot Jacobs en G. Styls.¹⁵⁵ Zij geven hun gedichten een zeer verschillende aanhef mee; waar Posthumius zich tot de lezer richt en De Groot Jacobs zich tot Bruno richt, schrijven Bogaard en Styls hun lofdicht respectievelijk ‘Op het psalmboek’ en ‘Op de psalmen Davids’.

Bij alle dichters, maar met name de twee laatstgenoemden, is het gedicht voor een aanzienlijk deel gewijd aan het berijmde materiaal, de psalmen; “wanneer maar dese harp wert gaende, met haer geestelijke toonen; die ziele meent alreê met Godt te wonen!” (Bogaard). De lof op de psalmen is uitbundig, maar werkt ook enigszins als een oproep: “Ontsluyt, ô Heer! doch meer en meer den mont van die met U gehecht zijn in verbont” (Bogaard); “Laet ons dit heerlick werk (...) gebruycken binnens Huys, op ’t landt, en in de Kerck. Om soo, van tijdt tot tijdt, sich selven te gewennen tot ondersoekinghe van Davids oogen-wit” (Styls). De uitgebreide lof, de oproepen en het woord “gewennen” lijken te suggereren, dat het psalter onder de beoogde gebruikers nog niet die aandacht krijgt die het toekomt.

Lof voor de berijmer is er met name omdat hij tekstgetrouw is en niet al te wijdlopig berijmt; “Wat moet hy zijn in David afgereght die alles seyt wat David heeft geseht? En hem daer by naaupuntigh heeft verbonden dat niet een woort daar buyten wert bevonden?” (Bogaard); “Gy pronckt niet met de prael van vergesochte reeden, Maer houdt u aen het werck dat alles in sich heeft” (De Groot Jacobs). De lof geldt daarmee precies de doelstellingen die Bruno zelf in zijn VOOR-REDEN had vermeld.

Dat met name deze punten ook voor de lofdichters van belang zijn, doet vermoeden dat hier een belangrijke kritiek ligt op het werk van de voorgangers. Bij Posthumius klinkt dit door: “Laet ik Datheen, en Marnix, voor die ‘t, haer te lesen lust: Hier voelt mijn hert, en hoort mijn oor (In suiver Duitsch) sijn lust. Sijn lust kan sigh hier meê voldoen, (‘k geloof nau dat ik miss’) die geen voor-oordeel na wil voên; Maer sleghe te vreden is met ’t heil’ge Liet, soo kort, soo net, door rijke rijm verklaert”. Enkele regels bij Bogaard lijken daarnaast rijm en metrum van een voorganger (Datheen?) op de korrel te nemen: “Het mengel-rijm dat smaakt my nu te laf”, en verderop “Op maat is nu de Koning en Profeet, volsinnig, of ’t een proze was, gekleet; Die maateloos in Godsvrucht heeft gesongen, in d’oude eeuw’, met nieuw’- herboore tongen”.

Waar Bruno in zijn VOOR-REDEN de lezer heeft aangekondigd, dicht bij psalmtekst en de zin ervan te blijven, wordt dit in de lofdichten nog eens onderstreept. De lof op de bezongen materie en de oproep het psalter daadwerkelijk te gebruiken, versterkt nog op andere wijze de zaak van Bruno.

¹⁵⁴ In een gedicht met als titel ‘BRUNO allemans vriendt’ dicht Bruno het volgende: “Want, arme zijn mijn’ Broêrs, en rijke zijn mijn’ Heeren; het een volck heb ick lief, het ander moet ick eeren.” Onderzoeker Boot concludeert op basis van deze regels en het grafschrift dat Bruno voor zichzelf schreef: “ook al was Bruno niet echt arm, hij zag zichzelf als, of wil zich tonen als, iemand die niet thuishoort in het gezelschap van de ‘Heeren’”: P. Boot, *Bruno’s Hooghe-Liedt*, 2001 (digitale versie: peterboot.nl/bruno/brunofs.htm?target=/bruno/at.htm), 28 mei 2015.

¹⁵⁵ De namen zijn niet voorzien van nadere aanduidingen waardoor niet duidelijk is wie deze ondertekenaars zijn. Van A. Posthumius valt aan te nemen dat het de predikant A. Posthumius uit Zwaag is die de classicale approbatie mede ondertekend heeft. G. Styls zou een dichter kunnen zijn: er wordt melding gemaakt van een G. Styls die net als onder meer J. de Decker, J. Six en Vondel de beroemde zeeheld Jan van Galen (1604-1653) bezongen heeft: K. ter Laan, ‘Jan van Galen’, in: K. ter Laan, *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid* (Den Haag / Djakarta 1952) 166.

3.2.7 Registers

Ten slotte volgen voorafgaand aan de psalmen nog twee registers; het eerste heeft als oogmerk “het waerachtig gebruyck der Psalmen”; het tweede is een alfabetische index op de beginregels. Het eerste register is in vormelijke, officiële taal gesteld die een andere sfeer ademt dan de teksten tot nu toe. Ditzelfde register is ook opgenomen in de berijming van Johan de Brune maar alleen in de herziene versie van 1650; in 1644 ontbreekt deze nog. Het register wordt niet vermeld in de Statenvertaling en ook niet bij Datheen; wat uiteindelijk de herkomst is, is mij niet duidelijk.

Opmerkelijk is, dat het register opent met de verwijzing naar boetpsalmen, waaronder psalm 51; dit zou kunnen duiden op een hoge gebruiksfrequentie van deze psalmen. Deze boetpsalmen worden geschikt geacht voor “die hem voeget te bidden om vergevinge sijner sonden/vysonderlick is’t dat hy sieck is/ofte om sijne boosheden gestraft werdt”; ziekte wordt kennelijk in verband gebracht met zonden. De opsomming van boetpsalmen komt niet overeen met het klassieke zevental (6-32-38-51-102-130-143); hieruit ontbreken 102 en 143, die respectievelijk worden gekoppeld aan diegene die “gevanckelick ofte in elendigen benauwdens staet” verkeert, en diegene die “uyterlick gequelt ende benauwt” is. Toegevoegd in de opsomming is daarentegen psalm 25, niet geheel onlogisch.

Het register dient als gebruikersindex voor “de Christen-Kercke, ofte yegelick Persoon bysonder” (dit laatste is in kleinere letters weergegeven); het feit dat Bruno dit register toevoegt, lijkt aan te duiden dat hij ondanks zijn bescheiden verwachtingen toch heeft gehoopt op daadwerkelijk gebruik ervan door kerk of individu.

3.2.8 Handgeschreven voorwoord

Geheel voorin is een losse handgeschreven notitie ingebonden. De schrijfrichting is overdwars, de notitie lijkt later te zijn ingevoegd; de inhoud van de notitie wijst hier eveneens op. De tekst is ongedateerd en bestaat uit twee korte gedichten van elk vier regels, beide voorafgegaan door een opdracht. Het eerste gedicht is ondertekend met Henrick Bruno:

op-dracht aen de Heer
Burgemeester Adam kort-.... (niet leesbaar)
Ontfanget mijn boeck en hert; De man nae Godes hert,
Door mij vertaelt, verdicht, dat ‘k aengenomen werd;
Behaeghet het kleedt u niet, ’t welck ick u op kom draeghen?
’t Lijf Davidts, ’t welck ick daerin stack moet u behaegen.
Henrick Bruno

Aen den selfden, over die Heere van Brandwijck ende mijne psalmen seer wel geoordeelt hebbende.

Mijn Heer, mijns oordeels heeft ghij ’t oordeel recht gegeven,
van wegghen ’t psalmboek van mij en van Westerbaen.
In de soet-vloeijtheydt heeft die, Heer, ’t best gedaen;
Ick, nae vermoeghen, ’t naest Godts grondt-schrift nae-geschreven.

Hoewel beide gedichten aan dezelfde persoon gericht zijn (van wie de naam/identiteit helaas niet goed leesbaar is), lijken ze op verschillende momenten geschreven: in het eerste gedicht wordt de berijming aangeboden, maar in het tweede gedicht blijkt de berijming al beoordeeld en vergeleken met de berijming van Westerbaen, de “Heere van Brandwijck”. Deze berijming

verscheen in 1656; aangezien Bruno in 1664 overleed, is de notitie in de tussengelegen periode geschreven.

De vergelijking is op het gebied van “soet-vloeijentheydt” kennelijk in het voordeel van Westerbaen uitgevallen, een oordeel waar Bruno zich in kan vinden en wat hem niet zal hebben verrast, getuige het eerste gedicht; ten aanzien van zijn eigen kwaliteiten als dichter stelde hij zich bescheiden op. Retorisch heel handig echter stelt hij in het eerste gedicht het berijmde materiaal, “ ’t Lijf Davidts’ ”, centraal en onderstreept hij in het tweede gedicht dat hij het dichtste bij “Godts grondt-schrift” is gebleven; waar de intrinsieke waarde van het berijmde materiaal dusdanig groot is, is tekstgetrouwheid wellicht hoger te waarderen dan “soet-vloeijentheydt”. Bij al zijn bescheidenheid weet hij zijn werk toch opnieuw voor de lezer aan te prijzen.

3.3 Analyse van de berijmde psalm

3.3.1 De verhouding van Bruno’s berijming tot zijn bronnen

3.3.1.1 Verhouding tot Statenvertaling en Hebreeuws

Ten aanzien van de gebruikte bronteksten, de Statenvertaling en het Hebreeuws, blijkt Bruno trouw aan de uitgangspunten die hij schetst in zijn VOOR-REDEN; in het woordgebruik van de berijming is de tekst van de Statenvertaling op een enkel woord of zinsdeel na geheel terug te vinden; het commentaar van de Statenvertaling klinkt af en toe letterlijk door; en in de weergave van de “Hebreeuwsche Grondtaels eygensenschappen van spreekken” is Bruno op enkele plaatsen zelfs nauwkeuriger dan de Statenvertaling.

Dit wordt bijvoorbeeld zichtbaar bij de berijming van SV 4:

SV 4a-b: Wascht my wel van mijne ongerechtigheyt:
 ende reynicht my van mijne sonde.

Br I, 5-6: Wáscht / Heere / reýnigt mý veelvoudigljck/
 Én suyvert ván mijn’ sónd’ my wél te dégen;

De door Bruno gebruikte termen ‘veelvoudiglijk’ en ‘wel te degen’ zijn ontleend aan het commentaar van SV die beide termen als synoniemen vermeldt voor de frase ‘wascht (...) wel’. Ten opzichte van SV en Hebreeuws vormt de weglating van ‘ongerechtigheyt’ in I,5 één van de zeldzame omissies bij Bruno. Aangezien hij het woord ‘sonde’ echter wel vermeldt in I,6 en de regels 5 en 6 een zekere parallelie vertonen, zal dit geen inhoudelijke grond hebben maar zijn oorzaak hebben in de lengte van het berijmde vers.

SV 8a-b Siet, ghy hebt lust tot waerheyt in het binnenste:
 ende in’t verborgene maeckt ghy my wijsheyt bekend.

Br III, 5-8: Síet/Ghy hebt lúst tot dén opréchten mán/
 tót waerheydt/ in het diepst’ der ménschen níeren/
 Én in ’t verbórgen máeckt Gy dát ick kán
 Úw’wijsheydt kénnen/ én daer ná my stíeren.

De tekst van Bruno is hier langer, wat zijn oorzaak vooral heeft in de voorgegeven vorm. De invoegingen die hij gebruikt liggen echter niet ver buiten de letter en geest van de tekst. In de invoeging van ‘oprechten man’ in het eerste gedeelte, weerklinkt opnieuw een interpretatie die SV als voetnoot meegeeft, deze keer bij het woord ‘waerheyt’: hiermee wordt volgens SV

‘onbedrieglijke oprechtheid’ aangeduid, gesteld tegenover de ‘geveinsdheid en onoprechtheid waaraan David zich eerder schuldig had gemaakt’. De weergave van het ‘binnenste’ door Bruno onder verwijzing naar de ‘nieren’, sluit aan bij een aantekening van SV die nieren als één van de twee opties noemt waar dit ‘binnenste’ naar zou kunnen verwijzen. In de tweede regel klinkt praktisch elk woord uit SV door maar krijgt Bruno’s vers toch een eigen accent door een originele uitbreiding die bij andere berijmers niet teruggevonden wordt. Bruno parafraseert ‘maeckt my bekent’ tot ‘maeckt (..) dat ik kan (...) kennen’ en voegt als nieuw zinsdeel toe ‘en daer na my stieren’ (red: naar Gods wijsheid). Inhoudelijk lijkt hier aan de ik-persoon een actieve rol te worden toegekend in het proces van het kiezen van de juiste levenswandel. De Hebreeuwse grondtekst laat van deze menselijke mogelijkheid tot op dat moment nog weinig zien. Of Bruno’s uitbreiding hier een eigen theologische interpretatie veronderstelt of slechts metri causa is ingevoegd, zal uit een latere analyse moeten blijken.

De voorbeelden maken duidelijk dat Bruno in zijn weergave zeer dicht bij de bewoording en het commentaar van SV is gebleven. Een slaafs navolger is hij echter niet; op enkele punten wordt duidelijk dat hij zich ook zelfstandig heeft georiënteerd aan de Hebreeuwse grondtekst en daarbij eigen keuzes heeft gemaakt.

SV 3a-b: Zijt my genadich, o Godt, nae uwe goedertierenheyt:
delcht mijne overtredinge uyt, nae de grootheyt uwer barmherticheden.

Br I, 1-4: Zijt een genádig Gódt/ vermúrwt Uw’ hért/
Ná Uwe goédtheydt én barmhértighéden;
Wíscht door ontférming uýt het óvertréden/
Hét welck / heláes/ in mý gevónden wérdt.

Bruno probeert hier in het tweede gedeelte recht te doen aan het chiasme dat het begin van de Hebreeuwse tekst zo sterk kleurt, door ‘ontferming’ en ‘overtreden’ in de genoemde volgorde te zetten. SV kiest voor een parallelle vertaling van beide versdelen. SV doet dit vaker, wat eigenlijk opmerkelijk is. Immers, met name in proza is het eenvoudiger om chiasmus terug te laten keren; in poëzie is dat juist door het strakke rijmschema en metrum veel lastiger.

Een omgekeerde situatie doet zich verderop voor:

SV 5a-b: Want ick kenne mijne overtredingen:
ende mijne sonde is steeds voor my.

Br II, 1-4: Wánt mijne mísdaedt ís my ópenbáer/
Míjn’ overtréding kénnt’ ick héel volkómen.
Sý heeft een váste pláets voor mý genómen.
Míjn sonde blíjckt voor mý gedúerig kláer.

Hier kiest SV voor een weergave van beide versdelen als een chiasme, waarbij de aanduidingen voor ‘overtredingen’ in het midden geplaatst zijn. Bruno daarentegen kiest in navolging van het Hebreeuws voor een parallelle syntax met plaatsing van de woorden voor ‘overtredingen’ aan het begin van de zin; 3 van zijn 4 versregels vertonen een dergelijke, overeenkomstige zinsbouw. Bruno lijkt hiermee het effect te onderkennen en na te streven van de gekozen vorm en het woordgebruik van de Hebreeuwse tekst; dit vers heeft twee parallelle versdelen, beide beginnend met een woord voor de menselijke schuld, waardoor een contrast wordt opgeroepen met de twee voorgaande verzen die ieder een chiasme vertonen en waarin termen voor Gods genade en reinigend handelen een sterk accent krijgen. Door dit contrast bepaalt de Hebreeuwse tekst op krachtige wijze de aandacht bij de situatie van schuld die tot de bede in vers 3 en 4 heeft geleid. Bruno doet dit contrast met zijn weergave beter recht dan SV.

De hier genoemde voorbeelden betreffen allemaal verzen uit de eerste helft van psalm en berijming. In het tweede gedeelte doet zich dezelfde oriëntatie aan SV en Hebreeuwse tekst voor; hier zijn versregels echter vaker metri causa aangevuld met originele uitbreidingen. De aanvullingen in de eerste helft hebben daarentegen meer het karakter van een synoniem, herhaling of stopwoord en liggen iets dichterbij de bronteksten. De originele uitbreidingen door de dichter krijgen op een later moment de aandacht.

De verschillende voorbeelden maken in ieder geval duidelijk dat Bruno zich heeft beijverd voor een weergave die recht doet aan de eigenschappen van het Hebreeuws en zich in woordkeuze en zinsbouw sterk heeft georiënteerd aan SV. Een analyse van de berijming maakt zelfs duidelijk, dat wanneer hierin alle tussenvoegsels en uitbreidingen weggestreept worden, er een geraamte van tekst overblijft waarin SV bijna letterlijk en integraal zichtbaar is; naar schatting betreft dit meer dan 95% van de tekst van SV. Het oordeel van tekstgetrouwheid, zoals de verschillende lofdichten in zijn berijming hem dat toekennen, kan dus als terecht beschouwd worden.

Wat betreft spelling blijkt Bruno echter, net als Revius en Westerbaen, een minder trouw navolger van SV te zijn; hij gebruikt bijvoorbeeld een ‘g’ waar SV ‘ch’ gebruikt (SV 3: ‘genadich’ en ‘barmherticheden’ / Bruno: ‘genadig’ en ‘barmhertigheden’); hij voegt een ‘d’ voor een slot ‘t’ (SV 6: ‘quaet’ / Bruno ‘quaedt’); hij gebruikt ‘en’ waar SV ‘ende’ heeft; hij schrijft ‘Gy’ waar SV ‘ghy’ gebruikt. Hier wijkt niet alleen de spelling af, maar ook het gebruik van de hoofdletter. Deze wordt door Bruno ook gebruikt bij de woorden ‘U’ en ‘Uw’. SV heeft in alle drie gevallen kleine letters. Hij gebruikt de weergave ‘oo’ die bij SV niet voorkomt; hij spelt ‘nae’ waar SV ‘na’ schrijft. Evenals bij Revius en Westerbaen lijken Bruno’s spellingsvarianten moderner dan die van SV, die in een aantal van bovengenoemde voorbeelden nog de spelling hanteert zoals bekend van Datheen.

3.3.1.2 Verhouding tot De Brune

In zijn VOOR-REDEN maakt Bruno melding van het gebruik van het psalter van Johan De Brune “om een gelijksinnig woordt, my tot de voet-maet dienstig, uyt te vinden”. Een vergelijking van de berijmingen maakt duidelijk dat dit in het geval van psalm 51 inderdaad slechts incidentele ontlening van woorden betreft¹⁵⁶; wat opbouw en karakter betreft blijken de twee berijmingen nogal verschillend. De Brune’s berijming kent slechts 6 coupletten, waarvan het laatste 6 versregels heeft; een totaal van 46 versregels dus, waar Bruno tot een totaal van 76 komt. Dit betekent dat er minder uitbreidingen nodig zijn. Daarnaast gebruikt De Brune geen rijm en wekt zijn weergave in het algemeen meer de indruk van een vertaling dan van een berijming. Dat Bruno deze berijming toch gebruikt heeft bij zijn eigen werk heeft zijn oorzaak waarschijnlijk in het feit, dat deze berijming de goedkeuring had van zowel een kerkelijke instantie, de classis van Zeeland, als van Voetius.

Een relatie met de berijming van De Brune kan worden vermoed op zo’n 15 tot 20 punten. In al deze gevallen lijkt de “voet-maet” van het vers inderdaad de aanleiding te zijn geweest. Merendeels gaat het om een synoniem, een afgekorte versie van een woord of een invoeging. Enkele voorbeelden volstaan ter verduidelijking:

¹⁵⁶ Voor deze scriptie is gebruik gemaakt van de tweede druk van De Brune’s berijming uit 1650: *DAVIDS PSALMEN, GEDICHT, Aen d’eene zijde, door PETRUM DATHENUM, Aen d’ander zijde, door J. De Brune: Die de zelve, uyt de Hebreeusche in de Nederlandsche taele, naer de voet van de letter, vertaelt, en nu, met de tweede druck, van veers tot veers, geheel verbetert, en op een vloeyende mate, naer de oude wijzen, gestelt heeft*, T’AMSTERDAM, By THEUNIS JACOBSZ, Boeck-verkooper, op ’t Water / In de Lootsman, 1650. Met Privilegie van alle de Respective Geunieerde Provintien, voor 15 Iaeren.

SV 10b: dat de beenderen sich verheugen, [die] ghy verbrijselt hebt.

Br IV, 7-8: Óp dat sich mĳn gebéent' daer ín verhéugt /
't Wélck' Gy aen mý verníelt hadt ván te vóoren.

De Br III, 4: Dát zich verheúgh 't gebéent' dat ghý verplét:

En de berijming van SV 18a:

SV 18a: Want ghy en hebt geenē lust tot offerhande, anders soud' ickse geven:

Br VIII, 5-6: Wánt Gy en hébt geen lúst tot ófferhánd';
Íck had die ándersíns U óp-gedrágen.

De Br V, 3-4: Wánt ghy en hébt geen lúst tot ófferánde,
Íck hadde-z' ándersíns wel toégebracht:

In het eerste voorbeelden wordt de weergave van 'beenderen' uit SV bij beide berijmers vervangen door het enkelvoudige, afgekorte 'gebeent' en wordt het werkwoord 'verheugen' hierop aangepast; in het tweede voorbeeld geven beide berijmers een vergelijkbare weergave van de frase 'anders soud' ickse'. Deze en overige ontleningen aan De Brune's berijming kunnen worden gekwalificeerd als 'metri causa'.

3.3.1.3 Verhouding tot Datheen

Bruno stelt in zijn VOOR-REDEN zich niet "geschaemt" te hebben en het zelfs "geraedtsaem" gevonden te hebben om "Datheni woorden, ja somtijds geheele regels, daer ick die oordeelde met den text of sin wel overeen te komen" te behouden. In hoeverre is dit echter uiteindelijk gebeurd?

Het aantal plaatsen waar Bruno zijn inspiratie heeft gevonden bij Datheen is niet groot. In ongeveer 15 gevallen gebruikt hij woorden of zinsconstructies die Datheen ook heeft maar SV niet; merendeels levert dit in Bruno's berijming teksten op die te karakteriseren zijn als parafrases op de tekst van SV. Geheel identieke regels doen zich in de berijmingen overigens niet voor; wel zijn er drie nagenoeg overeenkomstige regels. Enkele voorbeelden maken overeenkomsten en verschillen duidelijk:

SV 6a: Tegen u, u alleen, heb ick gesondicht,
Br II, 5: Ú / Heere / Ú alléen heb íck misdáen /
D II, 5: Vóor u end téghen ú hebb'íck misdáen,

SV 17a: Heere, opent mijne lippen:
Br VIII, 1: Doét mĳn' geslóten móndt doch ópen / Héer;
D VIII,1: Ó Heer wilt mý doch ópe dóen den móndt,

SV 14b: ende de vrymoedige geest ondersteune my.
Br VI, 7: Geéft my de geést oock ván vrymoédigheýdt;
D VI,7: Gheéft my oock dén geest dér vrymoédicheít,

In het eerste voorbeeld gebruikt Bruno evenals Datheen de frase 'heb ick misdaen' maar lijkt de versregel voor het overige vooral op SV; in het tweede voorbeeld kiest Bruno evenals

Datheen voor de woorden ‘open doen’, ‘mond’ en ‘doch’ en laat ook de zinsbouw een zekere overeenkomst zien hoewel de woordvolgorde verschilt; het derde voorbeeld geeft een van de regels weer waar beide berijmingen nagenoeg identiek zijn.

Ondanks de grote overeenkomsten in ‘text’ en ‘sin’ kiest Bruno er in alle gevallen voor om niet ‘de gehele regel (...) te behouden’. De reden hiervoor ligt in de relatie tussen tekst en melodie. Met name in het tweede voorbeeld wordt duidelijk dat de tekstaccenten bij Bruno veel beter accorderen met de melodie-accenten dan bij Datheen; vooral de accenten op de woorden ‘den’ en ‘der’ storen hier Datheen. In zijn VOOR-REDEN heeft Bruno niet speciaal op woordtoonverhouding gewezen als een criterium voor een goede berijming of als criterium voor de omgang met Datheens tekst. De voorbeelden maken echter duidelijk dat hij op dit punt de kritische houding van tijdgenoten deelt. Dit kan ook mede de achtergrond zijn van zijn opmerking dat de dichtkunst sinds Datheen op de hoogste trap is beland. De wijze waarop Bruno zelf als dichter te werk is gegaan, zal verderop meer aandacht krijgen.

Twee plaatsen waar Bruno inspiratie ontleent aan Datheen trekken in het bijzonder de aandacht omdat zij iets laten zien van de persoonlijke keuzes en inbreng van Bruno:

SV 11a: Verbercht u aengesicht van mijne sonden:

Br V,1-2: Vêrbergt Uw' áengesícht van mijne sônd'/
Ên wilt Uw' óog daer ván genádig kéeren;

D V,1-2: Ghý hebt lâgh' génoegh gésien mýn misdáet,
Wílt doch u' tóornigh gésicht dáer van wénde:

Hier heeft Bruno metri causa een extra regel ingevoegd die geïnspireerd is op Datheen; de constructie luidt bij beide ‘wilt Uw/u (...) daer van keeren/wenden’. Opmerkelijk is echter dat Bruno het ‘toornighe gesicht’ vervangt door een ‘genadige’ afkering van het ‘oog’; inhoudelijk krijgt het vers daardoor een geheel andere, originele kleur. Met het woord ‘genadig’ krijgt deze tweede vershelft tevens een originele wending ten opzichte van zijn parallelle eerste vershelft en daarmee ten opzichte van SV.

SV 14a: Geeft my weder de vreuchde uwes heyls:

Br VI, 5-6: Géeft my de vreúgd' des heýls / der sáligheýdt /
Láet my die wéderóm / ô Héere / smáecken.

D VI,5-6: Doét my oock nú smaeckén die sékerheít,
Mýner salícheit Heér, doer ú' ghenáede.

In dit geval neemt Bruno van Datheen de woorden ‘saligheydt’ en ‘smaecken’ over. Het eerste woord gebruikt hij echter als synoniem voor ‘heyl’ waardoor hij de inhoudelijk veel verder strekkende constructie van Datheen vermijdt en in het spoor blijft van SV. Met het woord ‘smaecken’ verwijdt hij zich daarentegen iets verder van SV; de ‘zinnelijke’ connotatie van dit woord heeft geen parallel in SV.¹⁵⁷

Naast de genoemde voorbeelden zijn er nog enkele regels en een reeks losse woorden waarin de tekst van Datheen door klinkt. Opgeteld is het aantal overeenkomsten echter klein. Wat daarbij bovendien opvalt is, dat woorden die overeenkomen vaak niet op dezelfde plaats staan; waar de berijming van Datheen ongeveer 600 woorden kent, zijn er daarvan ongeveer 30

¹⁵⁷ Het Middelnederlands Woordenboek vermeldt als hoofdbetekenis bij het lemma ‘smaken’: ‘smaken, proeven, het zintuig van den smaak gebruiken’ (digitale versie van het woordenboek op de website van de Geïntegreerde Taalbank: www.gtb.inl.nl, 17 juli 15).

die bij Bruno op exact dezelfde plaats terugkeren. In de helft van de gevallen gaat het daarbij om éénlettergrepige woorden als ‘o’, ‘u’ of ‘en’. De mogelijkheid die Bruno suggereert om zijn berijming tegelijk te zingen met die van Datheen, heeft in het geval van psalm 51 niet zozeer een tekstuele basis.

3.3.1.4 Conclusie

Uit vergelijking van Bruno’s berijming met de door hem genoemde bronnen en overige berijmingen kan geconcludeerd worden dat Bruno zich met name heeft georiënteerd op de Statenvertaling onder aanwending van zijn kennis van het Hebreeuws. De tekst die dit opleverde, is hier en daar aangevuld met woorden of constructies van De Brune en Datheen. Tot inhoudelijke discrepanties ten opzichte van SV en Hebreeuws hebben ontleningen aan beide berijmingen nauwelijks geleid; het lijken in de eerste plaats ontleningen te zijn om regels op te vullen of een synoniem te vinden dat metri causa beter past. Over het geheel genomen lijkt Bruno’s tekst te karakteriseren als een zeer (bron)tekstgetrouwe berijming van de Statenvertaling.¹⁵⁸

3.3.2 De berijming als dichtwerk

Zoals het titelblad reeds vermeldde is de opbouw van de berijming gelijk aan die van Datheen; beide berijmingen bestaan uit negen coupletten van acht regels en een tiende couplet van vier regels met een pauze tussen couplet vier en vijf. De weergave van de brontekst is gelijk verdeeld: ieder couplet bestaat uit 2 gedeelten van 4 regels, die ieder 1 vers van SV weergeven. Het rijmschema luidt evenals bij Datheen ‘ABBACDCD’, waarbij A en C staan rijm betreffen en B en D dubbelrijm. Behalve de opbouw is ook de melodie hetzelfde. Nieuw ten opzichte van Datheen is de notatie: de melodie wordt bij alle strofen weergegeven.

De vermelding van de melodieën onder de volledige tekst vormt een indicatie dat zingbaarheid van de psalm een belangrijk aandachtspunt was voor Bruno. Op dit punt waren er veel problemen met de berijming van Datheen; de vele botsingen tussen tekst- en melodieaccenten zorgden voor een ervaring van ‘horten en stoten’ bij het zingen. Hier heeft Bruno grote winst behaald; enkele voorbeelden maken het grote verschil duidelijk:

SV9 a:	Ontsondich my met ysop, ende ick sal reyn zijn:
D IV, 1:	Ghý sult my mét ysóp Heer máeken reyn,
Br IV, 1:	Máect my met ýsop reýn; ontsóndigt mý;

Bruno sluit hier zeer dicht aan bij SV maar maakt er een goedlopende versregel van door de woorden ‘ontsondichen’ en ‘reyn maken’ om te draaien; een kleine ingreep met groot effect. Hij blijft bovendien dicht bij de brontekst doordat hij de regel begint met een vraag in plaats van het stellende ‘Ghy sult’. Daarnaast weet hij de losse invoeging ‘Heer’ te vermijden.

SV 8a:	Siet, ghy hebt lust tot waerheyt in het binnenste:
D III, 5-8:	Íck weet dat ghý lief hébt end bégheert seér, Eén hert’ dat géheel ís oprécht end goédigh,
Br III, 5-8:	Síet / Gy hebt lúst tot dén opréchten mán/

¹⁵⁸ Het oordeel van Hasper, die Bruno’s berijming bespreekt in de paragraaf ‘Verbeteringen van Datheen’ en niet in de daaropvolgende paragraaf ‘Nieuwe berijmingen’, onderschrijf ik daarom niet (Hasper, *Calvijns beginsel voor de zang in de eredienst*, 431. 443-445).

Ook hier lost Bruno de metrische problemen op en heeft hij regels gedicht met een goede aansluiting bij de brontekst (zoals eerder bleek is de tweede regel gebaseerd op de uitleg van SV bij deze regel). In dit voorbeeld wordt tevens duidelijk dat ook de betere zinsbouw bijdraagt aan een goede cadans (en daarmee zingbaarheid) van de tekst. Bij Bruno is de zinsbouw overzichtelijk, de woordvolgorde logisch en zijn bijvoeglijke naamwoorden vóór de begrippen geplaatst waarop ze betrekking hebben. Datheen stapelt hier constructies op elkaar; in elkaar geschoven zijn 4 constructies die respectievelijk beginnen met 'ick weet', 'dat ghy lief hebt', 'een hert' en 'dat geheel is...'. Binnen die constructies werkt de plaatsing van bepalingen hortend en stotend; een constructie als "lief hebt en begheert seer" werkt haast als een chiasme midden in een zin; en terwijl de bepaling 'seer' áchter 'begheert' is geplaatst, staat in de volgende regel 'geheel' juist te ver naar vóren in de zin. Voor zowel cadans als begrijpelijkheid werkt dit niet goed. Bruno heeft dit eleganter opgelost.

Hoewel de zinsbouw vaak goed is, levert de combinatie van wensen om dicht bij SV te blijven én metrisch correcte regels te schrijven, soms ook minder gelukkige constructies op:

SV 6c-d: op dat ghy rechtveerdich zijt in u spreken,
 [ende] reyn zijt in u richten.

Br II, 7-8: Óp dat Gy ín Uw' spráeck oprécht'lick gáen/
 Én reyn in Úw' gericht soudt wésen mógen.

Bruno heeft hier SV willen volgen met de aanhef 'op dat' en het nalaten hiervan in de tweede regel. Omwille van het metrum was een verkorte eerste regel nodig; een deel van het gezegde ontbreekt. De tweede regel eindigt echter op 'soudt wesen mogen'; omdat dit regeleinde niet past als aanvulling op de eerste regel gaat de constructie eigenlijk mank.

Om zijn berijming van de psalm metrisch correct in de voorgegeven vorm te krijgen ontkwam ook Bruno niet aan de nodige tekstuele uitbreidingen. Overeenkomstig zijn streven om daarbij niet af te wijken 'van den sin' van de tekst, is hij daarbij merendeels zeer dicht bij de grondtekst gebleven; dit is bijvoorbeeld het geval wanneer hij woorden of ideeën uit de tekst herhaalt of parafraseert, beelden uit de tekst uitwerkt of losse uitroepen invoegt. In deze uitbreidingen toont Bruno zich niet altijd een even "soetvloeiende" dichter; ze zijn soms enigszins kleurloos en in een enkel geval zelfs wat ongelukkig gekozen. Er zijn gunstige uitzonderingen; enkele plaatsen ademen een grotere dichterlijke inspiratie.

Wanneer kortere aanvullingen nodig zijn, schrijft Bruno vaak synoniemen voor begrippen elders in de strofe, uitroepen zoals 'Heere' of 'Godt' (in 8 van de 10 coupletten) of voegt hij bepalingen in zoals 'van te vooren' (Br IV, 8, bij het 'vernielen van de beenderen') of 'heel verteeren' (Br V, 3; bij de daaropvolgende 'overtredinge'). Ze werken niet zoals bij Datheen als 'lamme en losse leden' en zijn metrisch correct maar voegen inhoudelijk weinig toe. Dit geldt ook voor extra versregels als 'het welck / helaes / in mij gevonden werdt' (Br I, 4; als omschrijving bij de voorafgaande 'overtredingen') of 'Maeckt / Heere / dat ick merck' Uw' groote vreugd' / (Br IV, 5; gevolgd door 'Doet my Uw' vrolickheydt en blijdschap hooren /).

Een plaats waar Bruno zijn technische vaardigheden als 'verzenschrijver'¹⁵⁹ aan de dag legt en blijkt geeft van zijn tekstgetrouwheid, maar die evenmin inspirerend werkt, is de volgende:

¹⁵⁹ Strengholt gebruikt de term 'verzenmaker' wanneer hij tegenover het gebrek aan pedagogisch talent bij Bruno diens talent op het gebied van literatuur plaatst: "Zijn zonderlingheid bestond juist daarin, dat hij niet meer dan verzenmaker was": Strengholt, *Henrick Bruno*, 234.

SV 9a-b: Ontsondich my met ysop, ende ick sal reyn zijn:
wascht my, ende ick sal witter zijn als snee.

Br 3, 1-4: Máeck my met ýsop reýn; ontsóndigt mý;
Sóo sal ick suýver zýjn/ en reýn bevónden;
Wáscht my/ en íck sal zýjn ontlást van sónden/
Én witter zýjn als sneé/ van smétten vry:

Bruno laat hier de bewoording van SV integraal terug komen maar weet door nieuwe woordcombinaties en het spelen met de woordvolgorde een dubbele verslengte te creëren. Hij weet bovendien een interne coherentie te bereiken tussen de weergaven van SV9a en SV9b: de vier gedeelten waaruit beide delen in Bruno's weergave respectievelijk bestaan, bevatten termen die inhoudelijk vergelijkbaar zijn: Maeckt my reyn – Wascht my / ontsondigt – ontlast van sonden / suyver – witter als snee / reyn – van smetten vry. Ten nadele moet echter worden opgemerkt dat de keuze voor het herhalen van tekstelementen hier leidt tot een lange opsomming van zinsdelen van dezelfde strekking (in regel 2-4, alleen onderbroken door 'wascht my' in regel 3). Daarbij voegen de herhalingen inhoudelijk weinig kleur toe en boet het couplet door dit ruime aantal in aan bondige zeggingskracht. Ook loopt de parallelle van de regels 3 en 4 niet helemaal door omdat in regel 4 een deel van het gezegde al vóór het werkwoord staat terwijl dit in de derde regel niet zo is.

Inspirerender werken de volgende regels:

SV 17: Heere, opent mijne lippen:
So sal mijn mont uwen lof verkondigen.

Br VIII,1-4: Doét mijn' geslóten móndt doch ópen / Héer;
Roért mijne líppen dóch/ en répt mijn' tónge/
Sóo sal een nieuw liedt zýjn van mý gesónge'/
Sóo sal ick spreécken ván Uw' lóf en éer.

Het 'openen van lippen' wordt in Bruno's weergave uitgebreid tot een drieslag van handelingen die samen de opmaat vormen voor het vervolg, het zingen en spreken. De berijmde regels vormen een logische samenhang en vergroten de kracht van het beeld van 'het openen van lippen'. Met de toevoeging 'het zingen van een nieuw lied' verwijst hij in navolging van het commentaar van SV naar psalm 40, waarin de gelovige die in vertrouwen God aanroept in zijn nood een nieuw lied in zijn mond gelegd krijgt door God. Tegenover de inhoudelijke kracht van het beeld in de derde regel staat echter een stilerende minder sterke. De regel onderbreekt de cadans van de strofe doordat alleen hier sprake is van een passieve werkwoordsvorm en de woordvolgorde hier wat gekunsteld overkomt met een zwaarder gedeelte in de tweede helft.

Een toevoeging als de volgende (tweede versregel) vergroot het perspectief van het geparafraseerde beeld; in dit geval voert de goede, zangerige cadans de lezer wél even boven de tekst uit:

SV 13a: En verwerpt my niet van u aengesicht:

Br VI, 1-2: Vérwerpt my / Héere/ ván Uw' aénsicht níet;
Láet my áltýjdt voor Ú genáde vínden.

Minder gelukkig daarentegen zijn de volgende uitwerkingen van beelden:

- SV 18b: in brant-offeren en hebt ghy geen behagen.
- Br VIII, 7-8: Brándt-offer ván het vée van 't gántsche lándt/
Én kan in 't mínst' Uw oóg oock níet behágen.
- SV 20b: bouwt de mueren van Ierusalem op.
- Br IX, 7-8: Én wilt Jerúzalém/ 't welck néder leýdt/
Mét mueren wéderóm op níeuws bekléeden.

Beide voorbeelden bevatten een zinloze verdubbeling in de tweede versheft: 'En kan in 't minst (...) oock niet' en 'wederom op nieuws'. Wat echter vooral opvalt zijn de nogal overbodige omschrijvingen waarmee de woorden 'Brandt-offer' en 'Jeruzalem' worden aangevuld. Voor het eerste voorbeeld geldt daarbij dat het plastische karakter ervan sterk wel erg sterk contrasteert met de thematiek van het 'offer van een gebroken geest en hart' in het volgende couplet. Andere berijmers maken hier subtielere keuzes: Revius geeft alleen SV weer en breidt niet uit, Datheen schrijft 'der stieren end ossen, of der ghelycken' (en iets verderop 'sulck offren') en Westerbaen kiest voor 'gy begeert voor manslagh bock noch beest'. De twee laatstgenoemden geven als het ware een toelichting bij de verwijzing naar de concrete offercultus; Datheen door deze als een categorie te benoemen, Westerbaen door deze te plaatsen in de context van de specifieke begane zonde. Bruno's omschrijving daarentegen duikt plotseling op en staat nogal geïsoleerd; hier werken de andere berijmingen genuanceerder.

Bruno's uitbreidingen in de tekst tonen hem als een kundige, maar niet erg "soetvloeiende" dichter; metrisch en tekstinhoudelijk is het werk correct maar het biedt niet vaak inspirerende perspectieven. Ook met poëtische stijlmiddelen worden weinig aanvullende effecten bereikt. Zo klopt het rijmschema naar klank, maar zijn er naar de letter meer oneffenheden dan bij de collega's, zoals in het geval van 'oogen'-'mogen' (II, 6/8) en 'goedigheden'- 'bekleeden' (IX, 6/8). Ten opzichte van tijdgenoot Westerbaen valt op dat Bruno meer woordverkortingen nodig heeft omwille van het metrum. Het afbreken van regels levert soms minder gelukkige regels op zoals 'Soo sal ick sulcke / die zijn af-gegaen' (VII, 1) of regels die op zichzelf niet begrijpelijk zijn 'Van boet-gerechtigheydt; dan sal verteeren' (X, 2). De woordkeuze biedt weinig meerwaarde; herhaling kan enigszins 'drammerig' werken, zoals in; 'Ick ben in sond' verwarmt / in sond'ontvangen / En in de sond' bracht my mijn moeder voort.' (III, 3-4). Vaker echter kiest Bruno voor variatie, op zichzelf een goed stijlmiddel, maar dit levert dan meestal weinig op zoals in het geval van 'Doet wel by Zion/ na Uw'gunstigheydt/ Na Uw' behagen/Heer/ en goedigheden/' (IX, 5-6), of bij het 'waschen'- 'reynigen' – 'suyveren' in couplet 1. De wisseling tussen actieve en passieve vormen stoort soms, zoals bij de 'overtreding' waarvan wordt gezegd 'het welck / helaes / in my gevonden werdt' (I, 4) en verderop 'die Gy in my vondt' (V,4) of die in één versregel plaats vindt zoals 'Soo sal ick suyver zijn / en reyn bevonden' (IV, 2). Soms wekken woorden of uitdrukkingen enige bevreemding, zoals het 'buyten slaen na den quaden weg' door zondaren (VII,4) of het 'heel verteeren' door God van alle overtredingen (V, 3: mogelijk speelt hier de gedachte aan het 'offeren' al door het hoofd, dat verderop een thema wordt).

Dergelijke onvolkomenheden in de psalmberijming zijn de "lecker-oorige Puyck-dichters" (zoals Bruno ze in de VOOR-REDEN noemt) niet ontgaan. In recente tijd heeft bijvoorbeeld Hasper zich kritisch over Bruno uitgelaten: hoewel hij diens werk hier en daar beeldend vindt, storen hem toch de vele zwakke plaatsen, de fouten in het taalgebruik en in de

beeldspraak en de algehele matheid van het werk.¹⁶⁰ Het oordeel is vrij gedecideerd en niet al te gunstig.

Mijns inziens valt er echter over de berijming meer te zeggen: hoewel Bruno's eigen bescheidenheid ten aanzien van de dichterlijke kwaliteit van zijn werk niet geheel onterecht is, heeft hij twee andere zaken in zijn berijming wél goed op orde: hij heeft zich, zoals aangekondigd in zijn VOOR-REDEN, gehouden aan zijn streven om zich “aen de Godlicke Woorden van de Man na Godts herte” te binden; de berijming is tekstgetrouw en verklankt ook de Hebreeuwse wijze van spreken. Daarnaast is de berijming liturgisch goed bruikbaar, omdat er sprake is van een goed metrum en een goede zingbaarheid en begrijpelijkheid. Op belangrijke punten heeft Bruno daarom winst geboekt ten opzichte van Datheen.

3.3.3 Inhoudelijke analyse van de berijming

Eerder werd al opgemerkt dat Bruno in zijn tekstuele uitbreidingen veelal dicht bij de bronteksten blijft. Op enkele plaatsen zijn echter toch meer persoonlijke bewerkingen of toevoegingen van de berijmer te vinden; deze brengen accenten aan in de psalmtekst en vormen een indicatie van het persoonlijk begrip dat de berijmer van de psalm heeft gehad.

De parafrazen en uitbreidingen hebben vooral in de tweede helft van de berijming een vrijer karakter; in de eerste helft sluiten ze dicht aan op de brontekst en werken ze vaker als synoniem. In deze eerste helft staat het schuldbesef over begane zonden centraal; in Datheens berijming is dit gedeelte gelardeerd met emotionele uitdrukkingen of schilderende bewoordingen om de ellendige staat van de zondaar te beschrijven, zoals ‘my aermen sondaer’ (I, 1), ‘leelicke stinckende misdaeden’ (I, 6) en ‘als ick (och aerm) ghevoel’ myn groote sonde’ (II, 2). Bruno laat deze bijna geheel achterwege; de enige uitzondering hierop vormt het eerste couplet. Hier schrijft Bruno enkele uitbreidingen die wél een emotionele toonzetting kennen; Bruno's aanvulling ‘vermurwt Uw’ hert’ in regel 1 en ‘Op dat mijn’ ziele niet daer in beswijck’/ en niet versmoor’ in die onrechte wegen’ (regel 7 en 8) klinken als een persoonlijke hartekreet. Dat Bruno hier aan het begin van zijn berijming éénmaal voor kiest maar dit verder achterwege laat geeft aan dat hij dit motief wel belangrijk vindt, maar zijn berijming er niet volledig mee wilde kleuren. Het zware thema van de psalm heeft Bruno niet verleid tot een al te gedepremerde toonzetting.

Bruno maakt echter wel degelijk ernst met de inzichten van de psalm in de situatie van de bidder: soms werken zijn formuleringen nog radicaler en voert hij de gedachtegang nog verder. Dit doet zich bijvoorbeeld voor bij de berijming van vers 7. Hier legt de psalmist een relatie tussen de specifieke situatie van de beleden schuld en het menselijk bestaan als geheel, dat hij reeds bij haar oorsprong verbonden ziet met de woorden ‘zonde’ en ‘ongerechtigheid’:

SV 7a-b: Siet, ick ben in ongerechticheyt geboren:
ende in sonde heeft my mijne moeder ontfangen.

Br III, 1-4: Siet/ ongeréchtigheýdt was mijn’ gebóort’:
Ván kindts-been zýjn in mý verdórven gángen:
Íck ben in sónd’ verwárm’t/ in sónd’ontfángen/
Én in de sónd’bracht mý mijn moéder vóort.

¹⁶⁰ H. Hasper, *Calvijns beginsel voor de zang in de eredienst*, 443-445. Hoewel Hasper na zijn analyse van Bruno's werk concludeert “Er zijn vele opmerkingen te maken, waardoor het werk van Bruno voor Hendrik Ghysen volstrekt niet waardeloos werd, maar die ons toch doen vragen: was zulk een “nieuwe berijming” wel nodig?” (p 445) verrast hij op een later moment met de terloopse vaststelling: “...is de berijming van Clercquius de eerste na die van Bruno, die – met enige correctie – wel geschikt gemaakt had kunnen worden voor de zang in de gemeente.” (p 495). Hier geeft hij Bruno's werk dan ineens een belangrijk compliment.

Bruno verscherpt de uitspraak van de eerste vershelft doordat hij ‘ongerechtigheid’ gebruikt om ‘geboorte’ te kwalificeren, terwijl de psalmist het heeft over een geboorte ‘in ongerechtigheid’ zonder die geboorte zelf als negatief te kwalificeren. Met de ingevoegde tweede versregel vergroot Bruno de reikwijdte van de uitspraak doordat hij wijst op de ‘verdorven gangen’ die er na de geboorte in de mens aanwezig zijn. Niet alleen trekt hij het beeld van de psalmist door in het concrete leven van alledag; ook heeft de plaatsing van deze versregel, tussen regels die allemaal over ‘geboorte’ gaan, het effect dat deze ‘verdorven gangen’ in causaal verband lijken te staan tot die ‘geboorte’. Vervolgens worden in regel drie en vier verschillende termen die de gang rondom ‘geboorte’ beschrijven, drie keer gekoppeld aan ‘sond’; de connectie van deze termen wordt door de berijmer erg zwaar aangezet, zwaarder dan bijvoorbeeld Datheen dat doet. De gedachte aan de erfzondeleer zoals deze in de contraremonstrants gekleurde gereformeerde kerk werd beleden valt hier bijna niet te vermijden. Het besef dat de psalmist bereikt over de *conditio humana* wordt door Bruno radicaler uitgewerkt.

De manier waarop Bruno de daaropvolgende strofe afsluit, kan vervolgens verbazing wekken:

SV 8b: ende in't verborgene maect ghy my wijsheyt bekend.

Br III, 7-8: Én in 't verbórgen máect Gy dát ick kán
Úw' wijsheydt kénnen/ én daer ná my stieren.

Bruno voegt hier de frase toe ‘en daer na my stieren’; hier lijkt in eerste instantie een optimisme aangeduid ten aanzien van de menselijke mogelijkheden om een goed leven te leiden. Dit lijkt niet aan te sluiten bij de gedachtegang in de voorgaande strofe. Een uitbreiding die Bruno in het vijfde couplet schrijft, één van zijn meest uitgebreide toevoegingen, maakt echter duidelijk hoe de berijmer hierover denkt:

SV 12ab: Schept my een reyn herte, o Godt:
ende vernieuwt in 't binnenste van my eenen vasten geest.

Br V, 5-8: Ó Heere / schépt in mý een suýver hért/
Wílt my een nieuwe geést in 't bínnenst' géven.
Óp dat ick kráchtelíck gedréven wérd'/
Ó Godt / tot vástigheýdt van béter léven.

De versregels 7 en 8 zijn door Bruno toegevoegd. Het ‘betere leven’ maar vooral de ‘vastigheýdt’ daarvan worden mogelijk voor de bidder wanneer hij daartoe ‘krachtelick gedreven’ wordt door de nieuwe geest die God in het ‘binnenste’ geeft; de bidder blijkt in zijn mogelijkheden om een goed leven te voeren afhankelijk van vernieuwing door God. Deze vernieuwing is een thema van de psalm zelf; de psalmtekst laat hierop de ervaring van vreugde en blijdschap (SV 14), de onderwijzing aan de zondaren (SV 15) en de lof van de bidder (SV 16 en 17) volgen. Bruno voegt hier echter aan toe dat vernieuwing van hart en geest voorwaarde is voor een ‘beter’ leven, een motief dat de psalmist hier niet expliciteert. De combinatie van deze versregels en de weergave van vers 7 (Br III, 1-4) versterkt bij de lezer het gevoel dat de ‘geboren’ mens uit zichzelf niet in staat is tot een ‘beter’ leven maar hiervoor afhankelijk is van God. Dit accent valt eveneens te plaatsen tegen de achtergrond van de (contraremonstrants gekleurde) kerkelijke leer; deze stelt dat een mens zonder de vernieuwende genade van God niet in staat is tot een beter leven.

Wanneer de berijming van het eerder genoemde SV 8b tegen deze achtergrond gelezen wordt, lijkt hier niet zozeer de menselijke vrijheid aangeduid om het goede te doen, maar is

waarschijnlijker dat hier wordt gezegd dat God niet alleen het ‘kennen van wijsheid’ mogelijk maakt, maar ook het ‘zichzelf stieren naar deze wijsheid’.

Een specifiek woord dat Bruno verderop invoegt versterkt de associatie met de kerkelijke leer. Dit is in Bruno’s berijming van vers 16a, waarin hij met zijn uitbreiding duidelijk maakt welke vrees op de achtergrond aanwezig is:

SV 16a-b: Verlost my van bloet-schulden, o Godt, ghy Godt mijns heyls:

Br VII, 5-6: Vérløst van bloéd-t-schuld mý / van doódt-slags’ sónd’;
Wílt / God / Gy Gód mijns heýls / my níet verdoémen;

De positief geformuleerde bede van de psalmist wordt door Bruno aangevuld met de negatieve bede om de ik-persoon niet te ‘verdoemen’ waarmee een sterke negatieve actie van God wordt aangeduid zoals die in de psalmtekst geen parallel heeft. De plaats waar Bruno dit woord gebruikt, direct volgend op zijn dubbele vermelding van een begane ‘doodzonde’, kan een verklaring zijn voor deze krachtige formulering. Het specifiek gekozen woord heeft echter de connotatie in zich van een ‘eeuwige veroordeling’¹⁶¹, wat bij een zeventiende eeuwse lezer een associatie oproept met de gereformeerde uitverkiezingsleer die leert dat ieder individu een definitieve bestemming heeft, hetzij tot eeuwig heil, hetzij tot eeuwig verwerping. Deze is onafhankelijk van menselijke daden en berust op een eeuwig en onveranderlijk raadsbesluit van God. Hoewel ook in de zeventiende eeuwse gereformeerde kerk een meer direct verband tussen begane zonden en goddelijke straf werd beleden¹⁶², lijkt Bruno hier met het woord ‘verdoemen’ toch een verdergaand perspectief te schetsen: het ‘eeuwige’ karakter van deze veroordeling plaatst de bede van psalmist in het bredere kader van de vraag naar de ultieme situatie van het individu coram Deo. Het woord ‘verdoemen’ stelt daarbij het meest duistere alternatief voor ogen.

Twee opvallende toevoegingen in de tweede helft van de berijming versterken de associatie met het bredere perspectief van de ‘eeuwige bestemming’ en de vaststelling daarvan door God. Hier blijkt de berijmer echter hoopvol gestemd over het lot van de ik-persoon:

SV 13b: ende en neemt uwen Heyligen Geest niet van mij.

Br VI, 3-4: Géeft/ dat Uw’ Heýl’ge Geést Uw’ wél-bemínden
Béwoont/ en nímmèrméer van mý en vliéd’.

Bruno voegt hier een extra bede in; hij werkt de gedachte uit van de aanwezigheid van de Geest maar betreft dit op een specifieke categorie van ‘Gods welbeminden’, waartoe ook de ik-persoon in regel 4 wordt gerekend. Hij vervolgt het couplet met een uitbreiding gebaseerd op Datheens versregels:

¹⁶¹ Het Woordenboek der Nederlandsche Taal (met het jaar 1500 als beginpunt) vermeldt voor dit woord de betekenis ‘veroordeelen’ met als aanvulling: “(Godsd.) Van God als rechter: veroordeelen tot den eeuwigen ondergang, tot de hel en vand. ook: de hellestraf doen ondergaan”. Het Middelnederlandsch Woordenboek (met 1550 bij benadering als eindpunt heeft) geeft bij het woord ‘verdoemen’ eveneens de betekenis ‘veroordeelen’ en geeft een vergelijkbare toevoeging: “Bepaaldelijk in de bet. voor eeuwig verdoemen, met God als ondw., tot de eeuwige straf veroordeelen” (digitale versies van de woordenboeken op de website van de Geïntegreerde Taalbank: www.gtb.inl.nl, 17 juli 15).

¹⁶² In het gebruiksregister van de psalmen dat in de berijming is opgenomen, wordt bijvoorbeeld ziekte genoemd als situatie waarin de vraag om zondenvergeving actueel is. Ook werden epidemieën en natuurrampen (door kerk en overheid) toegeschreven aan Gods toorn over de zonden van het land. Deze konden alleen door nationale boetvaardigheid bestreden worden. Hiertoe schreef de overheid meermalen algemene biddagen uit. Hierop wijst onder meer Herman Selderhuis: Selderhuis, *Nederlandse Kerkgeschiedenis*, 411.

- SV 14a: Geeft my weder de vreuchde uwes heyls:
- D VI, 5-6: Doét my oock nú smaekén die sékerheit,
Mýner salícheit Héer, doer ú' ghenáede,
- Br VI, 5-6: Géeft my de vréugd' des heýls / der sáligheydt/
Láet my die wéderóm / ô Héere / smáecken.

Het woord dat de aandacht trekt is hier het ingevoegde 'saligheydt'; Bruno neemt dit over van Datheen maar laat net als Revius de combinatie met 'sekerheit' achterwege. Het is een woord met een specifieke connotatie; het woord 'zalig' heeft volgens het WNT als eerste betekenis in godsdienstige zin 'het eeuwig heil deelachtig'; in de Dordtse leerregels is het woord 'zaligmakend' herhaaldelijk gekoppeld aan het geloof en de goddelijke genade zoals die aan de uitverkoren toekomt. Net als bij 'verdoemen' wordt hier de associatie opgeroepen met een perspectief dat verder strekt dan alleen een eenmalig overtreden of straf, in dit geval echter het gunstige alternatief. Het definitieve karakter van dit woord, zeker in combinatie met de gedachte aan een categorie van 'wel-beminden', roept opnieuw de gedachte op aan de kerkelijke uitverkiezingsleer.

Een optimistische ondertoon is kenmerkend voor de meeste van Bruno's toevoegingen in de tweede helft van de psalm. Hoewel de psalm zelf ook een thematische wending kent richting vreugde en dank over de gehoopte vergeving en vernieuwing, valt de ondertoon in Bruno's berijming op tegen de achtergrond van de scherpe contouren die Bruno schetst (de emotionele bede waarmee zijn berijming opent, de sterke verbinding van 'geboorte' cq menselijk bestaan met 'zonde' en de mogelijkheid van 'verdoemd worden').

In de tweede helft van de psalm voegt Bruno drie keer het woord 'genade' in. Hoewel dit de gedachte onderstreept dat de *conditio humana* deze genade noodzakelijk maakt, is de toonzetting hoopvol. Bij de berijming van SV 11a valt het woord 'genadig' op doordat Datheen hier juist had gekozen voor het 'toornighe gesicht':

- SV 11a: Verbercht u aengesicht van mijne sonden:
- D V, 1-2: Ghý hebt lāgh' génoegh gésien mýn misdáet
Wílt doch u toórigh gésicht dáer van wénde.
- Br V, 1-2: Vérbergt Uw' aéngesícht van míjne sónd'/
Én wilt Uw' oóg daer ván genádig kéeren;

Bij SV 13a verbreedt Bruno met zijn toegevoegde regel het perspectief naar de toekomst. Enerzijds een indicatie voor de beleving dat genade altijd nodig zal zijn; ook de vernieuwing van de mens, waar al in het voorgaande vers om werd gebeden, verandert deze noodzaak kennelijk niet. Anderzijds is de toonzetting hoopvol en lijkt hieruit de verwachting te spreken dat genade ook bij herhaling verkregen zal worden:

- SV 13a: En verwerpt my niet van u aengesicht:
- D VI, 1-2: Vérwerpt my / Heére/ ván Uw' aénsicht níet;
Láet my altíjdt voor Ú genáde vínden.

Eén couplet later wordt de derde invoeging van 'genade' gevonden. De combinatie 'genade die ick bevond' maakt de uitspraak zeer persoonlijk, zoals dat in de vorige twee voorbeelden ook het geval was:

SV 16c: so sal mijne tonge uwe gerechticheyt vrolick roemen.

Br VII, 7-8: Sôo sal ick Úw' genáed' / die ick bevónd' /
Én Uw' geréchtigheýdt vervrólickt roémen.

De achtergrond van deze optimistische ondertoon in Bruno's berijming kan wellicht gevonden worden in het volgende vers:

SV 19b: een gebroken ende verslagen herte
en sult ghy, o Godt, niet verachten.

Br IX, 2-4: Én een gebroócken / éen verslágén hérté /
Én laet Gy / Héere / níet in sónden-smérte /
Én Gy verácht / ô Gódt / niet / díe U vréest.

Bruno voegt in zijn weergave twee elementen in, de 'sonden-smerte' en de bepaling 'die U vreest'. Hoewel de invoegingen niet onnatuurlijk zijn trekt de combinatie ervan de aandacht: 'Smart over begane zonden' en 'vreze Gods' zijn twee elementen die door de Dordtse leerregels genoemd worden als voorbeelden van 'zekere vruchten van de verkiezing'.¹⁶³ Bruno roept daarmee de gedachte op aan een specifieke beleving van de uitverkiezingsleer. Hoewel deze leer uitging van een schema waarin 'eeuwige verwerping' een reëel perspectief is en verkiezing tot heil alleen geschiedt op grond van goddelijke genade zonder dat menselijk handelen daarbij een rol speelt, leidde dit in de zeventiende eeuwse gereformeerde kerk niet tot een grondhouding van angst en onzekerheid; de overtuiging leefde dat een Christen de verzekering kon ontvangen van zijn uitverkiezing als deze bij zichzelf de 'vruchten van de Verkiezing' waarnam. Deze verzekering werd ervaren als diepste bron van troost en vertrouwen.¹⁶⁴ Een diep gevoeld schuldbesef was daarbij een teken waaraan vertrouwen kon worden ontleend. Het schuldbesef dat deze specifieke psalm 51 doortrekt, kan daarom als een dergelijk vertrouwenwekkend teken worden ervaren. Dat Bruno er in het eerste couplet dan ook voor kiest om de ruimte die hem *metri causa* ter beschikking stond aan te wenden om het beeld in te voegen van de door zonden gekwelde ziel, een invoeging die door de toonzetting in het eerste couplet als een verrassing komt, is in dit licht goed verklaarbaar.

Wanneer al de uitbreidingen van Bruno op een rij gezet worden, komen, ondanks de tekstgetrouwheid die de berijmer nastreefde, toch contouren in beeld die de berijmer heeft aangebracht in de tekst. De situatie van de mens *coram Deo* wordt scherp neergezet door de sterke connectie van de woorden 'zonde' en 'geboorte' en de visie dat alleen God de mens tot 'beter leven' in staat stelt. De woorden 'verdoemen' en 'saligheydt' verbreden het perspectief naar de 'eeuwige bestemming' van de mens, die in combinatie met wat in het voorgaande werd gezegd, niet ter bepaling lijkt van deze mens zelf. Genade wordt nodig geacht maar daarnaast ook vol vertrouwen verwacht; over het lot van de ik-persoon lijkt de berijmer hoopvol gestemd,

¹⁶³ Artikel XII van het eerste hoofdstuk van de leer (aangaande de goddelijke verkiezing en verwerping) noemt als voorbeelden van dergelijke uiterlijke tekenen "de kinderlijke vreze Gods, droefheid naar Gods wil over de zonde, honger en dorst naar de gerechtigheid"; *Belijdenisgeschriften*, 115.

¹⁶⁴ Hierop wijst onder andere Chadwick: O. Chadwick, *The Reformation. The Pelican History of the Church 3* (Harmondsworth 1986) 94. Van Deursen benoemt het gevoel van heilszekerheid als een belangrijk punt in het felle debat met de remonstranten in het begin van de 17^e eeuw (Van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen*, 293). Remonstranten brachten in dit debat naar voren dat een gevoel van heilszekerheid voorbij gaat aan de uiterste consequenties die een calvinistische opvatting van de uitverkiezingsleer met zich mee brengt. Ook uit andere hoek klonk dit argument; de dichter Vondel wijdde een gedicht aan deze leer onder de veelbetekenende titel 'Decretum Horribile' waarin de regel voorkomt "Men troost ons met een leer, die gruwelen verbloemt." (Van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen*, 284).

blijkens de verwijzingen naar de categorie van ‘welbeminden’ en de verwachte reactie op de ‘sondensmerte’ en ‘vrees voor God’.

De elementen die Bruno inbrengt, blijken allemaal terug te vinden in de contraremonstrants gekleurde gereformeerde kerkelijke leer van zijn tijd, met name in de leerstukken rondom erfzonde en uitverkiezing. Daarmee toont de berijmer zich consequent ten opzichte van de verwachtingen die hij zelf had gecreëerd in de VOOR-REDEN. Daar plaatst hij zijn werk en zichzelf uitdrukkelijk in het kerkelijke kader van zijn tijd: hij noemt daar de “stichting van Godes Kercke” als zijn enig doel, spreekt met respect over de “Hooge Overigheden” en “eerwaardige Synodale en Classicale Vergaderingen” (en voegt verderop een Approbatie van de Classis van Hoorn toe) en meldt terloops hoe hij zelf eens gesignaleerd werd toen hij “uyt de Nederduytsche Kerck” kwam. Ook de nagestreefde tekstgetrouwheid en het nadrukkelijk beoogde kerkelijke gebruik van de berijming onderstrepen deze ‘profilering’. Wat de lezer derhalve verwachtte op basis van deze VOOR-REDEN, kon hij in de berijming van deze specifieke psalm ook inhoudelijk teruglezen.

4 CONCLUSIES

Onderwerp van onderzoek en analyse in deze scriptie vormden drie 17^e-eeuwse Nederlandstalige berijmingen van psalm 51 die geschreven werden met het oog op gebruik in de Nederlandse gereformeerde protestantse kerk. Doel van deze detailanalyse was het vinden van een antwoord op de vraag hoe psalm 51 in de genoemde kerkelijke traditie van de 17^e eeuw is geïnterpreteerd. Het vermoeden bestond daarbij dat het antwoord op deze vraag een bijdrage zou kunnen leveren aan de stelling dat het Nederlandse gereformeerde protestantisme van de 17^e eeuw veelkleuriger is geweest dan in de geschiedschrijving lange tijd werd aangenomen. In dit laatste hoofdstuk worden allereerst de resultaten weergegeven van de detailanalyses van de berijmingen; vervolgens wordt aan de hand hiervan een antwoord op de hoofdvraag van het onderzoek geformuleerd; ten slotte zal worden geformuleerd welke bijdrage dit onderzoek levert aan de beeldvorming van het 17^e-eeuwse Nederlandse gereformeerde protestantisme.

Achtergrond en doelstellingen van de berijmers

De drie berijmers Revius, Westerbaen en Bruno waren tijdgenoten maar vertegenwoordigen verschillende plaatsen in het kerkelijke en maatschappelijke spectrum van de 17^e eeuw; hoewel de ontevredenheid met Datheens berijming voor alle drie een belangrijke motivatie is om zelf een berijming te schrijven, leveren de diverse uitgangspunten verschillen op in hun doelstellingen, werkwijze, criteria en uiteindelijk interpretatie van de psalm.

Revius is in de eerste plaats te karakteriseren als een veelzijdig en zeer gedreven gemeentepredikant die vurig streed vóór de contraremonstrants gekleurde kerkelijke leer waarin hij de ‘verzekering van het menselijke heil’ vervat zag, en streed tégen alles wat met die leer in tegenspraak was. Thema’s die zijn werk kenmerken zijn ‘lof op Gods heilsgeschiedenis’ en ‘boetprediking over de menselijke afkeer van het heil’. Revius’ oriëntatie op kerk en gemeente is zichtbaar in zijn doel met de psalmberijming: hij wilde de gemeente na de verschijning van de nieuwe bijbelvertaling (1637) ook een ‘naar sin ende rijmen’ verbeterde versie van het psalmboek ter beschikking stellen, in zijn optiek het boek met goddelijk geïnspireerde ‘heilige gebeden’ dat de gemeente gegeven was tot getuigenis van Gods heil en het bezingen van Gods lof. Hij koos daarom voor een berijming die het snelste en gemakkelijkste ingang zou vinden in de gemeente, een ‘verbetering van Datheen’ in plaats van een geheel nieuwe berijming.

Westerbaen werkte kort als arts maar ruilde zijn praktijk al spoedig in voor een leven als landedelman in de omgeving van Den Haag. Hij was overtuigd remonstrant en had daarom in zijn jeugd zijn theologiestudie op moeten geven. Hij vulde als landedelman zijn avonden met studie en poëzie. Hij werd geroemd om zijn zoetvloeiendheid als dichter maar was evenzeer scherp van toon en polemisch. Zijn remonstrantse sympathieën kleurden zijn werk en waren ook de oorzaak dat men hem niet vaak in de kerk signaleerde. Aanleiding voor hem om een volledig nieuwe psalmberijming te schrijven was dat hij zichzelf en zijn vrienden wilde vermaken met de ‘Heylige Gesangen des Konincklijcken Propheetes’ maar had geconstateerd dat de bestaande berijmingen van Datheen en van collegaberijmers met name dichterlijk van te geringe kwaliteit waren. Daarnaast waren ze volgens hem voor gebruik in de kerk ook niet geschikt. Hij zette zich daarom zelf tot deze ‘Dichteren oeffening’. Kerkelijk gebruik was niet zijn eerste ‘oogh-merck’, maar hij wilde dit voor zijn berijming nadrukkelijk wél mogelijk maken.

Bruno was in zijn carrière als gouverneur en conrector van een Latijnse school niet erg succesvol. Hij was in de eerste plaats een vertaler en ‘verzenschrijver’ en dit deed hij niet onverdienstelijk. Hij had goede connecties, onder meer met Huygens. Hij schildert zichzelf af

als een kerkganger in de ‘Nederduytsche Kerck’ met respect voor de ‘eerwaardige’ kerkelijke autoriteiten. Reden voor hem om zich aan een nieuwe psalmberijming te wagen was een opdracht hiertoe van de edelman Coenders van Helpen. De noodzaak van een nieuwe berijming zag hij echter zelf ook in, aangezien de dichtkunst “nu op den hoogsten trap” was sinds Datheen. Hij draagt zijn berijming op aan zijn opdrachtgever maar hoopte ermee de “stichtinge van Godes Kercke” te dienen en hield rekening met gebruik ervan in de liturgie.

Werkwijze, criteria, omgang met de bronteksten

De verschillende uitgangsposities hebben hun weerslag op de keuze voor gebruikte bronnen, de werkwijze en de gehanteerde criteria. Drie criteria hebben de berijmers gemeenschappelijk: bruikbaarheid binnen de kerkelijke context, een goede weergave van de betekenis van de tekst en goede dichtelijke kwaliteit. De criteria krijgen bij de berijmers echter een verschillend gewicht.

Bij Revius vormt de beoogde kerkelijke context de primaire focus. Hij koos voor Datheens berijming als primaire bron en onderstreepte de connectie van zijn tekst hiermee om een zo snel mogelijke invoer in de gemeente mogelijk te maken. Deze berijming diende ‘naar sin ende rijmen’ te worden verbeterd, maar daarbij paste de dichter vanuit het beoogde doel de nodige bescheidenheid. Bij de verbetering van de ‘sin’, waarbij SV een belangrijk middel was, gold het motto “wijcket niet van Davids soete lier, poocht synen, en niet uwen sin te treffen”. De dichtelijke verbeteringen die Revius benoemde, betroffen de functionaliteit van een berijming, het gebruik ervan in de liturgie; doel was om een “een vaste, ende niettemin vloeyende ‘tsamenstellinge” te bereiken. Al te hoogdravende taal moest worden vermeden omdat “het begriep der cleynen” voorop stond.

Analyse van Revius’ berijming van psalm 51 maakt duidelijk dat zijn berijming naar bewoording meer verwantschap vertoont met SV dan met Datheen; hij zocht een nauwkeuriger aansluiting bij de kernbegrippen, de zinsconstructies en de begeleidende uitleg van SV dan Datheens tekst mogelijk maakte. Enige opvallende omissie uit de tekst van SV is een regel die een associatie met een katholieke opvatting van het misoffer zou kunnen opwekken. Dichterlijk heeft Revius ten opzichte van Datheen een beter metrum, een eenvoudiger en logischer zinsbouw en minder losse invoegingen. Hier en daar is sprake van dichtelijke verfraaiing en ook de sporadische ontleningen aan Marnix’ tekst passen in dit kader. Het criterium van tekstgetrouwheid blijft echter altijd leidend. De berijming heeft ten opzichte van Datheen een compactere, meer ingetogen expressiviteit en werkt minder als een persoonlijke hartekreet.

In Westerbaens voorwoord en polemieck met Voorloper ligt het zwaartepunt op dichtelijke criteria. In zijn optiek moet de dichter “kracht ende cieraed van woorden” leveren om de “leser te leyden en te voeren als ’t pas geeft, daer men hem hebben wil”. Hij neemt van Datheen alleen de voorgegeven vorm over om liturgisch gebruik mogelijk te maken. Hoewel de dichtelijke bescheidenheid van Revius hem vreemd is, laat hij zich door het specifieke dichtelijke object, een psalmberijming, wel twee beperkende voorwaarden opleggen; er moet sprake zijn van begrijpelijke, eigentijdse taal en een goed metrum; anderzijds moet de “sin van de propheet” goed worden weergegeven, hoewel hierbij de ‘geest’ van de tekst belangrijker is dan de ‘letter’. Voor een goed begrip gebruikte hij SV en twee commentaren, omdat hij SV niet altijd duidelijk vond en soms te ‘verduytscht Hebreuws’.

Westerbaen geeft de tekst van SV bijna geheel weer maar voor het grootste deel geparafraseerd. Enkele lastig te begrijpen versregels berijmt hij niet of in gewijzigde vorm. Hij gebruikt veel beeldspraak en legt een relatie met menselijke fysieke aspecten en met de historische context van de psalm; hierin klinkt het commentaar van De Groot door. Een aantal van zijn originelere beelden blijkt ontleend aan de berijmingen van Marnix, Revius en vooral Camphuysen. Dichterlijk valt het natuurlijke en vloeiende taalgebruik op, het correcte metrum,

de rijke beeldspraak en de bewogenheid van de tekst; de wanhoop van de bidder maar ook het verlangde heil hebben een concreet navoelbare gestalte die de lezer meevoert.

Bruno onderstreept dat hij zo dicht mogelijk blijft bij de “Godlicke Woorden van de Man na Godts herte”. Hij baseert zich op SV en wil de Hebreeuwse wijze van spreken recht doen. Incidenteel ontleent hij metri causa aan de als tekstgetrouw bekend staande berijming van De Brune. Dichterlijke criteria krijgen minder aandacht: hij neemt hierbij een bepaalde standaard aan, gezien zijn melding dat de dichtkunst nu op de hoogste trap is beland sinds Datheen. Zijn kritische benaming van Datheen als “Papegaey” geeft aan dat hij begrijpelijkheid van de tekst belangrijk vindt. Betekenis is belangrijker dan goed dichtwerk; hier en daar springt hij “uyt de Dichters banden”, maar nooit ten koste van de betekenis. Hij hoopt op kerkelijk gebruik van zijn berijming; hij gebruikt daarom de voorgegeven vorm van Datheens berijming en ontleent hieraan af en toe een woord om gelijktijdig gebruik van beide berijmingen te vergemakkelijken.

Praktisch de gehele tekst van SV is terug te vinden in zijn berijming en af en toe ook delen van het commentaar van SV. Met de Brune zijn er sporadisch overeenkomsten omwille van het metrum. Met Datheen heeft hij enkele regels gemeenschappelijk en ongeveer 15 woorden of woordconstructies. Dichterlijk heeft hij winst geboekt ten opzichte van Datheen door een beter metrum, overzichtelijke zinsbouw en de vermelding van de melodie bij alle coupletten. Van verfraaiing is minder sprake: beeldspraak is weinig creatief en voegt inhoudelijk meestal niets toe; taalkundig zijn er ongelukkig gekozen constructies, mede door de gezochte aansluiting met het Hebreeuws.

De drie bovengenoemde criteria (kerkelijk gebruik, tekstgetrouwheid en dichterlijke kwaliteit) worden mede gebruikt om de autoriteit van de berijming te onderstrepen tegenover de lezers. Het verschillende gewicht dat de berijmers hieraan toekennen, onderscheidt hen van elkaar; daarnaast gebruiken ze ook enkele andere middelen om hun werk te profileren. Revius roept met zijn titelblad nadrukkelijk de connectie op met SV. Daarnaast verwoordt hij uitgebreid de intrinsieke waarde van het psalmboek als het ‘goddelijk geïnspireerde’ gebedenboek van de gemeente en noemt hij de lof Gods als doel van de berijming. Ook is in zijn voorwoorden voor de kenner de connectie met de calvinistische traditie te herkennen. Westerbaen zet de dichterlijke kwaliteit van zijn werk af tegen het werk van andere berijmers en laat via een lofdicht onderstrepen hoe goed zijn berijming de gemoedsbewegingen van het psalter verklankt. Zijn titelblad roept associaties op met de dichterlijke muze en met de berijming van Camphuysen. Bruno verwijst op zijn titelblad naar Datheen, onderstreept zijn connecties met belangrijke wereldse heren (Huygens en Coenders van Helpen), voegt een classicale approbatie toe en laat 5 dichters hem lof toezingen over zijn tekstgetrouwe benadering en de waarde van het psalmboek. Als enige plaatst hij de melodie onder elk couplet en maakt hij gebruik van een nieuw, vereenvoudigd muzikaal notatiesysteem.

Interpretatie van psalm 51

Voor het antwoord op de hoofdvraag van het onderzoek leveren de analyses van de berijmingen en de biografische achtergronden van de berijmers het volgende beeld op.

Revius’ psalm kan worden beschouwd als representant van de ‘officiële’ kerkelijke leer, waarvan de berijmer als predikant en zielzorger een vurig pleitbezorger was. Hier wordt de psalm gelezen tegen de achtergrond van erfzondeleer en uitverkiezingsleer. De volledige drieslag uit de Heidelberger Catechismus, de menselijke ‘ellende’, ‘verlossing’ en ‘dankbaarheid’, komt hierin aan het licht. De schuld van de boeteling wordt uitvergroot doordat deze niet alleen de beleden zonde betreft, maar al kleefde aan de mens vóórdát deze geboren was; vers 7 wordt zwaarder geaccentueerd. De vernieuwing van de mens door God waarover de psalmist spreekt, is niet alleen nodig na de specifieke beleden zonde, maar is nodig voor het gehele menselijke bestaan, dat zonder deze vernieuwing als geheel lijnrecht tegenover het door

God verlangde leven staat. De psalmist bidt om deze genadige vernieuwing en dit doet de berijmer ook, maar bij de berijmer schemert door dat een gelovige zich van deze genade verzekerd mag weten; Revius belicht de goddelijke barmhartigheid en voegt zonder terughoudendheid de woorden ‘troost’ en ‘salicheyt’ in. Het schuldbewustzijn dat de psalm sterk kleurt, wordt onderstreept als het enige offer dat een mens kan brengen. Opvallend is dat bij alle verwijzingen naar de offercultus die Revius overneemt, één verwijzing achterwege blijft, die naar het hogepriesterlijk spijsoffer. Een associatie met het katholieke misoffer, een herhaling van het eenmalige zoenoffer van Christus, mag hierin niet worden gelezen. De menselijke reactie die de psalmist schetst op de goddelijke vernieuwing van de mens wordt uitvergroot; veel aandacht is er voor het leven naar Gods wil en de lof en dank die God ten deel moeten vallen van de vernieuwde mens. Op de achtergrond klinkt hier de calvinistische opvatting van de ‘eer Gods’ als doel van alle handelen. Wat in Revius’ weergave niet wordt geëxpliciteerd, is het duistere alternatief dat de uitverkiezingsleer op de achtergrond present stelt; een deel van de mensheid is niet uitverkoren maar verdoemd. Het kenmerkt de zielzorger Revius maar weerspiegelt eveneens het vertrouwen dat hij heeft in de heilszekerheid voor gelovigen, zoals dat uit zijn polemieek en dichtwerk ook blijkt.

De gelovige kerkganger was zich echter terdege bewust van de twee alternatieven, getuige Bruno’s toevoegingen van de woorden ‘verdoemen’ en ‘welbeminden’. Ook Bruno is echter optimistisch over het lot van de gelovige, waarbij hij nog op elementen wijst die daarover iets meer uitsluitsel geven, de ‘sonden-smerte’ en ‘vreze Gods’. Opvallend is dat in zijn weergave van de tekst deel drie van de catechetische drieslag, de ‘dankbaarheid’ nauwelijks aandacht krijgt. Een sterke nadruk wordt door hem gelegd op de eerste twee aspecten; de menselijke schuld, de bevleete geboorte en het onvermogen van de mens om zichzelf te bestieren enerzijds, tegenover een sterke verwachting van genade en het gevoel te behoren tot de ‘wel-beminden’ anderzijds. Zijn perceptie is binnen het raamwerk te plaatsen dat in Revius’ tekst zichtbaar is, maar heeft een beperktere reikwijdte. Dit geeft mogelijk aan wat de gelovige en gezagsgetrouwe kerkganger, zoals Bruno te karakteriseren valt, als grootste persoonlijke relevantie ervoer in deze tekst.

Westerbaen is als overtuigd remonstrant, maar niet al te fanatiek kerkganger, in het kerkelijke spectrum een andersdenkende outsider. Bij hem ontbreken expliciete reminiscenties aan erfzonde en uitverkiezingsleer en dringt de associatie met de catechetische drieslag zich niet op. Aan de calvinistische leer van de ‘eer Gods’ wordt niet gerefereerd. Westerbaen kiest een ander perspectief: hij focust op de historische context van de tekst en benadrukt de menselijke, fysieke aspecten. De discrepantie tussen menselijk leven en een leven coram Deo is ook bij hem groot, maar wordt niet existentialistisch verbreed; de leer van de erfzonde klinkt hier niet door en het falen van de mens wordt niet als een structurele fout in de menselijke natuur benadrukt. Er klinkt daarentegen enige weemoed over een vroegere, zuiverder staat van de mens en optimisme over de ‘claeheyd’ waarmee de wet duidelijk is voor de mens. Weliswaar is van een heilszekerheid zoals die te proeven is bij Revius en Bruno geen sprake, en wordt de aanwezigheid van Gods geest noodzakelijk beschouwd maar wordt deze niet als onwederstandelijk ervaren; toch kenmerkt de tekst zich door een optimistische toon en wordt over God in vertrouwensvolle taal gesproken, niet formeel maar personaliserend. Het vertrouwen heeft ook hier te maken met de visie op boetvaardigheid en de goddelijke genade die hierop verwacht mag worden; dit zijn met name de aspecten waar Westerbaen zijn lezer met dichterlijke middelen, de beeldende taal en bewogen toonzetting, op wijst. Westerbaens versie biedt ruimte aan de remonstrantse lezer. Misschien is het ook een ruimte die past bij het profiel van de edelman Westerbaen, met zijn medische kennis, zijn bredere studie en zijn niet onbemiddelde praktische situatie.

De verschillen tussen met name Westerbaen en Revius lijken te groot voor een plaats onder één kerkelijk dak; toch waren ze hier beide voor bedoeld. Dat Westerbaen werkelijk kon

hopen dat zijn berijming ingang zou vinden, en dat bovendien zelfs zijn grootste criticus weinig echte confessionele munitie uit deze psalm 51 wist te destilleren, laat vermoeden dat het kerkelijk landschap ruimte bood aan meer dan één perceptie van een tekst. Op kleiner niveau blijkt dit al uit de psalm van kerkganger Bruno, wiens perceptie van de kerkelijke leer zich tot een iets kleiner perspectief beperkte. De mogelijkheden voor een berijmer om kleurschakeringen mee te geven lagen in het aanbrengen van reliëf. De eensgezindheid in het streven van de berijmers om met een goede tekstuele basis te werken (SV) en deze naar 'sin' zo goed mogelijk weer te geven, doet vermoeden dat hier sprake was van een 'conditio sine qua non' voor kerkelijk gebruik (naast de voorgegeven vorm); vrijheden lagen in een enkele omissie of parafrazen of toevoegingen die te associëren waren met de tekst. De berijmingen tonen echter dat hierbij geen vaste formules of verplichtingen waren en dat hier veel mogelijkheden lagen; het ontbreken van woorden als kenmerkende woorden uit de context van de leer, zoals 'verdoemen' of 'salicheit', levert geen problemen op. Bepaalde grenzen waren er wel: Westerbaens discussie met Voorloper geeft aan dat een psalm kon worden 'geijkt' op 'rechtzinnigheid', in het geval van psalm 51 bijvoorbeeld op vers 7. Maar zolang aan de belangrijkste voorwaarde was voldaan, de zichtbaarheid van de psalmtekst in de berijming, was in de marges veel mogelijk. Rondom de centrale tekst kon zich een veelkleurig landschap ontwikkelen en de berijmingen tonen aan dat deze ruimte ook werd benut.

De veelkleurigheid van het 17^e-eeuwse Nederlandse gereformeerde protestantisme

Ten aanzien van de inhoudelijke interpretatie van psalm 51 valt een meer 'officiële' kerkelijke versie te ontwaren maar wordt ook duidelijk dat het kerkelijk landschap meer stromen kende dan deze ene. Veelkleurigheid wordt daarnaast ook duidelijk bij andere aspecten van de berijmingen.

Om te beginnen getuigt het al van pluriformiteit dat het dichters uit alle regio's en sociale en maatschappelijke lagen van de samenleving vrij stond een bijdrage te leveren aan het liturgische materiaal van de kerk. Een theologische scholing was geen voorwaarde, kennis van het Hebreeuws evenmin.

Het gegeven dat er door kerkgangers uit verschillende berijmingen werd gezongen, soms zelfs tegelijkertijd in één dienst, is eveneens een indicatie voor pluriformiteit. Dit geldt ook voor het feit dat er verschillen waren in de gezangen die náást psalmen werden gezongen; de verschillende gezangen die bij de berijmingen zijn gevoegd ondersteunen deze bevinding.

Bij de onderzochte berijmingen blijken er verschillen in doelstellingen en werkwijze. Enkele zaken worden door alle berijmers genoemd en deze zijn als 'vaste formules' te beschouwen; de voorgegeven vorm (melodie en aantal versregels), de verwijzing naar 'tekstgetrouwheid' (een relatie met SV) en de dichterlijke kwaliteit c.q. verbetering van het bestaande met het oog op de liturgische bruikbaarheid. Ook een verwijzing naar de waarde van het psalmboek, de 'heiligheid' van het erin vervatte materiaal, wordt elke keer gevonden. Binnen deze criteria is echter veel diversiteit mogelijk: een sterke nadruk op tekstgetrouwheid met inachtneming van Hebreeuwse wijze van spreken (Bruno) heeft kennelijk net zoveel bestaansrecht als een zeer dichterlijk benaderde tekst in hedendaagse taal (Westerbaen).

Opvallend is ook de rol die autoriteiten spelen rondom berijmingen. Dit zijn zowel 'wereldse' autoriteiten van zeer verschillend kaliber als kerkelijke: Bruno meent dat zijn connecties met Huygens en Westerbaen tot aanbeveling strekken, en benadert daarnaast zelf de classis voor een approbatie; Revius biedt zijn berijming aan bij de Raad van Deventer, die de berijming vervolgens naar de synode van Overijssel stuurt; Westerbaen heeft octrooi aangevraagd bij de Staten van Holland, die de berijming vervolgens voorleggen aan de Theologische Faculteit in Leiden. Een berijming kon kennelijk op vele manieren de kerk

binnenkomen, waarbij kan worden vermoed dat dit ook verscheidenheid in inhoudelijke beoordeling met zich mee bracht.

Al deze factoren bij elkaar geven zicht op een kerkelijk landschap dat naar inhoud maar ook naar vorm en inrichting veel diverser is geweest dan lange tijd in de geschiedschrijving is vermoed.

LITERATUUR

- Aa, A.J. van der, 'Willem de Groot', in: A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (Deel 7) (Haarlem 1862) 466-468
- Bakhuizen van den Brink, J.N. (red.), *De belijdenisgeschriften volgens artikel X van de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk* ('s-Gravenhage 1978)
- Biezen, Jan van, 'Het ritme van de Geneefse psalmmelodieën', *Het Orgel* 79 (1983) 378-383
- Blok, P.J., 'Groot, Huig de', in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Deel 2) (Leiden 1912) 523-528
- De Bie, J.P. en J. Loosjes, 'Franciscus Junius', in: J.P. De Bie en J. Loosjes (red.), *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* (Deel 4) ('s-Gravenhage 1931) 604-616
- Bierens de Haan, D. (ed.), *Christiaan Huygens, Oeuvres complètes* (Tome II. Correspondance 1657-1659) (Den Haag 1889)
- Bruijn, E. de, *Eerst de waarheid, dan de vrede. Jacob Revius 1586-1658* (Zoetermeer 2012)
- Buitendijk, W.J.C., 'Inleiding', in: J. van Vloten en W.J.C. Buitendijk (red.), *Bloemlezing uit de Over-Ysselsche sangen en dichtten van Jacobus Revius* (Zutphen 1968)
- Chadwick, O., *The Reformation. The Pelican History of the Church* 3 (Harmondsworth 1986)
- De belijdenisgeschriften volgens artikel X van de kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk* ('s-Gravenhage 1978)
- Deursen, A. Th. Van, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldenbarnevelt* (Franeker 1998)
- Gier, J. de, 'De psalmen Davids van Jacob Revius', *Theologia Reformata* 29 (1986) 267-291
- Grootes, E.K., *Het literaire leven in de zeventiende eeuw* (Leiden 1988)
- Grijp, Louis Peter, *Het Nederlandse lied in de gouden eeuw* (Amsterdam 1991)
- Hasper, H., *Calvijns beginsel voor de zang in de eredienst. Verklaard uit de heilige schrift en uit de geschiedenis der kerk. Een kerkhistorisch en hymnologisch onderzoek* (Deel II) (Den Haag 1976)
- Hoenderdaal, G.J., 'Remonstrantie en Contraremonstrantie', in: J.N. Bakhuizen van den Brink e.a. (red.), *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* (deel 51) (Leiden 1970-1971)
- Jaeger, F.M., 'Coenders van Helpen, Barend', in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Deel 6) (Leiden 1924) 318-319
- H.J. Kraus, *Psalmen I* (BKAT XV/1) (5. Auflage; Neukirchen-Vluyn 1978)
- Kuiper, G. en P.J. Verkruijsse, 'Huygens, Constantijn', in: G.J. van Bork en P.J. Verkruijsse (red.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs* (Weesp 1985) 291-294

- Laan, K. ter, 'Jan van Galen', in: K. ter Laan, *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid* (Den Haag / Djakarta 1952) 166
- Langeraad, L.A. van, 'Henricus Bruno', in: H. Visscher en L. A. van Langeraad (red.), *Biographisch woordenboek van protestantsche godgeleerden in Nederland* (Deel 1) (Utrecht 1907) 686-687
- Leentvaar, M.S., *Miserere Mei, Deus. Liturgisch gebruik van de berijmde psalm 51 in de Nederlandse gereformeerde traditie van 1550 tot 1773* (Groningen 2010) (ongepubliceerde bachelorscriptie geschreven aan de faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen)
- Lenselink, S.J., *De Nederlandse Psalmberijmingen van de Souterliedekens tot Datheen met hun voorgangers in Duitsland en Frankrijk* (Assen 1959)
- Luth, J.R., 'Daer wert om 't seerste uytgekreten...'. *Bijdragen tot een geschiedenis van de gemeentezang in het Nederlandse Gereformeerde protestantisme ± 1550 - ± 1852* (2 delen) (Kampen 1986)
- Meijer, J., *Het zingt van vergezichten. Verschijningsvormen, liturgisch gebruik en populariteit van gezongen berijmingen en bewerkingen van psalm 23 in gereformeerd protestants Nederland* (Groningen 2002) (ongepubliceerde doctoraalscriptie geschreven aan de faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen)
- Nauta, D., 'Voetius, Gisbertus (Gijsbert Voet)', in: D. Nauta e.a. (red.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* (Deel 2) (Kampen 1983) 443-449
- Posthumus Meyjes, E.J.W., *Jacobus Revius, zijn Leven en Werken* (Amsterdam 1895)
- Revius, Jacobus, *Over-Ysselsche sangen en dichten* (1630), W.A.P. Smit (red.) (2 delen; Amsterdam 1930 en 1935)
- Schenkeveld, M.A., *Dutch Literature in the Age of Rembrandt. Themes and Ideas. Utrecht Publications in General and Comparative Literature* 28 (Amsterdam / Philadelphia 1991)
- Selderhuis, H.J. (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen 2006)
- Smit, W.A.P., *De dichter Revius* (Amsterdam 1928)
- Söhngen, O., *Theologie der Musik* (Kassel 1967)
- Strengholt, L., 'De dichter Henrick Bruno: gouverneur van Huygens' kinderen', in: H. Duits e.a. (red.), *Een lezer aan het woord. Studies van L. Strengholt over zeventiende-eeuwse Nederlandse letterkunde* (Amsterdam 1998) 229-238
- Strengholt, L., 'Literatuur bij de 'preciese' hervormden. Over Herman Witsius en de literatuur van zijn tijd', in: H. Duits e.a. (red.), *Een lezer aan het woord. Studies van L. Strengholt over zeventiende-eeuwse Nederlandse letterkunde* (Amsterdam 1998) 291-307
- Sijs, N. van der, 'De invloed van de Statenvertaling op de vorming van de Nederlandse standaardtaal', in: N. van der Sijs (red.), *Leeg en ijdel. De invloed van de bijbel op het Nederlands* (Den Haag 2005) 39-59

Venemans, B.A., 'Revius, Jacobus', in: D. Nauta e.a. (red.), *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme* (Deel 3) (Kampen 1988) 300-304

Verkruisje, P.J., 'Camphuysen, Dirk Raphaelsz', in: G.J. van Bork en P.J. Verkruisje (red.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs* (Weesp 1985) 129-130

Wijnman, H.F., 'Westerbaen, Jacob', in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Deel 10) (Leiden 1937) 1177-1181

Witsen Geysbeek, P.G., 'Henrick Bruno', in: P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters* (Deel I ABE-BYN) (Amsterdam 1821) 443

Worp, J.A., 'Jacob Westerbaen', *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* VI (1886) 161-280

Het eerste deel der gedichten van Jacob Westerbaen; Ridder, Heer van Brandwijck en Gybland &c. Waer in Minne-dichten, Brieven van Doorluchtige Vrouwen, Helden-Dichten. Mengel-dichten. Ockenburgh &c. (In 's Gravenhage, By Johannes Tongerloo, Boeck-verkooper woonende in de Veen-straet, Anno 1673)

VERWIJZINGEN NAAR WEBSITES

peterboot.nl/bruno/brunofs.htm?target=/bruno/at.htm, P. Boot, 'Bruno's Hooghe-Liedt, 2001', 28 oktober 2013

www.york.ac.uk/music/conferences/nema/oreilly/, Graham O'Reilly, 'A unique singers' manuscript from the 19th century: Domenico Mustafa's version of the Miserere of Tommaso Bai and Gregorio Allegri, York 2010', 20 juli 2015

nl.wikipedia.org/wiki/, 'Orde van Sint-Michiel', 8 dec 2013

www.museeprotestant.org/en/notice/, 'Théodore de Bèze (1519-1605)', 23 mei 2015

en.wikipedia.org/wiki/, 'Louis, Prince of Condé (1530-1569)', 23 mei 2015

nl.wikipedia.org/wiki/, 'Elizabeth I van Engeland', 23 mei 2015

BRONNEN

STATENVERTALING (1637)

BIBLIA, Dat is: De gantsche H.Schrijfture, vervattende alle de Canonijcke Boecken des Ouden en de Nieuwen TESTAMENTS. Nu Eerst, Door last der Hoogh-Mog: HEEREN STATEN GENERAEL vande Vereenighde Nederlanden, en volgens het Besluit van de Synode Nationaal, gehouden tot Dordrecht, inde Iaeren 1618 en 1619. Uyt de Oorspronckelijcke talen in onse Neder-landtsche tale getrouwelijck over-geset [...], Tot LEYDEN, Gedruckt bij Paulus Aertsz. van Ravensteyn, Voor de Weduwe ende Erfgenamen van wijlen Hillebrant Jacobsz. Van

Wouw, Ordinaris Druckers vande Hoogh-Mog: Heeren STATEN GENERAEL, 1637. (Editie Noline van der Sijs en medewerkers Bijbeldigitaliseringsproject: http://www.dbnl.org/tekst/_sta001stat01_01/colofon.php)

BERIJMINGEN

DATHEEN (1566)

DE PSALMEN DAVIDS door PETRUS DATHENUS, Met Catechismus, Formulieren, en Gebeden. Facsimile van de uitgave Heidelberg 1566. Met inleidingen door J.N. IJkel en W. van 't Spijker, Houten 1992

MARNIX (1617)

DE CL PSALMEN DAVIDS, overgeset en in dichte gestelt, uyt den hebreischen door PHILIPS VAN MARNIX, Heere van Ste. Aldegonde; voor zijn doot van hem selven overgesien, ende op ontallicke plaetsen verbeteret. Tot LEYDEN, By Lowijs Elzevier, 1617, Repr Goudriaan 1967

CAMPHUYSEN (1630)

UYTBREYDING over De Psalmen des Propheten Davids. Na de Fransche dicht-mate van C.Marot, en T.de Beze. Door DIDERICK CAMPHUYZEN. TOT AMSTERDAM, By Michiel Colijn, Boeck-vercooper Op 't Water in 't Huysboeck over de Coren-marckt. ANNO 1630

REVIUS (1640)

De CL. PSALMEN DAVIDS, Eerst in Nederlantschen dichte gebracht Door Petrum Dathenum, Ende nu in sin ende rijmen gebetert Door Jacobum Revium. Mitsgaders den Christelijcken Catechismo/kerckelijcke formulieren/en gebeden/insgelijcx verbeteret na de nieuwe oversettinge des Bybels. Tot Deventer, By Nathanaël Cost, Boeck-drucker ordinaris der E.M.Heeren Staten van Overysse. Anno 1640

BOEY (1648)

Psalmen DAVIDS, Volgende de nieuwe oversettinge Des BIBELS, Op de selfde wijsen ende even-gelijck getal van verssen, als de Françoische ende die P.DATHENUS zijn. Seer bequaem om inde Gereformeerde Kercken, sonder veranderinghe, gebruyckt te werden. Gerijmt door Mr. CORNELIS BOEY. Advocaet in den Hove van Hollandt. Tot Rotterdam, By Matthijs Wagens, Boeckvercooper op de Blaeck. M.DC.XLVIII. Met Privilegie voor 15 Iaren

DE BRUNE (1650)

DAVIDS PSALMEN, GEDICHT, Aen d'eene zijde, door PETRUM DATHENUM, Aen d'ander zijde, door J. De Brune: Die de zelve, uyt de Hebreusche in de Nederlandsche taele, naer de voet van de letter, vertaelt, en nu, met de tweede druck, van veers tot veers, geheel verbeteret, en op een vloeyende mate, naer de oude wijsen, gestelt heeft, T'AMSTERDAM, By THEUNIS JACOBSZ, Boeck-vercooper, op 't Water / In de Lootsman, 1650. Met Privilegie van alle de Respective Geunieerde Provintien, voor 15 Iaeren

WESTERBAEN (1655)

DAVIDS PSALMEN, In Nederduytsche Rijmen gestelt door JACOB WESTERBAEN, Ridder, Heer van Brandwijck ende Gybland, &c. Op de selfde wijsen ende getal van Zang-versen / als die in de Fransche ende Nederlantsche Gereformeerde kercken werden gesongen. MITSGAEDERS Eenige Lofsangen ende Gebeden, &c. In 's Graven-hage, gedrukt by Anthony ende Iohannes Tongerloo, Boeckverkoopers. Anno 1655

BRUNO (1656)

DAVIDS PSALMEN, Na de Nieuwe OVERSETTINGE, Op even veel Veersen, op de selfde Wijsen, als van DATHENUS, en geheel op Noten, en op een Sleutel gestelt, Gerijmt door Henrick Bruno, Con-Rector tot Hoorn. t'Amsteldam, Gedrukt by CORNELIS de LEEUW, Boeckverkooper op 't Water, tegen over de KoornBeurs, in de Stuur-man. Anno 1656

POLEMIEK TUSSEN VOORLOPER EN WESTERBAEN

I. van Vondelen Voorlooper, Overwegende den Sin ende Inhoud van de Voorreden gestelt voor de Psalmen Davids, Gerijmt door Iacob Westerbaen, Ridder, Heere van Brandwijck, Gijbland etcetera., Gedrukt tot Amsterdam, int Iaer ons Heeren, ANNO 1655

Boden-Brood Voor den Man die sich noemt I. van Vondelen Voorloper, Overwegende den Sin ende Inhoud van de Voorreden gestelt voor de psalmen Davids, Gerijmt door Iacob Westerbaen Ridder, Heere van Brandwijck, Gijbland, Etc. In 's Graven-Hage, By Antony Tongerloo, Boeckverkooper woonende inde Veen-straet inde Thiengeboden, 1655

Drinck-gelt, Voor den brenger van het Boden-Brood, Voor den Voorloper van J. van Vondelen. Nu laest uytgegeven by Jacob Westerbaen, Ridder vande Accollade, ende St. Michiel, Heere van Brantwijck, en Gyblant &c. Tot Dordrecht, Gedrukt by Symon Verschuer, Boeckverkooper inde faem/ Anno 1656

Valsche Munt van het Drinck-geld des Voorloopers, Den onpartydigen en bescheydenen Leser aengewesen ende verthoont door Jacob Westerbaen Ridder, Heer van Brandwijck &c, In 's Graven-Hage, By Anthony en Iohan Tongerloo, Boeckverkoopers, Anno 1656

Voor deze scriptie is gebruik gemaakt van de weergave van deze vier documenten in een convoluut van de Universiteit van Antwerpen, digitaal beschikbaar op: http://anet.ua.ac.be/brocade/brocade.phtml?UDdesk=anet&UDses=27037977%3A932931&UDstate=1&UDmode=&UDaccess=&UDrou=EntryC:bopwexe&RDcgi=buttondigital_dig.1&CDopSe=325276115&CDopSt=2&CDopLv=1&CDopOp=opacanet, 13 april 2014.

COMMENTAREN

Testamenti Veteris Biblia Sacra, sive, Libri canonici priscae Iudaeorum Ecclesiae à Deo traditi, Latini recèns ex Hebraeo facti, brevibúsq; scholiis illustrati ab Immanuele Tremellio & Francisco Junio. Accesserunt libri qui vulgo dicuntur apocryphi, Latinè redditi, & notis quibusdam aucti à Franciso Junio. Multo omnes quam antè emendatiùs editi & aucti locis innumeris: quibus etiam adjunximus Novi Testamenti libros ex sermone Syro ab eodem Tremellio, & ex Graeco à Theodoro Beza in Latinum versos, notísque itidem illustratos. Secunda cura Francisci Junii, Londini: Impensis Guliel. N[orton], An.Dom.1593

Hugonis Grotii Annotata ad vetus testamentum. Tomus I., Lutetiae Parisiorum, Sumptibus {Sebastiani Cramoisy, Regis & Reginae Architypographi, Et Gabrielis Cramoisy.} via Iacobaea, sub Ciconiis. M. DC. XLIV

H.J. Kraus, *Psalmen. 1.Teilband Psalm 1-59* (BKAT XV/1), Neukirchen-Vluyn 1978

WOORDENBOEKEN

Middelnederlandsch Woordenboek, onlineversie via De Geïntegreerde Taalbank: gtb.inl.nl/, 17 juli 2015

Woordenboek der Nederlandsche Taal, onlineversie via De Geïntegreerde Taalbank gtb.inl.nl/
17 juli 2015

BIJLAGEN

Statenvertaling 1637

David in sware sonden gevallen, ende van Godt door den Prophete Nathan bestraft, ende opgeweckt zijnde, bidt seer vyerichlick omgenade ende vergevinge door den Messiam, met bekenntnisse niet alleen deser sonden, maer oock sijner aengeborene verdorventheyt: begeert wijders, dat Godt sijnen H. Geest in hem vernieuwe, op dat hy door dien mach worden ondersteunt, ende andere van hem geleert, belovende Gode danckbaerheyt met oprechte boetveerdicheyt:ende bidt eyndelick voor de behoudenisse der gantscher kercke.

1. Een Psalm Davids, voor den Opper-sang-meester.
2. Doe de Prophete Nathan tot hem was gekomen, na dat hy tot Bath-Seba was ingegaen.
3. Zijt my genadich, o Godt, nae uwe goedertierenheyt: delcht mijne overtredinge uyt, nae de grootheyt uwer barmherticheden.
4. Wascht my wel van mijne ongerechticheyt: ende reynicht my van mijne sonde.
5. Want ick kenne mijne overtredingen: ende mijne sonde is steeds voor my.
6. Tegen u, u alleen, heb ick gesondicht, ende gedaen dat quaet is in uwe oogten:
op dat ghy rechtveerdich zijt in u spreken,[ende] reyn zijt in u richten.
7. Siet, ick ben in ongerechticheyt geboren: ende in sonde heeft my mijne moeder ontfangen.
8. Siet, ghy hebt lust tot waerheyt in het binnenste: ende in 't verborgene maeckt ghy my wijsheyt bekent.
9. Ontsondich my met ysop, ende ick sal reyn zijn: wascht my, ende ick sal witter zijn als snee.
10. Doet my vreuchde ende blijtschap hooren:dat de beenderen sich verheugen, [die] ghy verbrijstelt hebt.
11. Verbercht u aengesicht van mijne sonden: ende delcht uyt alle mijn ongerechticheden.

12. Schept my een reyn herte, o Godt: ende vernieuwt in 't binnenste van my eenen vasten geest.

13. En verwerpt my niet van u aengesicht: ende en neemt uwen Heyligen Geest niet van my.

14. Geeft my weder de vreuchde uwes heyls: ende de vrymoedige geest ondersteune my.

15. So sal ick de overtreders uwe wegen leeren: ende de sondaers sullen sich tot u bekeeren.

16. Verlost my van bloet-schulden, o Godt, ghy Godt mijns heyls: so sal mij-|ne tonge uwe gerechticheyt vrolick roemen.

17. Heere, opent mijne lippen: so sal mijn mont uwen lof verkondigen.

18. Want ghy en hebt geen lust tot offerhande, anders soud' ickse geven: in brant-offeren en hebt ghy geen behagen.

19. De offerhanden Godts zijn een gebroken geest: een gebroken ende verslagen herte en sult ghy, o Godt, niet verachten.

20. Doet wel by Zion nae u welbehagen: bouwt de mueren van Ierusalem op.

21. Dan sult ghy lust hebben aen de offerhanden der gerechticheyt, aen brant-offer, ende een offer dat gantsch verteert wort: dan sullen sy varren offeren op uwen altaer.

Datheen 1566

Dauid nae Vrias doot sijn sonde bekenende,
Biddet Godt, dat hy.hem die vergheue, end hem
sijnen Geest mededeyle, Op dat hy voortaan
van sonden bevrydt werde. Hy erbiedet hem, andre
mensen te leeren, ende voor Ierusalem (die de
waere Kercke Godes is) neerstighlick te bidden.

1

Ontfermt v ouer my aermen sondaer,
Heer nae uwe goedtheit niet om volpysen,
Wilt my dit mael v'ghenaede bewysen,
End vergheeft my myn sonden groot en swaer.
Wascht my O Godt, maeckt my suyuer end klaer,
Van myn leelicke stinckende misdaeden,
Die my voor v onreyn maeken voorwaer,
Reynight my doer t'water uwer ghenaden.

2

Want doer veel klaeghens myn hert'my verflauwt,
Als ick (och aerm) gheuoel'myn groote sonde.
End dat meer is, voor my staen t'elcker stonde,
Myn sonden al, dies ick Heer ben benauwt.
Voor v end teghen v hebb'ick misdaen,
Dies blijft ghy rechtuerdigh in uwen weggen,
Als ghy my straft end te gronde laet gaen,
end maeckt beschaemt hen die u spreke tegen.

3

Ick weet wel, end moet bekenen voortaan,
Dat ick in ongherechtheit ben gheboren:
Oock staet my dit tot aller tyt wel vooren,
Dat myn moeder, in sond'my heeft ontfanen.
Ick weet dat ghy lief hebt end begheert seer,
Een hert'dat geheel is oprecht end goedigh,
T'welck ick niet heb'ghehadt, dien ghy o Heer,
Uwe wysheit openbaert ouervloedigh.

4

Ghy sult my met ysop Heer maeken reyn,
So sal ick gheheel suyuer sijn beuonden:
Ghy sult afwasschen myn smerten end sonden,
So werd' ick witter dan snee in't ghemeyn.
Ghy sult my doen hooren blijdschap end vrueghdt,
End my van nieuws uwe goedtheit gepresen
Bewysen Heer, Dan sullen seer verheught,
All'myn beenen end'al myn krachten wesen.

* * *

* * *

5

Ghy hebt lāgh'genoegh gesien myn misdaet
Wilt doch v'toornigh gesicht daer van wende:
End vergheeft my (die nu ben vol elenden)
Myn boosheit all', end oock dees sonde quaet.
O God myn schepper, scheidt sonder verdragh,
Een reyn hert'in my, end een nieuwe leuen:
End op dat ick v wel behaegen magh,
Wilt my O Heer, eenen nieuwen gheest geuen.

6

Ick bidd'v, werpt my niet van v'aenschyn,
End'op dat ick besluyte myn begheeren:
Uwen heylighen Gheest wilt my niet weeren,
Als hy in my van v vernieuwt sal sijn.
Doet my oock nu smaeken die sekerheit,
Myner salicheit Heer, doer v'ghenaede,
Gheeft my oock den geest der vrymoedicheit,
Ende sterckt my daarmede vroegh end spaede.

7

Dan sal ick gaen in v'weghen bequaem,
Den boosen sal ick die oock vlytigh leeren:
So dat se hen tot v sullen bekeeren,
End volghen myn voetstappen all'te saem.
Wilt my O Godt, Heer myner salicheit,
Van dees dootweerdige bloedschuld bevryde,
so sal myn mondt uwe gherechticheit,
End v'goedtheit singhen ende belyden.

8

O Heer wilt my doch ope doen den mondt,
Anders kan ick niet goeds spreke waerachtigh:
Maer als ghy Heer dien sult opene krachtigh,
So sal ick uwen lof schoon maeken kondt.
Waer't dat ghy slachtofferen hadt begheert,
Der stieren end ossen, of der ghelycken,
Ick had'se gheoffert: Maer gantsch niet weert,
Is voor v sulck offren, alsoo't magh blycken.

9

Een recht offer dat de Heere neemt aen,
Is een ghemoedt benauwt, doer angst end klaeghen:
Een nedrigh hert', end eenen gheest verslaegen,
En sal Godt niet verachten, maer ontfanen.
O Heer doet Zion wel nae v'goedtheit,
End Ierusalem die op v vertrauwet,
D'welck is die stadt die ghy v hebt bereydt,
Haer mueren doch ghenadelick opbauwet.

10

Dan sullen ons'herten sijn seer bequaem,
Om te offeren nae v welbehaeghen,
Dan sullen die kaluers oock sijn gheslaeghen,
Die v Heer sullen wesen aenghenaem.

Marnix 1617

1

Genaed, o God, genade doe my, Heer,
Na dijne gunst: End wil int recht niet treden,
Maer na den schat dijnr'ontfermhertigheden,
Wisch mijn sond'uyt: gedenckse doch niet meer.
Wasch my schoon af, end herwasch t'eenegaer
Van mijn misdaet: End suyver my geheelick
Van mijne sond end overtreding swaer,
Die mijn siel mismaect heeft al te leelick.

2

Want ick beken, eylacen, end beclaeg
De groulicheyd mijns trouloos oyertreden,
Mijn sond' licht my al wroegend op de leden
End op het hert met duerende geknaeg.
Tis tegen dy, dat ick heb, Heer, misdaen,
End voor dijn oog so grouwelick gesondigt,
Op dat dijn woort rechtveerdig mach bestaen,
End dijn gericht voor reyn wert uytgecondicht.

3

Jae sie, ick ben een sondaer inden aert,
Ontfangen zijnd'uyt sondelicken sade:
Van 'smoeders lijf geneygt tot allen quade,
End in erfsond voldragen end gebaert.
Doch du beminst oprechtheyt inden gront:
Dies moet ick my te meer nu kennen schuldig,
Mits du my hebst gedaen van binnen kont,
Al dijnen raet end wijsheyd menigfuldig.

4

Ontsondig my met rechten hysop doch,
So sal ick reyn voor dy zijn, uyt genaden,
Wil du my, Heer, in dijn fonteyne baden,
So sal ick zijn sneewit, end witter noch.
Laet doch mijn hert dat nu van rouwe truert
Verheugt zijn, end blijde tijding hooren:
Laat mijn gebeent, hetwelckdu hebst beruert,
Van nieus verquickt, een nieuwe vreugt orbooren.

Pause

5

Dijn aensicht keer van mijne boosheyd af,
End wilt niet meer op mijne sonden mercken.
Maer wisch doch uyt al mijn boose wercken,
So wel van schult, als van verdiende straf.
O Heer mijn God, mijn schepper, schep in my
Een suyver hert, een hert reyn sonder veynsen:
End eenen geest die gantz rechtsinnig zij,
Venieu in my, end geef my nieu gepeynsen.

6

Verstoot my niet van 'tviendelick gelaet
Dijns aengesichts: end wilt my niet onttrecken
Den heylgen Geest, maer vele meer verwecken
In my dijns woorts het onvergancklick saet.
End geeft my weer de rechte vreed end vreugt
Van dijnen heyl, end van dijn gunste goedig:
End stercke my het hert met nieuwe jeugt,
Door eenen geest, gewillig end vrijmoedig.

7

Dan sal ick self den overtreders steeg,
Met goet bericht dijn heylge wegen leeren:
Dan sullen sick de sondaers recht bekeeren
Tot dywaerts, zijnd' ootmoedig end gedweeg.
O God, mijn God, mijn heylant seer getrou,
Verloff'my doch van alle mijn bloedschulden,
Op dat mijn tong met vreugden zonder schou,
Dijn g'rechtigheyd mach loven ende hulden.

8

Heer, open my mijn lippen ende mont,
Die nu eylaes sijn stom end toegesloten:
So sal mijn tong met lust end onverdroten,
Heer, dijnen lof elck eenen maecken kondt,
Want du en hebst geen offerwerck begeert,
Ick hadde't dy wel anders voorgedragen:
Maer dy end zijn brantoffers doch niet weert,
Noch du end hebst aen sulcx geen welbehagen.

9

Het offerwerck, dat God den Heer staet aen,
Is eenen geest verslagen end vol smerte.
Een droef gemoet end een gebroken herte
Salstu met smaet van dy niet laten gaen.
Doe Sion deugt, volvuer dijn heylig werck,
Nae dijn genaed end gunst seer goedertieren,
Bouw op de stadt Jerusalem wel sterck,
Wils'heerlick schoon met vest end muer vercierren.

10

Dan sullen dy tot dijns naems lof end eer,
Behaeglick zijn rechtveerdich offerhanden,
Dan salmen dy oprechte veirsen branden
Der danckbaerheyd, op dijnen autae, Heer.

Camphuysen 1630

1.

NV ick, uyt een soo diepen slaep ontwaecht,
Daer slinckschen lust my lang in heeft gehouden,
Mijns leelijcks doens mismaecktheydt koom
t'aenschouwen,
En d'aenspraeck Godts 'tbewuste herte raeckt,
Soo voelt mijn ziel des wroegens nare pijn
En schrick voor straff doet al mijn leden beven.
Wat wil ick, laes! wie sal mijn trooster zijn?
In diepen ernst wil ick tot Godt my geven.

2

Erberm dy, Godt, erberm dy over my,
Ontsluyt de diept' van uw' genadicheden.
Wisch uyt uw' hert mijn schandigh overtreden,
En maeck mijn ziel van't pac des sond-schulds vry.
Wasch en herwasch in uw' gedachtenis
My, soo gants vuyl door smet der grover sonden,
My, dien sijn quaedt altoos voor oogen is
En, wel erkent, het hert met smert komt wonden.

3

Ghy, ghy alleen, ghy al-door-siende Godt,
Zijt mijnes quaedts en misdaedts mede-weter,
Geen oog, dan't uw', en sagh't. dies niemandt
beter,
Dan ghy alleen, de straffe (quaedt-doens lot)
Na eysch van recht haer juyste mate geeft,
En schoon uw' mondt, om na verdienst te wreken,
Een vonnis uyt't dat droeve strengheydt heeft,
Blijckt billijckheydt in all' uw' doen en spreken.

4

Doch niet alsoo. want uwe wijsheydt weet,
Weet wat ick ben: Een Mensch, die als in't quade
Heel is gezult; en meestentijdt te spade
Sijn misgang siet met knagend' herten-leet:
Een mensch, in ongerechtigheydt gevormt
En warm gemaect in't lichaem van sijn moeder:
Een mensch, van 'tquaedt soo veler-wijs' bestormt,
En voor de sond hem selfs een swacken hoeder.

5

Dit all' nochtans, wan ghy ten strengsten wilt,
Kan my by u geen geldend' onschuldt strecken:
Want om my wis des sonds bedroch t'onttrecken
Hebt ghy, o Godt, in't leeren trouw en mildt,
Den diepen schat uws wijsheydts opgedaen
En my beglanst met uwer wetten klaerheydt
Om 'tpadt ter deuchd' eenparighlijck te gaen,
Want in den grondt bemint ghy reyne waarheydt.

6

Gelijckerwijs door Godt-gewijde handt
Met ysoop-kruydt de sondaer over-stoven
Ontsondicht blijktt: soo geeff oock my, bedoven
In sonde-quael, een wis vergevings pandt.
Spreek ghyme vry. schoon ick dan root als bloet
Door sonde ben: snee-wit sal ick verschijnen
En voelen vreuchd' herleven in 'tgemoeft
Door vlucht des angst's die tot in't merch doet
quijnen.

7

Ach! laet uw' reyn en Goddelijck gesicht
(Door soete kracht van't lieff'lijck mededoogen)
Niet al te strack op mijne misdaedt oogen
Met klaren glans van't all'-ont-mommend licht.
Vergun mijn sond geen plaets off leven meer
Maer wischte uyt en doodts' in uw' gedachten,
Om, diep gedempt, t'ontgraven nimmermeer,
En't eens-geschied' als ongeschiedt te achten.

8

Ick voel ten goed' (eylaes!) noch moedt noch kracht
Terwijl en my van't knagende geweten
Mijn schandigh stuck met smert wordt toe-gebeten:
Van u, mijn Godt, is't dat ick hulpe wacht.
Schep ghy in my een sonde-suyver hert,
Vernieuwt mijn ziel en roertse sterck van binnen,
Op dat de geest niet meer verlockt en wert
Maer, wis gevest, blijff meester van de sinnen.

9

Versmijt doch my van uwen aenschijn niet.
Doet my uw' geest, (het leven mijns gewissen)
Te seer vertoornt, niet uyt mijn herte missen.
Ach! laet my 'toogh waer door de ziele siet.
Ach! geeff my we'er daer my soo wee om is,
Herts-vreed' en vreuchd, uyt smaec uws liefds
geboren
Die door de sond, fonteyn van droeffenis,
Van my, helaes! te dwaess'lijck is verloren.

10

Dit doe my, Heer. soo ga ick, diep verheught,
Van angst ontlost, inwendighlijck verandert,
En in't verstandt ter waarheydt opgeschrantert,
Met wissen voet en frissen moedt ter deuchdt.
Alsdan sal ick door levendige daedt
En klare leer haer die u nu niet vreesen
(Om na uw' Wet te richten 'slevens draedt)
Tot voet en deuchdt een kenlijck baken wesen.

11

'tVerfoeylijck beeldt der sond daer ick in legh
Erinnert my mijns misdaedts sware schanden,
Onnoosel bloedt besoodelt my de handen:
Doet, God mijns heyls, de bloet-schuld eenmael
wech
Soo vloeyt my 'tloff van uw' gerechtiche'en
Ten lippen aff. soo wordt mijn tong (door sonden
Een wijl vertstomt) tot treffelijcke re'en
En vollen prijs, danck-rijckelijck, ontbonden.

12

Waert ghy belust ten offer op't altaer
Door 'sPriesters mes, een rund te sien ontlijven,
Mijn hant stond ree. Maer wat's aen sulck
bedrijven?
Ick weet uw' hert, o Godt, en is niet daer.
'tRecht offer-werck dat voor Godts aenschijn gelt
Is, dat de mensch in ned'rigen gemoede,
Met angst en leet uyt haet van 'tquaedt beknelt,
Sijn Godt genaeck, en veerdigh sta ten goede.

13

Nadien't nochtans uw' Godlijckheydt behaeght
Dat menschen-dienst (hoewel u niet van noode)
Getuyge zy en sichtelijcke bode
Der liefd' en trouw die u 'tInwendigh draeght:
Dat Sion dan u t'haerwaerts gunstigh vind,
Tot rust'lijck heyl en bouwing haerder muren,
Soo krijght ghy 'thert rechtvaerdelijck-gesint
By 'tStieren-bloedt en milde offer-vuren.

Revius 1640

1

Ontfermt U Heer / ontsluytet over my
Den diepen schat van u barmherticheden:
En delget uyt mijn leelijck overtreden.
U goedicheyt maeck my van sonde vry.
Wascht my te recht / ten vollen my vergeeft
De misdaet die mijn ziele voor u oogen
Soo grousaem en soo vuyl gemaket heeft.
Ah! reynicht my door u groot mede-doogen.

2

Want ick beken en voele in het hert
Den swaren last van alle mijne sonden.
En voor my staet ontdeckt t'allen stondē
Het boose werck / 'twelck my brengt anxt en smert.
t Is tegen u dat ick Heer heb mis daen
En quaet begaen voor uwen aengesichte:
Op dat u woort onstrafbaer mach bestaē /
En ghy voor reyn erkent in u gerichte.

3

Siet / Heer / ic ben vā mijne kintsheyt aen
Geheel in ongerechticheyt gebooren /
Oock is het waer en seecker / dat te voren
Mijn moeder my in sonde had ontfaen.
Siet / ghy bemint des herten reynicheyt /
Ghy hebbet lust in trouwe en in waerheyt.
De wetenschap die int verborgen leyt
Hebt ghy my oock ontdeckt in groote claerheyt.

4

Ontsondicht my met ysope / dat ick net
En louter sy van mijn bedreven sonden /
Wascht ghy my doch / op dat ick werd' bevonden
Gelijck de snee gants wit en onbesmet.
Doet my van nieuwen aenhooren rechte vreucht /
En uwe troost laet my doch vorendragē /
Dat mijn gebeent mach werden we'er verheucht
Het welck ghy hebt te pletteren geslagen.

Pause.

5

U aensicht van mijn sonden doch verberch /
Wilt eens daer van u toornicheyt afwenden.
En neemt van my die vol ben van ellendē /
De schult van mijn misdadē snoot en erch.
O God mijn schepper / scheidt een suyver hert
In my / dat ick na uwen wil mach leven.
Op dat ick oock geheel vernieuwet werd'
Een vasten geest wilt my / o Heere / geven /

6

En wilt my van u heylsaem aengesicht
Na mijn verdienst niet hopeloos verstoten /
Van uwe geest en wilt my niet ontbloten
Waer door ick werd' geheylt en verlicht.
De vreugde van u hoochste salicheyt
Oock wederom in mijn gedachten wercket:
Geeft my een Geest vrijwillich en bereyt
Tot uwen dienst / en my daer mee verstercket.

7

Dan sal ick doen den sondarē bericht /
En haer den wech van u geboden leeren /
Op dat sy haer boetveerdich tot u keeren /
En vromelijck betrachten haren plicht.
O God / die ghy mijn God en heylant zijt /
Verlost my doch van mijne sonden bloedich /
Soo sal mijn tong' vertellen gants verblijt
U heyllich recht / en u genade goedich.

8

O Heere / wilt my openen den mont /
Want sonder u geen goet daer uyt can rijzen:
Maer als ghy die ontsluytet / sal ick prijsē
U grooten lof op alle plaets en stond.
Ghy hebt van my geen offeren begeert /
Ich hadse u wel andersins geslachtet;
Maer voor u zijn sy nietich en on-weert /
En sulcken gaef ghy / Heere / weynich achtet.

9

Het offer dat de Heere nemet aen
Is eē gemoet benout door angst en clagē /
Een ned'rich hert / en eenen geest verslagen
Sult ghy o God / int minste niet versmae'n.
Doet Sion wel met uwe stercke hant /
Jerusalem die op u vast betrouwet
Wilt stellen in een rustelijcken stant.
Haer mueren doch genadelijc op-bouwet.

10

Dan sullen u sijn lief en aengenaem
Op u altaer de heylig' offeranden.
Dan sullen wy de calveren doen branden
Tot prijs en danck van uwen grooten naem.

Boey 1648

1

God! Zijt my genadigh/ nae de maet
En grootheyd uwer goedertierenheden/
Wist-uyt/ vergeeft my dit mijn overtreden/
Ghy/ die bermhertigh zijt in overdaed.
Wascht af geheel mijn ongerechtigheyd/
En reynight my/ die werde vuyl bevonden/
Begaen te hebben/ door mijn slim beleyd/
Dat strafbaer is/ afgrijselicke sonden.

2

Want ick mijn overtredingen beken
En mijne sonde komt my steeds voor oogen/
't Is/ 't is voor u/ o God vol van mé-doogen/
Voor u alleen/ voor wien ick schuldigh ben/
En heb gedaen dat quaed is uw gesicht
heeft dat gesien/ dat ghy my hebt doen seggen/
Is waer/ en ghy zijt reyn in uw gericht/
En ick en kan dat geensins weder-leggen.

3

In ongerechtigheyd ben ick wel-eer
Geboren; in de sond' heeft my mijn moeder
Ontfangen; maer ghy Heere/ mijn behoeder/
Hebt waerheyd lief; en siet/ daarom bekeer'
Ick ongeveynsdelick tot u te gaen;
De binnenst' ingewanden mijner leden
Door u t' ondecken/ die my doet verstaen
Uw waerheyd/ vol van onbegrepe reden

4

Ontsondicht my met Ysop/ en ick sal
Reyn wesen; wascht my af mijn vuylicheden
Der sonde/ die ick voor u heb beleden/
En ick sal sneeu-wit zijn nae desen val.
Geeft my te hooren/ te gevoelen/ Heer/
Dat ghy mijn schuld sult laten ongewroken;
Verheught/ verwackert mijn gebeente we'er/
Dat ghy my hebt gebryselft en gebroken.

5

Verberght uw aengesicht/ en siet niet aen
Mijn sonden; doodt mijn' ongerechtigheden
En wreeckse niet; maer laet my zijn verbeden.
En wilt met my niet in't gerichte gaen.
Schept my een hert dat reyn zy/ O mijn God!
Vernieuwt in mij een vasten geest/ die blijve/
Die my voortaan/ in 't doen van uw gebod/
Beleye/ dat ick niet meer quaeds bedrijve.

6

Verwerpt my doch niet van uw aengesicht;
Uw heyl'ge geest en zy my niet benomen/
houdt hem by my; en doet my weder-komen
De vreugd' uw's heyls/ daer door mijn hert verlicht
En vrolick zy gemaect/ gelijk 't wel-eer
Te wesen plach; doet my vrymoedigh werden/
En onder-steunt my/ die soo swack/ soo teer/
Soo broos ben/ soo sal ick in 't goed volherden.

7

Soo sal ick d'Over-treders selfs uw Wet/
Uw wegen/ en haer eyge plichten leeren;
De sondaers sullen haer tot u bekeeren/
En op mijn doen sal by haer zijn gelet./
O God! Ghy God mijns heyls/ verlost my van
De schuld des bloeds/ by my soo veel vergoten/
Soo sal mijn tongh/ soo veel sy immers kan/
Uw gunstigh recht beroemen en vergrooten.

8

Heer/ opent mijne lippen doch/ soo sal
Mijn mond/ soo langh als ghy my geeft het leven/
Tot uwen lof sich selven over-geven;
Dat u behaecht en lief is boven al.
Want ghy en hebt geen lust aen 't offer/ dat
Maer uytterlick aen u wert op-gedragen;
Waer't anders/ ghy had dat van my gehadt.
Brand-offer oock en kan u niet behagen.

9

Gods offer is een gansch verbroken geest;
Een hert/ dat is gebrijselt en verslagen/
Dat schuld belijdt/ en sich wil beter dragen/
Is by den Heere noyt veracht geweest.
Doet wel by Zion/ nae uw goeden wil.
Bouwt op de muyren van uw stadt/ uw woningh/
Jerusalem; houdt uw Gemeente stil/
Dat sy haer niet en stoot' aen my/ den Koningh.

10

Dan sult ghy hebben lust aen 't offer/ van
Gerechtigheyd/ en die in 't vyer verteeren/
Dan sal men Darren slachten voor u/ dan
Op uw Altaer reyn' offren u vereeren.

De Brune 1650

Davids psalm, voor den Opper-zanghmeester. Doe de Propheet Nathan tot hem quam: naer dat hy tot Bathseba ingegaen was.

1

Weest ghy, ô God, genadigh over my,
Naer uwe goedertierenheid. en-gunste:
Doet wegh tot niet al mijne overtredingh,
Naer uwe groot-en-veel barmhertighe'en.
Wascht my van mijne ongerechtigheid,
En maeckt my zuyver van dees mijne zonde.
Want mijne overtredingh ick welk kenn',
En mijne zonde is voor my geduerigh.

2

Ick hebbe tegen u alleen misdaen,
Gedaen, het gene quaed is in uw oogen:
Op dat ghy zoo rechtveerdigh in uw spreken,
En dat ghy zuyver in uw rechten zijt,
Ziet, ick ben in verkeertheit voort-gebracht;
Mijn moeder heeft my oock in zond ontfangen.
Ghy hebt tot waerheid innerlicke lust,
En doet my wijsheid in 't verborgen weten.

3

Besprengh my met ysop, zoo ben ick reyn:
Wascht my, zoo zal ick witter als sneeuw wezen.
Geeft dat ick vreughde ende blijdschap hoore,
Dat zich verheugh 't gebeent' dat ghy verplet:

Pause.

Bergh uw gezichte van mijn zonden, Heer:
Verdelghet all' mijn ongerechtigheden.
Schept my, ô God, een klaer en zuyver hert,
En wilt in my een vasten geest vernieuwen.

4

Verwerpt my doch van uw gezichte niet,
Noch wilt uw heil'gen Geest van my niet nemen:
Wilt my de vreughd van uw heil weder-geven:
Dat my de geest der vryheid ondersteun';
Dat ick uw wegen d'overtreders leer',
En dat de zondaers zich tot u bekeeren.
Verlost my, God, van bloedschuld, God mijns heils,
En mijne tongh zal uw gerechtheid juugen.

5

Wilt doch, ô Heer, mijn lippen open doen,
En mijnen mond zal uwen lof vertellen.
Want ghy en hebt geen lust tot offerande,
Ick hadde-z' andersins wel toegebracht:
Ghy hebt oock in brand-offers geenen lust.
Een recht gebroken geest zijn Gods offranden:
t Gebroken en het neer-geslagen hert
En zult ghy, ô God, nimmermeer vergeten.

6

Doet wel by Sion, nae uw wel-gheval:
En wilt de mueren van Ierus'lem bouwen:
Dan zult ghy aen gerechtigheids offranden
Lust hebben, aen 't brand-offer, en het geen'
Dat gansch verteert, en heel verslonden wort.
Dan zalmen op uw altaer varren off'ren.

Westerbaen 1655

1

O Goede God/ ontfermt u en ontslyt
Het grondloos Wel van uw barmhertigheden;
Een zwaer gewicht van sonden druckt mijn leden:
Schrappt mijnen naem uyt dijnen schuld-boek uyt.
Een lelijck vuyl heeft mijne siel besmet:
Een schant-vlec heeft mijn suyerheyt geschonden:
Wascht en herwascht/ en maect my weder net/
En reynight my van mijn bedreve sonden.

2

Want ick ontken voor u mijn misdaet niet:
Mijn sonden zijn gestaedigh voor mijn oogen:
Waer toe voor u gelochent of geloogen
Die tot den grond in ons Geweeten siet?
Heer/ tegen u alleen heb ick misdaen/
Van u alleen heb ick de straf te draegen/
Dijn hoogh gericht en kan ick niet ontgaen
Als 't u gelieft de koningen te daegen.

3

In sonden heeft mijn moeder my ontfaen;
Van dat ick was van haeren lijv' ontbonden
Ben ick geweest bezoedelt met de sonden:
Van mijne jeughd heb ick my steeds ontgaen.
Ghy/ Heer/ hebt my mijn plichten doen verstaen
Door uwe wet; uw woord vol trouw en waerheyd
Heeft my den schat dijns wijsheyds opgedaen/
Die my bescheen met ongemeene klaerheyd.

4

Och/ zuyvert my/ als oyt den Ysoop dee
Door Priesters' hand het zeer der Laeserye;
Och/ dat uw hulp my van dit vuyl bevrye
En witter maeck' als versch-gevalle snee!
Geef dat mijn geest sich wederom verbly/
Neem van my wegh den angst die my doet quijnen/
Maeck mijn gemoed van't staedigh wroegen vrij;
Van 't wroegen/ dat mijn spieren doet verdwijnen.

Pause

5

Keer uw gesicht van mijne misdaed wijt:
Zy koome noyt weerom voor u gedachten:
Doe haer in des vergeetens poel versmachten;
Scheld my de schuld en oock de straffe quijt.
O Heere/ schepp' in my een ander hert
Dat suyer zy en onbesmet van binnen/
En niet verruckt tot quaede lusten werd:
Vernieuw mijn geest en geeft my vaste zinnen.

6

Wend niet/ o God/ uw oogen van my af:
Och/ wilt my van u aenschijn niet verstooten!
Geef my dien Geest die'k eertijds heb genooten:
Dien Geest/ die troost in al mijn lijden gaf.
Geef my weer rust in mijn ontstelt Gewis;
Doe mijn gemoed van blyschap weer ontvoncken
Door uwen Geest/ die ick van binnen mis;
Versterck mijn hert en uytgemerghde schoncken.

7

So sal ick haer/ die uwe wet versmaen/
Voor heenen treen en uwe wegen leeren;
De sondaer sal sich flux tot u bekeeren
Wanneer hy siet het goed aen my gedaen.
Wisch-uyt de schuld van het onnoosel bloed/
O God mijns heyls/ dat ick heb doen vergieten
So sal uw lof met ongetemde vloed
Haest uyt mijn siel langs mijne lippen vlieten.

8

Mijn tongh is stram/ mijn mond is in de klem/
Ick ben als stom door 't knellen mijner sonden:
Ontsluytse/ Heer/ op dat ick magh verkonden
Uw goedigheyd met onvermoeyde stem.
So dese schuld te soenen had geweest
Met rundren-bloed/ uw auters souden branden:
Maer gy begeert voor manslagh bock noch beest:
Men suyvert die door geenigh' offerhanden.

9

By u/ o Heer/ geldt een verslaegen siel
Door waer berouw vernedert en gebroocken
Veel meer/ als yet te branden of te smoocken
Door yemand die in sulcken sonde viel.
Doe Sion wel nae uwe goedigheyd:
Bouw-op uw Stad met vestingen en muyren/
Jerusalem/ dat u aen't herte leyt/
Op dat sy magh in eeuwicheden duyren.

10

Als dan so sal uw hooge Majesteyt
Ons offerwerck sich wel gevallen laeten
En nemen lust in onse wieroock-vaeten
Door soeten reuck van de gerechtigheyd.

Dan sal ons doen u wesen aengenaem
Als 't reyne hert is by ons offer-vieren/
Wanneer uw volck ter Tempel komt te saem
En voeght uw lof by haer geslachte stieren.

Bruno 1656

1

Zyt een genadig Godt/ vermurwt Uw' hert/
Na Uwe goedtheydt en barmhertigheden;
Wischt door ontferming uyt het overtreden/
Het welck/ helaes/ in my gevonden werdt.
Wascht/ Heere/ reynigt my veelvoudiglijck/
En suyvert van mijn' sond' my wel te degen;
Op dat mijn' ziele niet daer in beswijck' /
En niet versmoor' in die onrechte wegen.

2

Want mijne misdaedt is my openbaer/
Mijn' overtreding kenn' ick heel volkomen.
Sy heeft een vaste plaets voor my genomen.
Mijn sonde blijckt voor my geduerig klaer.
U/ Heere/ U alleen heb ick misdaen/
En heb gedaen/ 't geen quaedt is in Uw' oogen.
Op dat Gy in Uw' spraeck oprecht'lick gaen/
En reyn in Uw' gericht soudt wesen mogen.

3

Siet/ ongerechtighedyt was mijn' geboort' :
Van kindts-been zijn in my verdorve gangen;
Ick ben in sond' verwarmt/ in sond' ontfangen/
En in de sond' bracht my mijn moeder voort.
Siet/ Gy hebt lust tot den oprechten man/
Tot waerheydt/ in het diepst' der menschen nieren/
En in 't verborgen maect Gy dat ik kan
Uw' wijsheydt kennen/ en daer na my stieren.

4

Maeckt my met ysop reyn; ontsondigt my;
Soo sal ick suyver zijn/ en reyn bevonden;
Wascht my/ en ick sal zijn ontlast van sonden/
En witter zijn als snee/ van smetten vry:
Maeckt/ Heere/ dat ick merck' Uw' groote vreugd' /
Doet my Uw' vrolickheydt en blijdschap hooren/
Op dat sich mijn' gebeent' daer in verheugt/
t Welck' Gy aen my vernielt hadt van te voeren.

Pause.

5

Verbergt Uw' aengesicht van mijne sond' /
En wilt Uw' oog daer van genadig keeren;
En wilt verdelgen/ Heer/ en heel verteeren
All' d' overtreding/ die Gy in my vondt.
O Heere/ scheidt in my een suyver hert/
Wilt my een nieuwe geest in 't binnenst' geven.
Op dat ick krachtelick gedreven werd'/
O Godt/ tot vastigheydt van beter leven.

6

Verwerpt my/ Heere/ van Uw' aensicht niet;
Laet my altijdt voor U genade vinden.
Geeft/ dat Uw' Heyl'ge Geest Uw' wel-beminden
Bewoont/ en nimmermeer van my en vlied'.
Geeft my de vreugd' des heyls/ der saligheydt/
Laet my die wederom/ o Heere / smaecten.
Geeft my de geest oock van vrymoedighedyt;
Dat die my ondersteun' in alle saecken.

7

Soo sal ick sulcke/ die zijn af-gegaen
Van Uwe weg/ ô Godt/ Uw' paden leeren:
Soo sullen sondaers sich tot U bekeeren/
En na den quaden weg niet buyten slaen.
Verlost van bloedt-schuld my/ van dootd-slags
sond';
Wilt/ God/ Gy God mijns heyls/ my niet
verdoemen;
Soo sal ick Uw' genaed' / die ick bevond'/
En Uw' gerechtighedyt vervrolickt roemen.

8

Doet mijn' gesloten mondt doch open/ Heer;
Roert mijne lippen doch/ en rept mijn' tonge/
Soo sal een nieuw liedt zijn van my gesonge'/
Soo sal ick spreekken van Uw' lof en eer.
Want Gy en hebt geen lust tot offerhand';
Ick had die andersins U op-gedragen.
Brandt-offer van het vee van 't gantsche landt/
En kan in 't minst' Uw' oog oock niet behagen.

9

Godts offerhand' is een gebroocken geest;
En een gebroocken/ een verslagen herte/
En laet Gy/ Heere/ niet in sonden-smerte/
En Gy veracht/ ô Godt/ niet / die U vreest.
Doet wel by Zion/ na Uw' gunstigheydt/
Na Uw' behagen/ Heer/ en goedigheden/
En wilt Jeruzalem/ 't welck neder leydt/
Met mueren wederom op nieuws bekleeden.

10

Dan sal Uw' lust zijn in de offerhand'
Van boet-gerechtighedyt; dan sal verteeren
t Spijs-offer; varren salmen/ t' Uwer eeren/
Dan offren op 't altaer/ 't welck voor U brandt.